РОБЛЕМИ НА РАКИЙСКАТА СТОРИЯ И УЛТУРА

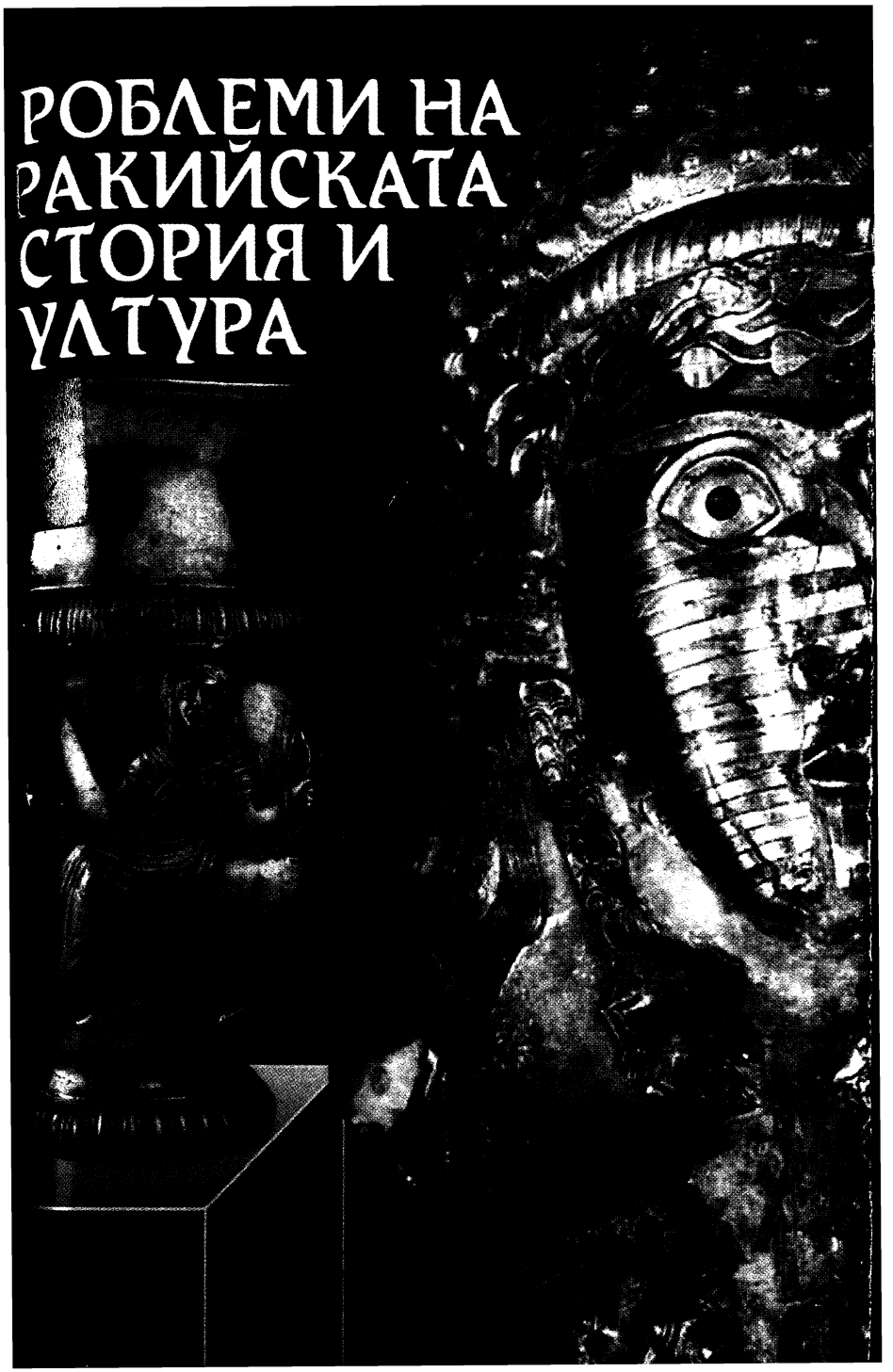

Диляна Ботева-Боянова

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Dilyana Boteva-Boyanova

ISSUES OF THRACIAN HISTORY & CULTURE

Fresh Readings
of Herodotus and Thucydides

Диляна Ботева-Боянова

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Нов поглед върху сведения
на Херодот и Тукидид

Издателска къща „Гутенберг“

2156
МСТ
УНИ. БИБЛИОТЕКА
ПЕВ. № 5285
2400
645

19-000019982

© Владимир Минчев, *художник на корицата*, 2000

ISBN 954-9943-11-7

Съдържание

УВОДНИ ДУМИ **7**

Част първа

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА ИСТОРИЯ
(края на VI– V в. пр. Хр.) **11**

Hdt. IV, 89–93 и Hdt. VII, 59, 1 17
Hdt. IV, 78–80 46
Thuc. II, 29 55
Hdt. VII, 137 и Thuc. II, 67 64
Thuc. II, 95 74
Thuc. II, 96 – 97, 2 79

Част втора

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА **87**

Hdt. IV, 33, 5 – 34, 1 89
Hdt. V, 3, 2 и Hdt. V, 5 105
Hdt. V, 6, 2 109
Hdt. V, 7 119
Hdt. VII, 110–111 130

ЗАКЛЮЧЕНИЕ **161**

SUMMARY **162**
Issues of Thracian History & Culture Fresh readings of Herodotus and Thucydides

На Бойко, Иван и Мария

Уводни думи

Тракологията не е само научно направление в историко-филологическите и етноложки дирения, оформило се още в самия край на 19 в. с изследванията на В. Томашек върху „Старите траки“ и институционализирано в България през 1972 г. със създаването на Института по тракология при БАН.

Смело може да се каже, че тракологията е и начин на мислене, който не се подчинява на авторитети заради самите тях, и безкомпромисно отхвърля постулати, наложили се в европейската наука за древността в продължение на няколко века. Отправната точка на това мислене е новият прочит на античните свидетелства за историята и културата на древна Тракия. Така, в противовес на налагания с векове елино- и римоцентризъм, се търси едно поадекватно моделиране на развитието на древна Тракия в светлината на нейната собствена историческа енергия и културна идентичност.

През 1972 г., само три години след като проблемите на „Древна Тракия“ изглеждат установени, а някои от тях дори решени, излиза книгата „Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера“. Тази именно монография промени из основи всички представи за тракийската история и култура, включително преобладаващата част от становищата, защитени от Хр. Данов в „Древна Тракия“. Изследването на Ал. Фол се оказа програмно за всички тракологи из-

следвания през следващите години и дори десетилетия. С блестящите си анализи, с проникновените си обобщения и изводи, то очаквано се превърна и в образец за подражание в продължение на десетилетия. Неговите безспорни достойнства са признавани дори от онези малко автори, дръзнали да търсят алтернативни решения на проблемите от историята и културата на древна Тракия.

Сега, почти три десетилетия след съдбовната за развитието на тракологията 1972 г., при натрупаните многобройни изследвания в тази научна област особено през 80-те и 90-те години на XX в., и най-вече – заради създадената в последните една-две години историографска среда, би бил напълно оправдан един нов опит за моделиране на тракийската история и култура от края на VI – V в. пр. Хр.

Изложените в настоящото издание изводи и постановки са резултат от 15-годишната ми работа върху сведенията на Херодот и Тукидид за Тракия и траките по време на семинарните занятия със студентите от Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски". Именно те, с тяхната младежка непредубеденост и скептицизъм, ми помогнаха да погледна с други очи на тези христоматийни текстове. Затова и към тях са отправени моите първи думи на благодарност!

Истински Учител по „инакомислие" за мен беше и си остава и проф. М. Тачева, която винаги е поощрявала желанието ми да запазя своя облик в научните си дирения. Признателна съм ѝ за тези „уроци"!

Извор на вдъхновение по пътеките на тракологията намерих в завладяващите лекции и стимулиращите студентската активност Висши семинари на проф. Ал. Фол, комуто също дължа благодарност.

Конкретният подтик за създаването на настоящия текст дължа реално на проф. Д. Попов и случилото се през 1998–1999 г. Той е колегата, от когото поех асистентската щафета по тракология в далечната1985/86 учебна година. Благодарна съм му и за напътствията и подкрепата в онези първи години на моята преподавателска работа.

За пореден път бих искала да изкажа думи на признателност

към проф. В. Паскалева, на която дължа едногодишния си престой във Виенския университет. Опитът и информацията натрупани там през 1990/1991 все още ми помагат в изследванията.

Сърдечна е благодарността ми към колеги и, осмелявам се да кажа – приятели, на които можех и все още мога да разчитам и за подкрепа, и за помощ, и за съвет. Надявам се да мога да се отблагодаря със същото на М. Алексиева, Д. Белева, А. Божкова, Л. Вагалински, доц. П. Делев, Ст. Димитрова, С. Зумбаки, Св. Лекова, А. Миланова, Пл. Митев, Д. Паскалева-Дамяноф, Е. Пенкова, У. Петер, М. Петрова, М. Първанова, К. Рабаджиев, Ю. Тодоров, Ю. Цветкова и М. Шашел Кос.

Дълбока признателност дължа на моя брат Н. Ботев, както и на М. Кованджийски, чието решаващо съдействие за публикуването на първата ми книга „Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г. сл. Хр)“. С., 1997, на практика превърна в реалност и настоящата монография, стимулирайки желанието ми за резултатна работа.

Неизразима е благодарността ми към моето семейство, което лиших от грижи и внимание докато пишех тази книга, но което въпреки това, ме дари с всеотдайна подкрепа.

Част първа

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА ИСТОРИЯ (края на VI – V в. пр. Хр.)

От гледна точка на тракийската древност Херодот не веднъж е бил обект на внимание от страна на съвременните български историци[1]. Благодарение на това родната историография натрупа свой собствен опит по херодотовата проблематика, който не само възпроизвежда в български условия постиженията на европейската наука, но предложи свои виждания и решения по конкретни въпроси. Така на практика отново и отново – за кой ли пореден път? – бе доказано, че всеки нов поглед към Херодот си заслужава усилието, стига това да бъде сторено след задълбочен и коректен прочит на неговия текст.

По всичко изглежда, че една от установените тези по отношение на тракийския логос на Херодот трябва да бъде поне смекчена, ако не напълно променена. Става дума за твърдени-

[1] *Хр. Данов*, Херодот като извор за историята на Тракия, Македония, Пеония и Западното Черноморие. – ГСУ, ИФФ, 32, 1936, 8–106 (= *Хр. Данов*, Тракийско изворознание. В. Търново, 1998, 7–46); *Ал. Фол*, Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. II. Тракийският логос на Херодот. – ГСУ, ИФ, 67, 1973/1974, С. 1977, 7–26; *Д. Попов,* Въведение в тракийското изворознание. I. От Омир до Ксенофонт. – В: Ал. Фол, Д. Попов, Христоматия по тракология. Том първи. С. 1989, 48–51 (тук са преповторени в съкратен вид тезите на Ал. Фол, Цит.съч.; единственото изключение е коментарът върху Hdt. IV, 94 на с. 51); *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок – извори и интерпретация. – ИПр, 1990, 59–62.

ето, че „типичен тракийски логос няма, няма същинска анкета на автора за Тракия, защото новелата за страната е съставена само от ὄψις и от ἀκοή“[2]. Факт е, че посочените още от Ф. Якоби две места с истинска γνώμη на Херодот по отношение на траките (V, 3, 1 и V, 9, 3)[3] в никакъв случай не изчерпват поводите, по които Халикарнасецът е дал своята оценка за онова, което е видял и чул в тракийските предели. Нещо повече, именно в контекста на тракийската му периегеза се съдържа една от най-добрите илюстрации на Херодотовия метод на работа[4], описан от самия него в II, 99, 1:

„Досега излагах нещата тъй, както съм ги видял лично, тъй както ги разбирам и според това, което ми разказваха.“*(Превод на П. Димитров, срв. Херодот, История. Част първа. С., 1986, 137).*

Тези три стъпки на анкетите, осъществени от Херодот по време на неговите пътувания, са ясно заявени в многократно анализирания текст за Залмоксис (IV, 94-96) и е изненадващо, че досега те са останали неразбрани или просто незабелязани от съвременните изследователи[5].

---

[2] *Ал. Фол*, Цит.съч., 8. Същото и у *Д. Попов*, Цит. съч., 48.

[3] F. *Jacoby*, RE Suppl. Bd. II, 1903, Sp. 438; срв. и *Ал. Фол*, Цит.съч., 8.

[4] За „научния подход на Херодот“ вж. последно *Б. Богданов,* Историкът и писателят Херодот. – В: *Херодот*. История. Част първа. С., 1986, 11. Срв. и *Ал. Фол*, Цит. съч., 8. Най-новото цялостно проучване по проблема е на *K.H. Waters*, Herodotus the Historian: His Problems, Methods and Originality. Univ. of Oklahoma Press, 1985, 194 p.

[5] Срв. напр. *Д. Попов*, Залмоксис. Религия и общество на траките. С. 1989, 177: „Според Херодот на едно първо равнище идеята за безсмъртието при гетите е, че те „не вярват, че умират“, а „че починалият отива при бога Залмоксис“ (Hdt., 4, 94). На второ място, същият този Залмоксис проповядва и внушава, „че нито той сам, нито сътрапезниците му, нито потомците им ще умрат някога, но ще отидат на едно място, където ще живеят вечно и ще имат всички блага“ (Hdt., 4, 95). Следователно древният автор разкрива два метода да се постигне безсмъртие и при това ги засвидетелствува самостоятелно в двете версии на предадената легенда, т.е. той ги разграничава. Тази констатация е с особено значение, ако не се изпуска предвид вече съобщените в предходните глави най-малко две равнища в изповядването на учението на тракийския орфизъм. Те ще отговарят

Прави впечатление различното отношение на самия Херодот към информацията, съобщена от него в IV, 94 и тази в IV, 95. Така, разказът в IV, 94 е в презенс, докато в IV, 95 той е в аорист. Тази вътрешна семантика на текста подсказва, че античният автор е лично ангажиран със сведенията от IV, 94, възможно дори по автопсия. Съвсем различна е ситуацията, доловима при IV, 95, където Херодот възпроизвежда елинския разказ, обвързващ дейността на Залмоксис с Питагор. Самият автор обаче се дистанцира от тази информация: тя не отразява собствената му визия по проблема, но той съвестно я е записал, така както това му повелява неговият метод на работа[6]. И за да не остане неразбран, Херодот бърза да поясни в IV, 96:

„Аз пък за това (...) не искам да не вярвам, но не мога и да вярвам. Мисля (δοκέω), че този Залмоксис е живял много години преди Питагор." *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за историята на Тракия и траките. С., 1981, 212).*

След като е съобщил това, което е видял в Тракия като религиозна практика свързана със Залмоксис (IV, 94) и онова, което е чул по отношение на него от елините (IV, 95), Херодот дава и собственото си мнение (γνώμη) за тази тракийска действителност (IV, 96). Но неговата γνώμη в този случай се раз-

---

и на двата метода за постигане на безсмъртие. Първият ще покрива идеята за социалната адресираност на докриналната идеология (...) Той ще е валиден за т.нар. религиозни общества, а чрез тях и за масата от населението (...) Вторият метод ще отговаря на чисто доктриналното – аристократичното равнище и ще е достъпен единствено за посветените в свещеното знание." Очевидно е, че цитираният анализ на текста за Залмоксис свръхинтерпретира данните, съобщени реално от античния извор. Всъщност Херодот говори за една-единствена религиозна представа, но формулирана през погледите на две различни общности: едната е на хората, които я изповядват, а другата е тази на външните наблюдатели – елинските ойкисти по тракийското крайбрежие.

[6] По друг повод и на друго място (VII, 152) Херодот заявява: „Аз съм длъжен да кажа какво се говори, но не и да му вярвам напълно" – срв. Б. Богданов, Цит. съч., 11.

личава коренно от онова, което е представено като мислене на неговите сънародници елините. Причините за това, очевидно, тепърва ще се изясняват.

Второто наблюдение засяга времевите характеристики на Херодотовите данни за Тракия и траките. Проблемът вече е бил поставян, аргументирана е и тяхната хронологическа стратиграфия[7]. И въпреки това, сведението, което е ключово за възстановяването на ранната одриска история (IV, 80) и поради това е интерпретирано многократно от гледна точка на хронологията[8], като че ли все още търси своята неоспорима датировка. А и все още не всичко във връзка с него е казано.

От гледна точка на структурата на Херодотовия разказ са налице известни сходства между въпросното сведение и онази информация в Hdt. VII, 137, която благодарение на Thuc. II, 67 се датира сигурно в 430 г.пр.Хр. Така, разказът в Hdt. IV, 78-80 е въведен заради аналогичната съдба, която сполетява Анахарсис и, „много години по-късно", Скил: и двамата са погубени от собствените си сънародници заради това, че възприели чужди обичаи – Hdt. IV, 78, 1.

Подобна картина откриваме и в Hdt. VII, 137, където е съобщена участта на пелопонеските пратеници при Ситалк през 430 г. пр. Хр. Тя от своя страна е аналогична със съдбата на Дариевите пратеници в Спарта в началото на Гръко-персийските войни (Hdt. VII, 133) – „домакините" и на двете пратеничества „престъпили законите, които спазвали всички хора, и убили глашатаите". За щастие, събитието от одриската исто-

---

[7] *Ал. Фол*, Цит. съч., 11. Същото и у *Д. Попов*, Въведение..., 49.

[8] Я. Тодоров, Тракийските царе. – ГСУ, ИФФ, 29, 1933, 3 сл.; *Г. Кацаров*, Произход и пръв разцвет на Одриското царство в древна Тракия. – Училищен преглед, XXXII, 1933, 739 сл.; *Мл. Тонев*, Приноси към историята на траките. – Беломорски преглед, I, 1942, 184 сл; *Хр. Данов*, Древна Тракия. С., 1969; *Ал. Фол*, Политическа история на траките: края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. С., 1972, 139; 144–145; *Същият*, Thraco-Scythica: Проблемы письменных источников о V веке до н.э. – Studia Thracica, I. Фрако-скифские культурные связи. С. 1975, 163 сл.; *Същият*, Проучвания върху гръцките извори, II, 9–10; *М. Тачева*, Цит. съч., 60.

рия, съобщено в Hdt. VII 137, е описано подробно и датирано от Тукидид (II, 67) в 430 г.пр. Хр. Този факт дава възможност да се твърди, че при Херодот става дума за късно вмъкнат текст в канавата на произведението, части от което са били четени в Атина още през 445 г. пр. Хр.[9], но което е било окончателно завършено едва ок. 425 г. пр. Хр.[10]

Съществува още едно обстоятелство от особена важност. Освен посоченото по-горе сходство, двете коментирани тук сведения са съпоставими и заради факта, че основно действуващо лице и в двата случая е „царят на траките" Ситалк. А това ни задължава да признаем съществуването на голяма вероятност текстът за Скил и неговото бягство при Ситалк (Hdt. IV, 78-80) да е бил вмъкнат по същото време в цялостното Херодотово повествование, когато и този, визиращ събитието от 430 г. пр. Хр. (Hdt. VII, 137).

Макар и доста изненадваща, тази вероятност не би трябвало да бъде пренебрегвана, тъй като фиксираната година в единия случай отвежда към време, когато, заради договорът от 431 г. пр. Хр. и очакваната помощ от страна на Ситалк, интересът към него и неговата държава осезателно присъства в атинското публично пространство. Тази линия на разсъждение се вписва в отдавна уловената и дефинирана съпоставимост между личността и управлението на Ситалк от една страна и образа на тракийския цар Резос от едноименната трагедия на Еврипид[11]. Следователно, въпреки критиката срещу опитите за късна датировка на одриско-скитския конфликт от времето

---

[9] *Ал. Фол*, Проучвания..., 9 с лит.; *Б. Богданов*, Цит. съч., 8 с извори; *М. Тачева*, Цит. съч., 60.

[10] Приема се, че окончателният текст на „История" е публикуван малко преди 425 г.пр.Хр., когато в комедията „Ахарняни" Аристофан пародира Херодотовото обяснение на причините за гръко-персийските войни – срв. *O. Murray*, Greek Historians. – In: The Oxford History of the Classical World. *Ed. J. Boardman, J. Griffin, O. Murray*. Oxford University Press, 1986, 191.

[11] Срв. *Д.П. Димитров*, Исторически мотиви в драмата „Резос". – ИБИД, 10, 1930, 1–19. Прави впечатление, че и в чуждата литература проблемът е поставен в началото на 30-те години на XX в. – срв. цитираните изследвания от *Ал.Фол*, Политическа история..., 145.

на Ситалк и Октамасад[12], именно те като че ли остават в най-голяма степен актуални[13]. Настояването, според което „датирането на (...) срещата на Ситалк с Октамасад след сключването на одриско-атинския договор през 431 г. и преди 425 г.[14] е невъзможно поради неговата хронологическа несъвместимост с други събития на одриската външно-политическа история“[15] може да бъде резултат единствено от предоверяване в Тукидидовата информираност по отношение на тракийските дела, което впрочем се доказва и от твърдението, че „ако това беше тъй, Тукидид щеше да ни го каже“[16].

Естествено, не става въпрос да се омаловажават безспорните достойнства на Тукидид като историк, нито заслугите му към нашето знание за одриските дела. Задължително е, обаче, да бъдат посочени и отчетени сериозните пропуски в неговата информираност по отношение на отделни събития от одриската история в началните години на Пелопонеската война, а те са очевидни поне в два случая[17]. Само така ще стане възможно да бъдат очертани реалните контури на тази история, такива каквито те изкристализират от комплексните данни на наличната изворова база.

---

[12] *А. Фол*, Политическа история..., 144-145; *Същият*, Thraco-Scythica...., 163.

[13] Срв. последно *R. Goossens,* Euripide et Athènes. Mémoires de l'Académie royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques 55, 1962, fasc. 4 с литература и обосновка за авторство на Еврипид (non vidi). Срв. *Ал. Фол*, Политическа история ..., 144-145.

[14] Датировката, предложена от *R. Goossens*, Op.cit., 249 и 259 (по *Ал. Фол*, Thraco-Scythica..., 163).

[15] *Ал. Фол*, Thraco-Scythica..., 163.

[16] *Ал. Фол*, Политическа история..., 145.

[17] Виж тук по-долу анализът на Тукидидовите сведения.

I.

Hdt. IV, 89–93: 89, 1. А Дарий, като надарил Мандрокъл, минал в Европа, като заповядал на йонийците да отплават по Понта до река Истрос[18], там да го чакат, като прехвърлят мост през реката. Флотата водели йонийци, еолийци и хелеспонтийци. 2. И така, флотата, като отминала Киането, отплавала право към Истрос и като плавала направо нагоре по реката два дена от морето по ръкава на реката. И оттам, където устието на Истрос се разделя, прехвърлили моста. 3. А Дарий пък, като преминал Босфора по понтоните, тръгнал през Тракия и като стигнал изворите на река Теар, престоял на лагер три дена.

90, 1. Река Теар, както казват околните жители, е твърде добра и притежава всякакви лечебни свойства. 2. Пътят до тях от град Херайон при Перинт и от Аполония на Евксинското море е всеки по два дена. Този Теар се влива в река Контадесд, а Контадесд в Агриан, а Агриан – в Хеброс, който пък се влива в морето при град Енос.

---

[18] При цитирането на сведенията съм се придържала към принципа да се запазва окончанието –ос, тогава (и само тогава!), когато се транскрибират едносрични имена, достигнали до нас чрез гръкоезични текстове. Поради тази причина съм предпочела транскрипцията на хидронимите Истрос и Хеброс пред Истър и съответно Хебър (срв. Извори за историята на Тракия и траките. С., 1981, passim), но Артеск и Салмидес пред Артескос и съответно Салмидесос (срв. Пак там, 211).

91, 1. Когато Дарий пристигнал при тази река [Теар] и се разположил на лагер, възхитен от нея, издигнал и тук стълб със следния надпис: 2. „Изворите на Теар дават най-добрата и хубава вода от всички реки. Тях достигна в похода си против скитите най-добрият и най-красивият от всички хора, Дарий, син на Хистасп, цар на персите и на цяла Азия". Това било написано там.

92, 1. Дарий, като се придвижил оттам, стигнал до друга река на име Артеск[19], която тече през земите на одрисите. И като дошъл при тази река, направил следното: посочил едно място на войската и заповядал всеки войник, който минава през него, да хвърли там камък. Като извършила това, войската оставила там големи купища камъни. И той тръгнал с войската по-нататък. *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за историята на Тракия и траките. С., 1981, 210–211).*

93. Преди да стигне до Истрос, той покорил най-напред гетите, които безсмъртстуват[20]. Защото траките, кои-

[19] В кодексите се наблюдава различно изписване на този хидроним. Най-често срещаната форма, която се явява включително в кодекси от XI в., е Ἀρτισκος – срв. Извори за Тракия и траките, 211. Това изписване е предпочетено от *D. Detschew*, Die Thrakischen Sprachreste. Wien, 1976², 29 (s.v. Ἀρτισκός) и от *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем и земите на изток от него. Историко-географски очерк на областта до края на VI в.пр.н.е. – В: Мегалитите в Тракия. Част 2: Тракия понтика. С., 1982, 18. Формата Ἀρτησκος (с варианти) се среща само в три кодекса, но именно тя се е наложила повсеместно при транскрипцията на хидронима. Възможно е това да се дължи и на обстоятелството, че изписването с η се явява в най-ранния Codex Laurentianus LXX 3 от X в., но е възможно също така, това да се дължи на хидронима Ἄρδησκος в „Теогония"(345) на Хезиод.

[20] Преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев е „гетите, които вярват в безсмъртието си" (срв. Извори за Тракия и траките, 211). По-коректен превод на Херодотовото Γέτας τοὺς ἀθανατίζοντας е даден от П. Димитров – „гетите, които обезсмъртяват" (срв. *Херодот*. История. Част втора. С., 1990, 35). Впрочем, най-точен е все пак Ив. Венедиков с неговото „безсмъртствувам" (*Ив. Венедиков*, Медното гумно на прабългарите. С., 1983, 149). Благодарна съм на К. Рабаджиев, който ми напомни за това така умело словотворство – срв. *К. Рабаджиев*, Елински мистерии в Тракия. Опит за археологически прочит. С. 2000 (ръкопис), 196 сл.

то държат Салмидес, както и онези, които живеят над Аполония и Месамбрия[21] – така наречените скирмиади[22] и нипсеи, – се предали на Дарий без бой, а пък гетите, които постъпили безразсъдно, били поробени веднага, въпреки че били най-храбри и справедливи измежду траките. *(Преводът е въз основа на превода на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за историята..., 211, но на указаните места са направени промени).*

Hdt. VII, 59, 1: Дориск е крайбрежие на Тракия и обширна равнина, през която тече голямата река Хеброс. Там е съградена царската крепост, която се нарича Дориск и в която имало поставен персийски гарнизон от Дарий от онова време, когато отишъл на поход срещу скитите. *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за историята..., 243).*

---

[21] На това място преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев гласи: „защото траките от Салмидесос, които живеят над Аполония и Месамбрия" – срв. Извори за Тракия и траките, 211. Това четене е намерило отражение и при анализа на сведението, направен от *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия в движение. Населението на Югоизточна Тракия. – В: Мегалитите в Тракия. Част 2: Тракия Понтика. С., 1982, 41 и е възприето от *Д. Попов*, Богът с много имена. С., 1995, 82 и последно от *К. Порожанов*, Царският град-протополис Месамбрия. – В: Jubilaeus III. Сборник в памет на проф. Б. Геров. С., 2000, 115. Текстът на Херодот обаче дефинира изрично три (а не две!) „групи" траки: οἱ μὲν δὴ τὸν Σαλμυδησσὸν ἔχοντες Θρήικες καὶ ὑπὲρ Ἀπολλωνίης τε καὶ Μεσαμβρίης πόλιος οἰκημένοι. По тази причина тук съм използвала по-коректния, според мен, превод на П. Димитров „траките, които държат Салмюдесос, както и онези, които живеят над градовете Аполония и Месамбрия" (вж. *Херодот*. История. Част втора, 35). Срв. четенето при *В.В.Струве*, Дарий I и скифы Причерноморья. – В: *В. В. Струве*, Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. Ленинград, 1968, 106; *M. Zahrnt*, Die Perser in Thrakien. – In: Thrace ancienne. Vol. 1. Komotini, 1997, 95 и *М. Тачева*, Терес – първостроителят на одриската държава. – В: Jubilaeus II. Юбилеен сборник в памет на проф. Хр. Данов. С., 1999, 156.

[22] Преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев предава етнонима като киримиани, но заради проучването на Г. Михайлов (*G. Mihailov*, Sur l'alternance occlusive: s-occlusive en Thrace. – Philologia 2, 1977, 5) предпочитам разночетеното „скирмиади" – срв. и *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка в Странджа до последната четвърт на IV в.пр.н.е. – В: Странджа. Древност и съвремие. С., 1990, 375.

Разказът за придвижването на персийския цар Дарий I през Източна Тракия по време на похода му срещу скитите в края на VI в. е анализиран многократно, като почти всички изследователи са отчитали и кратката бележка на Херодот за Дориск (VII, 59, 1)[23]. Изложението на Халикарнасеца повдига многобройни въпроси; отговорите на част от тях като правило се различават при различните автори, но в някои случаи са дори взаимоизключващи се. Това се отнася най-вече до одрисите и тяхната съдба в контекста на Дариевата кампания в източнотракийските земи.

Проблемът, който концентрира в себе си всички останали въпроси, е този за трасето на придвижване на персийската армия през Източна Тракия. И тъй като от различните автори то е проследявано както по самото крайбрежие, вкл. и през гръцките черноморски колонии[24], така и през Върбишкия или Карнобатския проход[25], прохода Айтос – Провадия[26], или Дюлин-

---

[23] Преглед на по-старата литература виж у *В. Велков*, Пътищата по Западното Черноморие в предримската епоха (VI–I в.) – ИВАД, 14, 1963, 26–27. От по-новата литература вж. напр. *I. Venedikov*, La campagne de Darius contre les Scythes à travers la Thrace. – Studia Balcanica, 1, 1970; *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 37–42 и *М. Тачева*, Терес..., 155–158.

[24] *M. Zahrnt*, Op. cit., 91: „Dareios' Marsch zur Donau führte kurz vor 510 zur Unterwerfung einiger ostthrakischer Stämme sowie der Griechenstädte an der Westküste des Schwarzen Meeres" (Срв. Пак там и с. 94). Вж. също *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 24: „царят (...) поел по най-удобното трасе към Аполония". Така и *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка..., 377: „поел по най-удобното за значителни военни сили трасе към Аполония", както и *М. Тачева*, Терес..., 156: „...събитията след лагера (...) край р. Теар, от където започнал вторият преход на персите към Аполония Понтика". За критичен анализ на евентуален маршрут покрай морето вж. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 39.

[25] *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 41.

[26] Така още *К. Шкорпил*, Исторически бележки за Черноморската област на Балканския полуостров. Походът на Дарий през 511 г. – Морски сговор, XI, 1934, 1, 9-11 и 3, 5-7. Вж. също *В. Велков*, Пътищата..., 27; *Ал. Фол*, Политическа история..., 116. Срв. обаче *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 24: „Царят не би могъл да мине през прохода Айтос-Провадия, както обикновено се приема, защото в такъв случай той не би подчинил или поне сплашил нипсеите над Месамбрия..."

ския проход[27], то обясними са и многото варианти на историческа реконструкция.

Прави впечатление ясното оформяне на два „етапа“ в придвижването на Дарий I през Тракия в зависимост от начина, по който Херодот очертава неговия път. В участъка от Византион до р. Артеск това е сторено единствено по хидроними – пътят е очертан чрез реките Теар[28] и Артеск. Тук „липсват“ траките, „липсват“ племената, на практика – „липсват“ хората! Дарий като че ли се придвижва през ненаселена област или през територия, чиито статут спрямо персийския цар вече е бил установен в някакво неопределено минало време и това го е освободило от необходимостта тепърва да налага властта си[29].

Вторият етап е дефиниран чрез „траките, които държат Салмидесос“ и чрез етнонимите скирмиади, нипсеи и гети: едните „се предали на Дарий без бой“, а другите – гетите – „постъпили безразсъдно“ и затова „били поробени веднага“ (IV,

---

[27] *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 24: „... тракийските племенни групи над Месамбрия могат да се търсят единствено в планината от района на Дюлинския проход до Емине“; *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка..., 377: „Тук единственото удобно трасе, поради многобройните блатисти местности, е Дюлинският проход. (...) След Дюлинския проход персите навлезли в гетския племенен масив и се насочил към хинтерланда на Одесос.“

[28] За р. Теар и нейната идентификация с извори и литература срв. *V. Beševliev*, Ein Rätsel der antiken Geographie Thrakiens. – Studia Balcanica, 10, 1975, 19-22, който подобно на *В. Велков* (Пътищата..., 27) възприема идеите на *Г. п. Аянов*, Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар. – ИБАИ XV, 1946, 107–108. По-старата идентификация на Теар, наложена още от А. Йохмус, е защитавана от *В. Стойкова*, Югоизточна Тракия в пътеписа на ген.-лейтенант Август Йохмус, барон Катиньола. – Векове, 1977, 2, 56—62, *А. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 18 с бел. 24 на с. 30, *Д. Попов*, Странджа от съвремието към древността. – В: Културно-историческо наследство на Странджа-Сакар. С., 1987, 14–15 и *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка..., 377.

[29] Още *В. В. Струве*, Дарий I..., 106 е забелязъл липсата на информация у Херодот за военни действия на Дарий срещу гръцките градове или тракийските племена от южната част на западното Причерноморие.

93) и „като били подчинени от персите, последвали другата войска“ (IV, 96). Нещо повече. Херодот не оставя място за недоразумение и категорично заявява, че Дарий „покорил най-напред гетите“ (IV, 93). Така отново е подсказано, че в пространството, описано по хидроними, отношенията на Персия с местното население са били уредени още преди скитския поход на Дарий. Симптоматично е обстоятелството, че границата между тези два „етапа“ е белязана от „големите купища камъни“, натрупани от персийската войска по заповед на Великия цар. Този факт би могъл да ни помогне при търсенето на адекватно обяснение за действията на персите в района на р. Артеск.

Във връзка с маршрута на Дарий I през Източна Тракия, Херодот фиксира три ясно дефинирани пункта. Началната точка е безспорна – град Византион, където персийската войска е преминала от Азия в Европа. Ясно посочена е и крайната точка на придвижването през земите южно от р. Истрос: мостът през реката е построен там, „където устието на Истрос се разделя“, което е на два дни път от морето нагоре по реката (IV, 89)[30]. На два дни път от морето отстои и третия назован пункт от маршрута на Дарий – изворите на р. Теар (IV, 90, 2)[31]. А това означава, че персийският цар със сигурност не се е движил по Крайбрежния път, както предполагат повечето изследова-

[30] Въпреки така ясната дефиниция на Херодот за мястото на моста в специализираната литература са налице колебания. Така например *N. G. L. Hammond* (Persia in Europe, apart from Greece. – In: CAH IV^2, 1988, 238 f. с картата на с. 244) локализира мястото на срещата между флотата и сухопътната персийска войска при дн. Черна вода, което противоречи на всички известни данни за моста на Дарий. Анализ на наличните сведения за този мост вж. у *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 37. Несериозно звучи формулировката, според която мостът през Истрос „се намирал не много далеч от устието на реката“ – срв. *Т. Спиридонов*, Пътища. – В: *Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо*, Етнология на траките. Съставител Ив. Георгиева. С., 1999, 58.

[31] Според М. Тачева, Терес..., 156 Дарий достига до изворите на Теар „след двудневен преход“, но такава изрична информация липсва в изворите. Херодот никъде не казва колко е разстоянието от Византион до изворите на Теар.

тели[32], а по трасе, което като обща тенденция отстои на ок. два дни път от морето[33]. Отделни отклонения със сигурност е имало и те са обуславяни както от стратегически съображения, така и от особеностите на терена. При всички положения, едно навлизане дълбоко във вътрешна Тракия, включително отвъд „водната линия", очертана от днешните реки Тунджа и Марица, едва ли е реално. Подобен скептицизъм, подсказан от споделеното току-що наблюдение, се подхранва и от липсата на изрично уточнение в разглеждания Херодотов текст, че персийската войска е преминала р. Хеброс[34].

---

[32] Срв. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 39. Категорично не мога да приема времетраенето на Дариевото движение през Тракия на път към скитите, изчислено от Ив. Венедиков (Пак там, 39), заради логиката на използуваните от него аргументи. Така например, според Венедиков, 11-те дни път от Абдера до Истрос съобщени от Тукидид при описанието на Одриската държава, се отнасял за „точките, при които Дунав се извива най-силно на юг, а Егейско море – на север". Реално, с това си описание Тукидид определя един от двата диагонала на Одриската държава – този от Абдера на югозапад до устието на Истрос на североизток. Вторият диагонал (от Бизантион на югоизток до горното течение на Стримон на запад/северозапад) е с дължина от 13 дни път на добър пешеходец (вж. тук по-долу анализа на Thuc. II, 97, 1–2).

[33] Още *В. Велков*, Пътищата..., 31–32 посочва, че „изворите очертават два успоредни пътя, които пресичат крайбрежието и близкия хинтерланд на Западното Черноморие в посока север-юг" и че това намира потвърждение и в римските пътеводители, които също проследяват два пътя в разглежданата област – Крайморски и Вътрешнопаралелен. Именно вторият – вътрешнопаралелният – път е предлагал „най-кратката връзка от Византион за Долни Дунав", поради което е бил „използуван много интензивно не само през тракийската, но също през римската и особено през късноантичната епоха". Не съм склонна обаче да подкрепя В. Велков в предположението му, че Одесос е бил включен в трасето на Дариевия поход. По-вероятно е, изглежда, северно от Хемус маршрутът на Великия цар да е следвал приблизително направлението, което за римската епоха е очертано чрез милиарните колони при дн. Горен чифлик – Девня/Полевяново – Кипра – Паскалево – Абрит – Dorobanţu – Slava Rusa – Niculiţel (вж. *L. Hollenstein*, Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia inferior. – Studia Balcanica 10, 1975, 43). За военните пътища в този район срв. и V. Beševliev, Bemerkungen über die antiken Heerstraßen im Ostteil der Balkanhalbinsel. – Klio, 51, 1969, 483–495.

[34] Така и *Т. Спиридонов*, Пътища, 58.

Нито една от елинските понтийски колонии от тракийския бряг не е спомената от Херодот като „съставна част“ от маршрута на Дарий и това е поредно доказателство, че към скитските предели Великият цар не се е движил по Крайбрежния път. Изглежда, появата на Аполония и Месамбрия тук не е заради персийския цар и неговото движение през Тракия, а заради Херодотовите слушатели. Именно за тях авторът пояснява етнонимите скирмиади и нипсеи чрез познатите (в Атина ?) топоними на Аполония и Месамбрия. Следователно, в разглежданото сведение топонимът Месамбрия датира не от времето на скитския поход на Дарий I, а от времето на Херодот[35].

Интересно е да се обясни и появата на хидронимите Контадесд, Агриан и Хеброс в разказа за изворите на р. Теар. След реторичния въпрос „от излишна бъбривост ли Херодот ни разказва коя река в коя се влива и споменава след Теар Контадесд, Агриан и Хеброс?“ Ив. Венедиков дава отговор, като настоя-

---

[35] Според *В. Велков*, Пътищата..., 25–26 Месамбрия вече е съществувала по време на Дариевия поход (срв. и *В. Велков*, Месамбрия. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 178). Изворите и по-старата литература за Месамбрия са събрани още от Г. Михайлов – срв. *G. Mihailov*, IGBulg. I^2, с. 255–257; последно вж. *К. Порожанов*, Царският град-протополис..., 115–119. Към края на VI в. изглежда отнася създаването на Месамбрия и Б. Димитров (*B. Dimitrov*, Beobachtungen über die antike Topographie der südlichen Schwarzmeerküste. – Studia Balcanica, 10, 1975, 11), докато *Ю. Виноградов* (Западное и Северное Причерноморье в классическую эпоху. – В: История Европы. 1. Древняя Европа. Отв. ред. *Е. С. Голубцова*. М., 1988, 374) говори за втората половина на VI в., а *J. Boardman*, Kolonien und Handel der Griechen. München, 1981, 290–291 – за ранния VI в. пр. Хр. Не съм убедена в подобна ранна датировка за създаването на Месамбрия. Факт е, че археологически засвидетелстваните най-ранни елински сгради на тази дорийска колония засега се отнасят едва към V в.пр.Хр. Към средата на същия V-ти век започва сребърното и бронзовото монетосечене на града, а най-ранните елински надписи на старогръцки език се появяват едва към края на V и началото на IV в.пр.Хр. (срв. *V. Velkov* (ed.), Nessebre. II. Sofia, 1980; Mesambria – Mesemvria – Nessebur. Sofia, 1987). При такава археологическа картина и след като е ясно, че Месамбрия не е задължително съвременник на Дариевия поход през Източна Тракия, то много е възможно нейното създаване да датира едва след Йонийското въстание, т.е. от началото на V в.пр.Хр.

ва, че Дарий е изминал с войските си пътя до Енос и Дориск, като се спуснал по Теар, Контадесд, Агриан и Хеброс [36].

В действителност, всички тези имена се явяват в текст (IV, 90), който има за единствена цел да представи на Херодотовата аудитория реката Теар, спомената от автора заради престоя на Дарий при изворите ѝ. Така, на първо място е описана самата река и качествата на нейните извори (IV, 90, 1). Следва локализацията на изворите, сторено чрез познати за тази аудитория топоними – „град Херайон при Перинт“ и „Аполония на Евскинското море“ (IV, 90, 2). На трето място е описана речната система (Контадесд, Агриан, Хеброс), в която участва Теар, като в крайна сметка също се стига до две понятия, които без съмнение вече са били част от културното пространство на елините – реката Хеброс и града Енос (IV, 90, 2). Следователно, съобщените в този текст хидроними нямат отношение към движението на Дарий през тракийските земи, а са носители единствено на информация за р. Теар. И ако Дориск е издигнат като царска крепост точно по време на Дариевия поход срещу скитите, а не по-рано[37], то това е било сторено от друга изходна позиция, а не от изворите на Теар[38].

В пряка връзка с тези наблюдения, стои и проблемът за

---

[36] *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 39–40. Така и *К. Йорданов*, Етно-географска..., 377.

[37] В текста на Херодот (VII, 59, 1) се усеща известно отделяне на двата момента – издигането на царската крепост, наречена Дориск, и поставянето в нея на персийски гарнизон. Изричната времева обвързаност с похода на Дарий срещу скитите е посочена от Херодот за поставянето на персийския гарнизон. Според *М. Тачева* (Терес..., 156) царската крепост Дориск „е строена доста по-късно, защото от сведенията на същия автор за делата на Мегабаз, като „стратег на Хелеспонта“ е ясно, че едва тогава започва подготовката на пътя по егейското крайбрежие, който бил завършен от Мардоний в навечерието на похода на Ксеркс.“ Категорично не мога да приема тезата за късно построяване на Дориск. За дейността на Мегабаз в Тракия вж. тук по-долу.

[38] За друго мнение, срв. *Iv. Venedikov*, Op. cit., 29, *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 40 и *М. Тачева*, Терес..., 156. Критика на тази теза вж. у *Ал. Фол*, Политическа история..., 115.

племенната територия на одрисите. Именно по този въпрос са дадени и възможно най-противоречивите отговори и решения. Склонна съм да приема, че причината за това в най-голяма степен е свръхинтерпретацията на Херодотовия текст, обвързващ реката Артеск и етнонима на одрисите. Желанието в този текст да се търсят данни за пряк контакт (сблъсък) на Дарий I с Одриската държава по време на скитския му поход[39] е лишено от реално основание, а пътят до очертаване на племенната територия на одрисите чрез това сведение е по-дълъг, отколкото изглежда на пръв поглед.

Вътрешната логика на Херодотовия текст показва, че казаното по-горе по отношение на Аполония и Месамбрия е валидно и за одрисите. Етнонимът се „появява" в текста не заради Дарий I и неговото придвижване през Тракия, а заради хидронима Артеск. По-точно – заради Херодотовите слушатели, на които той е трябвало да обясни с познати им понятия коя е реката, където персийската войска е оставила „големи купища камъни". Ще рече, Херодот всъщност обяснява непознатия хидроним Артеск чрез познатия етноним на одрисите.

Самите одриси, както става ясно от „История" -та, не са нито сред доброволно предалите се на Дарий тракийски племена, нито сред онези, които са били покорени след въоръжен отпор. Естествено, съществува по принцип и възможността за уреждане на двустранните отношения между Персия и Одриската държава чрез сключването на „династичен брак между представител на одриския династичен дом с персийка от високо потекло"[40]. Но

---

[39] Най-последователно тази идея е разработена от *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 40. В по-новата литература вж. *Ал. Фол*, Политика и култура в древна Тракия., С., 1990, 96: „Най-късно през 513 г. пр.н.е. Дарий I преминава през Югоизточна Тракия, среща одрисите, но не и тяхната съпротива..."

[40] М. Тачева, Терес..., 156. Вж. и с. 157: „Край р. Артескос били осигурени приятелските отношения чрез династичен брак – най-вероятно на Терес със знатна персийка (...) Накрая се появили естествено и децата от този брак в одриския династичен дом, чиито имена запазили спомена за персийската връзка". Срв. също *М. Тачева*, Надгробните могили при Дуванли в Пловдивско – Родов некропол на одриската династия на Терес

ако подобна „ситуация“[41] изобщо се е състояла в отношенията между двете държави, то тя би трябвало да бъде съобщена от Херодот. Липсата ѝ в неговата „История“ би могло да се обясни единствено с факта, че евентуален подобен династичен брак е предхождал скитската операция на Дарий и в такъв случай той би бил синхронен със събитията, които, съгласно направения по-горе анализ, са уредили „статута“ на областта между Бизантион и Салмидес. Във всеки случай, текстът на Херодот, такъв, какъвто е достигнал до нас, не съдържа нищо, което би могло да даде основание да се твърди било победа[42], било поражение(?)[43] на Дарий срещу одрисите. Нещо повече – по време на похода срещу скитите, Великият цар най-вероятно изобщо не е имал „допирни точки“ с територията на Одриската държава от края на VI

(V-IV в.). – В: Първи международен симпозиум „Севтополис“. „Надгробните могили в Югоизточна Европа“. В. Търново, 1994, 145-148. Персийско-одриски династичен брак се твърди и от *Ст. Топалов*, Одриското царство от края на V до средата на IV в.пр.н.е. С., 1994, 132-133. В противоречие с изворовите данни за епохата обаче е твърдението на Топалов, че „при съществуващото многоженство (...) вероятно една от жените на Терес I е била от източен произход“ (Пак там, с. 132-133). Многоженството е засвидетелствано изрично за скитските, но не и за тракийските владетели от V в.пр.Хр. Нещо повече, многоженството като практика е твърдяно от Херодот само за „тези, които живеят над крестоните“ и които се отличават по своите обичаи от останалите траки (Hdt. V, 3-5).

[41] *М. Тачева*, Терес..., 156.

[42] Срв. напр. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 40: „ Дарий е минал и по планинската долина на Арда, където подчинил одрисите“ и *Ал. Фол*, Политическа история..., 116: „след тините Дарий е прекършил и съпротивата на одрисите“. По-късната формулировка на *Ал. Фол* (Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 24) по този повод гласи: „наложил символичната си власт над одрисите“. Така и *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка..., 377: „символично покорил ядрото на одриската племенна територия“.

[43] Срв. *М. Тачева*, Терес..., 156: „като не успял да приложи военната си сила срещу одрисите и да проникне в земите им, цар Дарий влязъл с одриския владетел в двустранни преговори...“, както и с. 157: „край р. Артескос били (...) разменени и царски подаръци, които опазили одриската независимост и престижа на цар Дарий (неуспял да подчини одрисите)“.

в.пр.Хр.[44], независимо къде точно е била ситуирана тя по това време.

Така се стига до идентифицирането на реката Артеск/Артиск[45], която според Херодот „тече през земите на одрисите". Проблемът е разглеждан безброй пъти в специализираната книжнина, за да може да се очаква появата на нови и неочаквани идеи при търсенето на отговор[46].

Прави впечатление, че всички досегашни изследвания търсят идентифицирането на хидронима с една точно определена река според нашите съвременни представи за речната мрежа в разглеждания район. Това е принципен въпрос. От една страна, сведението е съобщено ок. средата/втората половина на V в., а се отнася за края на VI в. пр. Хр., т.е. става дума за време, когато хидронимията на интересуващата ни област не е била достатъчно добре позната. От друга страна, и това е по-важното!, ние не бихме могли да бъдем сигурни, как точно са били възприемани в древността трите големи реки, които образуват скелета на речната мрежа в района. Става дума за реките, които ние днес назоваваме Арда, Марица и Тунджа. Нашите днешни представи очевидно не се отнасят 1:1 спрямо то-

---

[44] Подобно е мнението и на Ст. Топалов, който стига до него основно по нумизматичен път – срв. *Ст. Топалов*, Цит. съч., 132: „От изворите е известно, че одрисите не са влезнали в преки военни стълкновения с персите по време на походите им в Европа". За друго мнение срв. напр. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 40: „От данните у Херодот се вижда ясно (? – б.м., Д.Б.), че Дарий е минал и по планинската долина на Арда, където подчинил одрисите"; *М. Домарадски*, Емпориoн Пистирос. Том I: Трако-гръцки търговски отношения. Септември, 1995 (?), 28.

[45] Вж. тук по-горе бел. 19.

[46] За преглед на литературата по въпроса вж. последно *Chr. Danov*, Altthrakien. Berlin, 1976, 121. Срв. и *Хр. Данов*, Древна Тракия, 136: „Идентифицирането на р. Артескос с Буюкдере или с Бабаески дереси (...) макар и не напълно сигурно, остава вероятно". В контекста на съвременните проучвания неочаквано звучи оценката, че „Йохмус е правдоподобен и в изследванията си за местоположението на древната река Артеск (...) Авторът убедително заявява, че античната река е днешната Теке, „въпреки че съвременното ѝ име етимологически не доказва нейната идентичност"" – срв. *Д.Попов*, Странджа..., 15.

ва, което древността е „виждала“ и дефинирала, и това личи ясно от монетосеченето на Хадрианополис през римската епоха. Някои от монетните реверси на тази тракийска монетарница представят три речни божества, от които е назовано едно-единствено, и то е Тонзос, а не Хеброс, както бихме очаквали[47]. Дали това не означава, че поне за една част от древната традиция главната река е Тонзос, а не Хеброс, ще рече – не Тонзос се влива в Хеброс при Хадрианопол, а обратно – Хеброс в Тонзос? Трябва дори да признаем, че гледано откъм изток, от земите през които е минал Дарий, реката, която тече успоредно на морския бряг навътре в континента е една-единствена от големия завой на р. Тунджа на север, през водосбора на трите реки (Тунджа, Марица и Арда) до устието на Марица на юг. Тези принципни уговорки би трябвало да се отчитат при опитите за идентифициране на Артеск.

Напълно споделям скептицизма на онези автори, които не приемат нейната идентификация с днешната р. Арда[48], заради липсата на изрично сведение в „История“, че Дарий е преминал Хеброс[49]. Нещо повече – според едното възможно разбиране на Херодотовия текст, самата река Артеск е била достигната от Дарий, но не и премината[50]. Поради тази причина съм склонна да обвържа съобщения от Херодот хидроним с река, която по

---

[47] Й. Юрукова, Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II–III в. Хадрианопол. С., 1987, 70–72.

[48] За Артеск като Арда вж. *V. Velkov*, Über den antiken Namen des Flusses Arda. – BILB 16, 1963, 79–85.

[49] *Т. Спиридонов*, Пътища, 58. Липсата на такава информация у Херодот не пречи на някои историци да настояват, че Дарий все пак е преминал реката Хеброс. Тази тенденция най-категорично е защитена от *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия...., 40 и по-късно от *N. G. L. Hammond*, Op. cit., 239; *Idem*, The Extent of Persian Occupation in Thrace. – Chiron, 10, 1980, 53 ff.

[50] Срв. *М. Тачева*, Терес..., 156: „могъщите перси не атакували и зад тази одриска река, превърната в граница на завоеванията си“. За другото четене вж. *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 23: „споменаването на самата Арда – Артеск, премината от Дариевата войска“ и *К. Йорданов*, Етногеографска и политическа обстановка..., 373: „персите (...) пресекли р. Артеск“.

цялото си протежение, или поне в отделен участък, тече в посока север-юг. В този смисъл съм по-склонна да приема, че Великият цар е достигнал до дн. р. Тунджа, както впрочем вече е допуснато в специализираната книжнина[51], или пък до речната линия, образувана от днешните реки Тунджа и Марица в участъка, в който те текат в посока от север на юг.

Във връзка с реалното „разчитане" на разглежданата тук Херодотова информация, една от възможните посоки на търсене е в проследяване на „презаписа" или на трансформацията на това сведение у по-късни автори. Така попадаме при текст на Плиний Стари, който следва след твърдението, че населението на Тракия „се брои между най-силните племена в Европа" и описанието на племената, живеещи покрай реките Стримон и Нестос:

Plin., NH, IV, 11, 40–41: 40. (...) През земята на одрисkото племе тече реката Хеброс[52], покрай която живеят ка-

[51] Така още *W. Tomaschek*, Die alten Thraker I, 80; II, 2, 92, но атакувано от *Г. Кацаров*, Произход и пръв разцвет..., 737, бел. 2. Идентифицирането на Артеск с Тунджа е подкрепено по-късно и от други автори, сред които *D. Detschew*, Op. cit., 29.

[52] É. Littré дава по-коректен превод на Плиниевото Odrysarum gens fundit Hebrum: Le pay des Odryses donne naissance à l'Hèbre (срв. Plinius. Histoire naturelle. T. I. Paris, 1883, p. 190: IV, XVIII. (XI.), 1). Изглежда Плиний е един от онези антични автори, които настояват, че изворите на р. Хеброс са в земите на одрисите – вж. още Solin, 10, 5: „От земята на одрисите извира реката Хебър, която си пробива път между приантите, долонгите, тините, корпилите и други варвари" (превод на Д. Дечев, срв. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949, 391), както и Amm. Marc., 27, 4, 10: „... река Хебър, която извира от стръмните планини на одрисите" (превод на Хр. Данов и Б. Геров, срв. Извори за Тракия и Македония..., 399). Тези данни досега не са били използувани при опитите да бъде локализирана племенната територия на одрисите. Нещо повече, недоверието в тях е било заявявано експлицитно – срв. Извори за Тракия и Македония..., 393, бел. 43, както и 417, бел. 92 (в текста погрешно 82). Понастоящем, след като нумизматичните наблюдения установиха, че ранните одриски царски монети са разпространени главно по горното и средното течение на Марица (*Ст. Топалов*, Одриското царство..., 131), а разкопките на Пистирос в района на Горна Марица разкриха някои черти на селището, които позволят то да бъде определено като „одриска владетелска резиденция" (*М. Домарадски*, Емпорион Пистирос. Том I, 29), отношението към тези изворови данни ще трябва да се промени.

билети[53], пирогери, другери, кеници (Caenici), хипсалти, бени, корпили, ботиеи, едони. 41. В същата област се намират сиалетите, приантите, долонгите, тините, великокелалетите (Coelaletae), разположени под Хемус, и малокелалетите – под Родопи[54]. Между тях тече река Хеброс, а под Родопите е градът, който по-рано се наричал Понерополи, после по името на основателя си – Филипополи, сега пък поради положението си се нарича Тримонций. *(Превод на Г. Кацаров и Д. Дечев, срв. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949, 265, но с промяна на карбилети в кабилети).*

Това сведение на Плиний Стари е сред малкото антични извори, даващи по-конкретна информация за територията на одрисите. Приема се, че в него авторът на „Естествена история" поставя одрисите по средното и долно течение на Хеброс[55], но, както се вижда от самия Плиниев текст, такова уточнение липсва. Впрочем, информацията на Плиний като цяло поражда основателно недоверие, заради появата например на ботиеи и едони покрай реката Хеброс. Това без съмнение се дължи на факта, че Плиний е късен компилатор, който пише за Тракия не по автопсия, а по литература[56]. Появата на съждението за силата на племената в Тракия, както и обстоятелството, че одрисите са дефинирани чрез река, напомня за „тракийския логос" на Херодот. На тази база по отношение на Тракия може да се твърди с голяма доза сигурност, че сред 327-те „чужди

---

[53] В превода на Кацаров и Дечев стои „карбилети", но в текста на Плиний се чете Cabyletis (срв. Plinius, Op. cit., 190), което без съмнение идва от Cabyle, града на големия завой на Тунджа.

[54] За койлалетите вж. последно статията на *М. Тачева* в: Jubilaeus IV. Сборник в памет на проф. В. Бешевлиев (под печат).

[55] Срв. напр. *П. Делев*, Хеброс. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С. 1993, 301.

[56] Във въвеждащата част на „Естествена история", Плиний съобщава имената на използуваните от него за написването ѝ 146 римски и 327 „чужди автори" – срв. *M. Grant*, Greek and Latin Authors 800 B.C. – A.D. 1000. New York, 1980, 345.

автори", използувани от Плиний при написването на „Естествена история" е и „История" на Херодот.

Точно заради посочените аналогии, обаче, се налага и въпросът за различните хидроними, съобщени от Херодот и от Плиний, като име на реката, течаща през земята на одрисите. Дали това се дължи на реална историческа промяна на одриската територия (изместване, разширение) през вековете, които отделят текста на Херодот от този на Плиний Стари, или става дума за една и съща река, но дефинирана по различен начин в двете разглеждани тук сведения? Склонна съм да допусна второто, колкото и неочаквано, и недоказуемо да изглежда то[57]. Поне две са обстоятелствата, които ми дават основание за това.

На първо място ще посоча най-новите наблюдения върху ранните одриски царски монети. Тяхното разпространение най-вече в района на Горна и Средна Марица[58] категорично свидетелства, че изходната територия на одрисите в никакъв случай не би могла да бъде по Долна Марица, както традиционно се приема[59]. Това от своя страна помага да излязат от анонимност и да бъдат обвързани етнически с по-голяма сигурност[60] богатите тракийски ранни некрополи, засвидетелствувани засега почти единствено на територията между Стряма

---

[57] За емоционална реакция срещу идентификацията на хидронима Ардеск у Хезиод (Theog. 345) с долното течение на Хеброс вж. *M. Zahrnt,* Op. cit., 94, n. 13.

[58] *Ст. Топалов*, Цит.съч., 131.

[59] Срв. напр. *Хр. Данов,* Древна Тракия, 136–137 с лит.

[60] Най-вероятно *М. Тачева* (Тракийският владетел Спарадок..., 66–68) ще се окаже права в своето предположение, направено много преди да бъдат публикувани тези нумизматични данни, че некрополът при Дуванлий принадлежи на одриския царски дом, а не на бесите, както приемат други изследователи (*Ив. Венедиков,* Тайната на тракийските могили. С., 1968, 44; *Ал. Фол*, Политическа история..., 74; *Същият*, Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975, 78). Самият Б. Филов, археологът, проучил и публикувал този некропол, не го обвързва с нито едно конкретно тракийско племе – срв. *Б. Филов*, Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско. С., 1934. За историческата интерпретация на персийските материали от Дуванлий, както и на трезорираните две персийски фиали от дн. с. Даскал Атанасово, Старозагорско, вж. *М. Тачева*, Терес..., 157. Виж и

и Сазлийка[61]. На тази база все по-убедително изглежда твърдението, че племенната територия на одрисите се е намирала по средното[62] и дори горно течение на Марица.

Второто ми основание да допусна идентичност между реките Артеск и Хеброс, споменати съответно от Херодот и от Плиний като преминаващи през земята на одрисите, е в сведение от Хезиодовата „Теогония" за „бурните речни потоци", родени от Тетида и Океан (Theog. 337–345)[63]. При тяхното изброяване Хезиод назовава от тракийските реки единствено Истрос и Стримон, докато Хеброс липсва. Появява се, обаче, хидронимът Ардеск (в някои кодекси Алдеск), който, заради Херодотовия Артеск, би могъл да се свърже (но не е задължително![64]) с Тракия. В такъв случай в него бихме могли да видим Хеброс – втората по дължина тракийска река след Истрос. Длъжна съм обаче да призная, че тук степента на хипотетичност е сравнително голяма. И все пак, не изключвам възможността в една по-ранна епоха дн. р. Марица не само да е имала поне две различни имена – едно на местното тракийско население и едно – на елините, които относително рано колонизират устието на реката, но и да е била назовавана с различни имена в различни ѝ участъци[65], така както това е засвидетелствано за далеч по-

---

М. Домарадски, Тракийски богати погребения. – ТАВ III, 1988, 86, който допуска, че некрополът при Брезово принадлежи на одриски представители „с най-високо обществено положение".

[61] Срв. *М. Домарадски*, Цит. съч., 83–84 и 86. *Същият*, Емпорион Пистирос. Том I, 30–32 локализира родовата територия на одрисите „в пространството между Стряма и Сазлийка", а „центъра на одриската династия в поречието на Стряма".

[62] Така още *Мл. Тонев*, Приноси..., 180 с бел. 1. Неговата локализация е критикувана от *Хр. Данов*, Древна Тракия, 134 и дълго време се приема за погрешна – срв. *Ал. Фол*, Политическа история..., 116–117. Напоследък *Ст. Топалов* (Цит. съч., 131) възроди тази идея, като я подкрепи със своите изключително важни нумизматични наблюдения.

[63] Виж тук по-горе бел. 19, както и бел. 57.

[64] Изброените от Хезиод реки очертават цялото тогавашно ойкумене.

[65] Подобни възможности, но в друг контекст и с други решения, вече са допуснати от *Ал. Фол*, Пътят Енос-Кабиле-Хем..., 17–18, както и бел. 14 на

дългата, вярно!, река Истрос/Данубиус[66]. Проблемът, който тук остава, е заради липсата на изрично указание от страна на Плиний за евентуална промяна в името на р. Хеброс, така както е сторил по отношение на Филипополис.

Въпреки всичките неточности в текста на късния компилатор, все пак е необходимо да се отчете и появата на „кабилетите" сред живеещите покрай Хеброс. Това подсказва, че, подобно на Херодотовия Артеск, Плиниевият хидроним също би могъл да визира Тунджа.

Много вероятна изглежда още една ситуация, която отчита установената с помощта на литературни и топонимични данни идентичност на Артеск и дн. р. Арда[67]. Приемам по принцип наблюденията и твърдението на В. Велков, но също така съм убедена, че те „не работят" по отношение на анализирания тук разказ на Халикарнасеца. Всъщност, от трите структуроопределящи за разглеждания район реки, Херодотовата Артеск не би могла да бъде единствено дн. Арда. Така очертаващото се противоречие би могло да намери разрешение ако се допусне, че е налице „прехвърляне" на името на една река върху друга. При тази реконструкция остават засега много въпросителни – за посоката (от Арда към Марица или обратно; от Марица към Тунджа или обратно; от Арда през Марица към Тунджа или обратно), за времето (преди Херодот, самият Херодот или след него), както и за механизма на това „прехвърляне". Съществено е самата негова потенциална възможност заради почти успоредните корита на трите реки, чиито води в крайна сметка достигат заедно до морето.

с. 30. Коректна уговорка прави и *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка..., 373: „от езиковедска гледна точка, вероятно Артеск е старото име на Арда, но съвсем не е ясно дали реката преди или около края на VI в.пр.н.е. е била наричана така."

[66] За Истрос/Данубиус вж. *К. Йорданов*, Тракийското културно-историческо наследство. – В: ГСУ 77, 2, 1984 (= Изследвания в чест на проф. Хр. Данов). С., 1985, 198.

[67] *V. Velkov*, Über den antiken Namen..., 79–85. Към тази идентификация на р. Артеск се придържа и *N. G. L. Hammond*, The Extent of the Persian Occupation..., 53 ff.; *Idem*, Persia in Europe..., 234 ff.

В тясна връзка с идентифицирането на съобщената от Херодот река Артеск стои и въпросът за натрупаните от персийската войска при нея „големи купища камъни“ (Hdt. IV, 92, 1) – проблем, който все още не е намерил еднозначен отговор, въпреки многобройните опити за неговото изясняване. За разкриване вътрешната логика на това сведение от значение може да се окаже фактът, че разказът за действията на Дарий и неговата армия при р. Артеск оставя впечатление за информация, дадена на Херодот от местни жители. В противен случай, ако тя бе почерпана от персийски източници[68], би било налице и някакво обяснение за разпореждането на Великия цар.

Става дума за действие, разпоредено от Дарий I, но непознаващо засега паралел сред известните собствено персийски извори[69]. В опитите да бъде обяснено това действие, изследо-

[68] За използването на персийски източници от Херодот срв. *М. Тачева*, Терес..., 156 с лит. Не съм склонна обаче да приема твърдението, че „само в такъв (персийски източник – б.м., Д.Б.) авторът е можел да намери точните данни за: двудневните преходи от Перинт по р. Агрианес (? – б. м., Д.Б.), както и имената на всички рекички до изворите на р. Теар и от тези извори до Аполония“. По-вероятно ми изглежда предположението, че Херодот е имал лични непосредствени наблюдения от пътя, свързващ Аполония през изворите на р. Теар с Херайон при Перинт – срв. *В. Велков*, Пътищата по Западното Черноморие..., 28 с лит. Почти сигурно е обаче използването на персийски източници при очертаването на пътя на Дарий през Тракия. Най-вероятно именно там Херодот е намерил обозначенията на маршрута първо по хидроними, а после по етноними.

[69] Известно е, че при гроба на Чингизхан са натрупани огромни купища камъни от посетителите, всеки от които хвърля по един камък на това място „в знак на уважение към императора и неговия дух“. Това е един от малкото случаи, които бележат известен паралел със ситуацията, описана от Херодот. Обстоятелството, че историкът е получил тези данни най-вероятно от местното население, ни лишава от възможността да възстановим цялостната ситуация около заповедта на Великия цар. В рамките на тази „липсваща информация“ е възможно да съществуват факти, които да сближат още повече двата описани случая. На друго евентуално обяснение ми обърна внимание колегата Т. Спиридонов. Става дума за описания в кавказкия фолклор начин за отчитане на човешките загуби при военен поход на легендарен кавказки герой. При тръгването всеки войник хвърлил по един камък в специално определено място, а при връщането си от похода всеки войник си взел по един камък от същото това място.

вателите се колебаят между строго утилитарното значение (разчистване на терена от камъни, които затруднявали преминаването на персите)[70] и търсенето на победна символика, включително „демонстрация на персийската мощ, силом наложена над местните жители“[71]. Напоследък Н. Теодосиев обърна внимание на факта, че Херодот е употребил думата kolonos, чиято етимология е свързана с „планина“ и има значение не само на „връх, хълм“, но и на „могила“. Поради тази причина, според него, Дарий I всъщност е разпоредил натрупването на могили с цел да „космологизира пространството“, което било семантично равнозначно на свещен брак на царя с Великата богиня-майка. Така издигането на големи „празни“ могили по време на военни операции означавало символичен брак с новозавладените земи[72].

Липсата на каквато и да е индикация в „История“ за военни действия на Дарий преди срещата с гетите изключва, според мен, победната символика на натрупаните от персийската войска при р. Артеск големи купища/могили от камъни. Всъщност, при решаването на проблема от значение ще се окаже наблюдението, че съгласно вътрешнотекстовата логика на Херодотовия разказ купищата камъни бележат границата на територия, която е била вече усвоена под някаква форма от Пер-

---

Камъните, останали на мястото, са не само броят на загинали по време на похода, но на практика и една символична „братска могила“. Именно тази ситуация като че ли по-добре би се вписала в онова, което ни е разказал Херодот за движението на Дарий до р. Артеск и след нея, тъй като тази река се очертава като гранична и от нея насетне започва територията, където войската на Дарий е можело да даде жертви. И тук обаче опираме до „липсващата информация“, която местното население не е било в състояние да даде на Херодот, тъй като се явява страничен наблюдател на стореното от персийския цар и неговата войска. Самото преброяване на многобройна персийска армия изглежда е ставало по друг начин, ако съдим по разказа на Херодот за преброяването на Ксерксовата войска при похода срещу Елада през 480 г. (VII, 60, 2–3).

[70] *I. Venedikov*, La campagne de Darius..., 30.

[71] Срв. напр. *Ал. Фол*, Политическа история..., 116.

[72] *N. Theodossiev*, The Sacred Mountain of the Ancient Thracians. – Thracia 11 (= Studia in honorem A. Fol). S. 1995, 377 с бел. 61 и с. 382.

сия преди синът на Хистасп да започне похода срещу скитите и откъдето насетне отношенията между настъпващата многохилядна армия и местните племена се изясняват в хода на персийското придвижване на север. Тази „усвоена“ територия включва пространството от Бизантион на юг/югоизток до Салмидес (но без самия Салмидес!) на север и до р. Артекс на запад/северозапад. Допустимо е така очерталият се триъгълник да бъде допълнен до четириъгълник, заради нюансите в Херодотовото сведение за крепостта Дориск при устието на Хеброс[73].

Бидейки в границите на тази „усвоена територия“, възможно по време на тридневния престой при изворите на р. Теар[74], персийският цар е уредил отношенията си с „траките, които държат Салмидес“, както и със скирмиадите, и с нипсеите. Тези три племена са му „се предали без бой“ най-вероятно чрез пратеници (техни при Дарий, или негови при тях с искане „за земя и вода“). Херодотовият текст допуска и друга реконструкция, според която отношенията между персийската войска и местното население от Салмидес на север докъм най-източните склонове на Хемус са уредени след достигането на реката Артеск и натрупването там на „големите купища камъни“. Изборът на една от тези две възможности ще зависи в крайна сметка от идентификацията на двете реки според Херодотовия разказ – Теар и Артеск.

При всички положения „големите купища камъни“ бележат граничната зона между територии с два различни статута към момента на похода, предприет от Великия цар срещу скитите. До тяхното натрупване приключва един етап от придвижването на персийската войска през тракийските земи, а оттам насетне започва нов. В първия случай Дарий се движи през земи, където не среща изненади и съпротива, а и реално не ги очаква, тъй като, по всичко изглежда, отношенията между местното население и Персия са били вече „урегулирани“ най-ве-

---

[73] Вж. тук по-горе бел. 37.

[74] *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем..., 23; *К. Йорданов*, Етногеографска и политическа обстановка..., 377.

роятно чрез поставянето му под нейна власт в някакъв по-ранен момент от военно-политическите начинания на могъщата държава. Във втория – статуквото на тези отношения тепърва е щяло да се установява, съпътствано, без съмнение, с изненади и опасности за войската.

Тук опираме до големия спор за наличието или не на тракийска сатрапия в системата на персийската държава[75]. Очевидно е, че така зададен, въпросът оставя място за недоразумения, тъй като присъствието на Персия в тракийските земи търпи промени и развитие в продължение на около три-четири десетилетия. Ще рече, необходимо е да се уточни времето, което се визира, когато се твърди или оспорва съществуването на тракийска сатрапия в рамките на персийската държава – преди, в контекста на, или непосредствено след похода на Дарий срещу скитите; във връзка с кампанията на Мардоний през 492 г.; управлението на Ксеркс и неговия поход към Елада. Впрочем, именно времето на създаване на тази евентуална сатрапия е сред спорните елементи на дискусията в специализираната книжнина.

Известен нюанс би трябвало да се отчита и във връзка с възможната форма на персийска власт върху интересуващата ни територия – дали тя е била организирана като отделна административна единица с всичките институции, присъщи на персийските сатрапии, или е била администрирана чрез друг управленски механизъм. В тази насока една възможност би могла да бъде евентуално кратковременната или по-дълготрайна пряка подчиненост на тези земи на властта на Великия цар. Липсата на достатъчно конкретни данни обаче не позволява засега категоричност при отговорите.

Анализът на Херодотовия разказ за преминаването на Дарий I през източнотракийските земи показа, надявам се убедително, че походът на царя срещу скитите е бил предшестван от военно-политическо начинание, в резултат на което там е би-

[75] За дискусията напоследък срв. *M. Zahrnt*, Op. Cit., 92 ff.; *М. Тачева*, Терес..., 157 с бел. 11; *Същата*, Символиката на въоръжението с две копия в античното балканско наследство. – Балкански древности, 1, 1991, 28–36.

ло конституирано статуквото, заварено и разширено като обхват на подвластните на Персия територии от сина на Хистасп при придвижването на север към Истрос[76]. В този контекст, конкретните административни реалности биха допринесли единствено за изясняването на детайлите от така оформилата се картина на персийски контрол върху източнотракийските земи в края на VI в. пр. Хр.

В рамките на същото военно-политическо начинание вероятно са били уредени отношенията на Дарий с елинските колонии по Западнопонтийското крайбрежие като Аполония, Одесос и Истрия например. По всичко изглежда, че това е валидно и за отношенията на Персия с държавата на одрисите. За съжаление, липсата на необходимите данни ни лишава от възможността да изпълним с конкретно съдържание формулировката „уредени отношения", т.е. не е ясно дали става дума за някакви договорености (взаимноприемливи при зачитане на суверенитета на двете договарящи се страни или пък договоре-

---

[76] Проблемът е доловен и формулиран за първи път от *В. В. Струве*, Дарий I..., 106–107, където той твърди, че „страните отвъд морето" от персеполския списък, т.е. европейското крайбрежие на Хелеспонта и Пропонтида, са били завоювани от персите още преди похода на Дарий срещу скитите от Причерноморието и свързва тяхното завладяване с похода на Отана. Идеята на Струве, че походът на Дарий към причерноморските скити е бил предшестван от друго военно-политическо начинание на Персия в Югоизточна Тракия е възприета от *Ал. Фол*, Политическа история..., 91, който обаче цитира В.В.Струве некоректно: „В. В. Струве например доста убедително показва, че операцията на Мегабаз предшествува Дариевата и че тя, изглежда, е била осъществена около 517–515 г.пр.н.е." На цитираното от Ал. Фол място (*В.В.Струве*, Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. Ленинград, 1968, 103 сл.) Струве казва нещо съвсем различно: „Вслед за „саками, которые за морем", покоренными в 517 г. до н.э., Накширустемский список перечисляет „скудра", т.е. фракийцев и „ионийцев щит носящих", т.е. греков европейского материка. Те и другие были побеждены Мегабазом, полководцем Дария после похода на скифов Причерноморья, т.е. около 512 г. до н.э." (*В.В.Струве*, Цит.съч., 110). Срв. също *В.В.Струве*, Хронология VI века до н.э. в труде Геродота и дата похода Дария I на скифов Причерноморья. – В: *В.В.Струве,* Этюды по истории..., 102.

ности под диктат), или за директно налагане на персийската власт както върху елинските колонии, така и върху одрисите[77]. Нещо повече. Няма гаранция, че Дарий I е уредил по един и същи модел отношенията си както с елинските черноморски градове[78], така и с одрисите.

* * *

Внимателният читател сигурно вече е забелязъл, че дотук в текста нито веднъж не се появи конкретна датировка за скитското начинание на Дарий I. Известно е, че в специализираната литература тя се колебае между 519 и 512 г. пр. Хр.[79], кое-

---

[77] При изясняване на характера на тези отношения от съществено значение е наблюдението на *М. Тачева* (Терес..., 156–157), че Дарий „не е привикал одриски мъже във войската си, нито пък е включил одрисите в агресивния си план, възложен на Мегабаз и Мардоний". Твърдението, че липсата на тракийска съпротива срещу персийската войска „изглежда поскоро организирана или разпоредена от одрисите в земите им от р. Артеск чак до гетските земи край долното течение на р. Дунав – да се пропусне царската войска!" е само едно от възможните тълкувания на разказаното от Херодот.

[78] Интересно би било да се види, дали в този случай отношението на Персия към милетските черноморски колонии например не е било повлияно до някаква степен от статута на Милет в рамките на Дариевата държава през предпоследното десетилетие на VI в.пр.Хр.

[79] Последно и най-изчерпателно по този въпрос *Е.В.Черненко*, Скифо-персидская война. Киев, 1984, 7–10, където са повторени по-важните обобщения, публикувани от същия автор две години по-рано (срв. *Същият*, Поход Дария в Скифию. – В: Древности степней Скифии. Киев, 1982, 3–5). В българската историография *Ал. Фол*, Политическа история..., 91–92 разглежда обстойно този въпрос и стига до извода, че „докъм 515 г. пр. н. е. най-късно походът срещу скитите и нахлуването на Мегабаз са били извършени". Без аргументи, но и без колебание *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 37 и 40 датира похода на Дарий срещу скитите в 512 г.пр.н.е., докато *М. Тачева*, Терес..., 155, бел. 5, съобщава, че „последната предложена дата за похода" е 513–512 г. цитирайки *Н. Castritius,* Die Okkupation Thrakiens durch die Perser und der Sturz des athenischen Tyrannen Hippias. – Chiron, 2, 1972, но след това двукратно (с.

то се дължи на оскъдните изворови данни по проблема. Малко известен факт е, че реално един единствен официален документ съобщава датата на похода[80]: съхраняваният в Капитолийския музей в Рим гръцки надпис от 15 г. сл. Хр., познат като Tabula Capitolina,[81] отброява 527 години от момента, когато Дарий е изградил моста против скитите (ТС, II, 20).[82] На тази база Дж. Балсер изчислява времето 513-511 г.[83], а Е.В.Черненко – 512 г. пр. Хр.[84]

Друг документ, който съдържа информация за интересуващите ни събития, е късновавилонското династическо пророчество от времето на Селевк I (311–281 г. пр. Хр.)[85]. Според сполучливата интерпретация на К. Мазети, пророчеството съобщава за войната на Дарий I с жителите на страната Хана (Европа), която той започнал след петата година на своето уп-

---

156 и 157) говори единствено за 513 г. Последното известно ми авторитетно издание, където е взето отношение по този проблем, е The Oxford History of the Classical World, 1986. В това издание *G. Forrest*, Greece: The History of the Archaic Period, 37 поставя похода в 514 г. Същата година е повторена за скитската експедиция на Дарий и в хронологическата таблица на с. 835, където завладяването на Тракия е датирано две години по-късно в 512 г. Подробна обосновка за годината 514, предложена и защитена още от Струве, вж. *В.В.Струве,* Хронология VI века..., 101–102.

[80] Много изследователи датират скитския поход на Дарий чрез сведението на надписа от Бехистунската скала, но още В. В. Струве убедително доказа, че съобщеният там поход от 519 г.пр.Хр. е бил насочен не срещу причерноморските скити, а срещу азиатските саки, срв. *В.В.Струве*, Дарий I..., 104–106 и *Е.В.Черненко,* Скифо-персидская война, 9–10.

[81] *J.M.Balcer*, The Date of Herodotus IV. I Darius' Scythian Expedition. – Harward Stud. Classical Philol., 1972, 76, 100–132.

[82] Срв. *Е.В.Черненко*, Скифо-персидская война, 8. В надписа се говори за Кимерийския Боспор, което изследователите определят като грешка на късния документ.

[83] *J.M.Balcer,* Op. cit., 103 и 110. Самият Балсер (с. 116) датира скитския поход на Дарий I в 519 г. Тази датировка е възприета и от Дж. Камерон – *G.G.Cameron*, Darius the Great and His Scythian (Saka) Campaign, Bihistun and Herodotus. – Acta iranica, Leiden, 1975, 1, 77–87.

[84] *Е.В.Черненко*, Цит. съч., 8.

[85] Пак там, 9.

равление[86]. Не споделям обаче ентусиазма на Мазети, според когото „можно считать окончательно установленными, что скифо-персидская война имела место в 515 г. до н.э.“[87], заради очевидното несъответствие на тази година с годината, съобщена от Tabula Capitolina – документ, заслужаващ не по-малко доверие.

Всъщност, внимателното вглеждане в двата извора показва, че те не си противоречат, а взаимно се допълват, тъй като съдържат данни не за едно и също събитие, а за две последователни начинания на Дарий I. Сведението на късновавилонското пророчество за военни действия на персийския цар срещу „жителите на страната Хана (Европа)“ през 515 (517) г. пр. Хр.[88] не съобщава изрично скитите, а говори най-общо за Европа, което би трябвало да включва и европейското крайбрежие на Хелеспонта и Пропонтида[89]. Нещо повече. Сведението не свидетелства за лично участие на владетеля във военните операции, поради което е възможно от негово име да е воювал негов военачалник. В този смисъл то би могло да се съотнесе с информацията на Херодот, че Дарий I заповядал на Мегабаз да завладее Тракия (V, 2, 2). Това ни дава мечтаната възможност за съвсем точно датиране на най-ранните персийски завоевания в Тракия чрез военните действия на Мегабаз през 515 г. пр. Хр. От своя страна Капитолийският кодекс съобщава изрично именно за преминаването на Дарий I през Боспора, построявайки мост против скитите през 512 г. пр. Хр.

---

[86] *К. Мазетти,* Война Дария I со скифами и вавилонская пророческая литература. – ВДИ 1982, 3, 106–110. Първоначално, при публикуването на документа, погрешно е предположено, че пророчеството визира Дарий III и войната му срещу Александър Велики – срв. *A. K. Grayson*, Babylonian Historical-Literary Texts. Toronto-Buffalo, 1975, 28–37.

[87] *К. Мазетти*, Цит. съч. Според *В. В. Струве* (Дарий I..., 110) петата година на Дариевото управление е годината 517 пр.Хр.

[88] Виж предходната бележка. Оттук насетне ще се придържам към хронологията, предложена от К. Мазетти: 515 г.пр.Хр. ще стои за петата година на Дариевото управление.

[89] Според *В.В.Струве* (Дарий I..., 106) надписът от Персеполис определя тази територия като „страните отвъд морето“.

Анализът на Херодотовия разказ за придвижването на Дарий I през Източнотракийските земи към скитите подкрепя подобна историческа реконструкция. В нейна полза говорят още два момента от текста на Халикарнасеца. Важна от хронологична гледна точка е информацията, че Милтиад Млади, „стратег и тиран на херсонесците от Хелеспонта", е сред участниците в Дариевия поход срещу скитите[90]. Сведението може да се разглежда като сигурно свидетелство, че към датата на похода той бил вече признал върховенството на персийския цар. И още – вглеждането в повествователната логика на „История" показва, че Херодот представя дадена страна в момента, в който тя за първи път влиза в съприкосновение с персите[91]. Затова не може да не прави впечатление, че периегезата за Тракия е въведена във връзка не с движението на Дарий I през Източна Тракия, а с военния успех на Мегабаз при Перинт. Именно превземането на града от този персийски военачалник дава повод на Херодот да уточни:

Hdt. V, 2, 2: *След като покорили Перинт, Мегабаз повел войската си през Тракия, подчинявайки на царя всеки град и всеки народ от тези, които живеят в нея. Защото това било наредено от Дарий – да бъде завладяна Тракия. (Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 220).*

Тази нова изворова ситуация налага следните изводи за историческото развитие на тракийските земи през последните две десетилетия на VI в.пр.Хр.

Първо. Персия започва своите завоевания в Европа през петата година от Дариевото управление (515 г. пр. Хр.) чрез военните действия на Мегабаз, комуто царят заповядал на завладее Тракия. Обхватът на неговата военна активност в този момент е трудно да се определи категорично. Херодот твърди, че Мегабаз „поставил под властта на персите само областта

[90] Hdt. IV, 137, 1.

[91] Наблюдението е на *M. Zahrnt*, Op. cit., 95–96.

покрай морето“[92]. Това уточнение най-вероятно включва и владенията на Милтиад Млади в Херсонес Тракийски. Дали обаче още тогава Мегабаз е поробил „цялата земя до Тесалия“, според формулировката на Херодот[93], е трудно да се каже със сигурност, но и едва ли е било възможно[94]. Анализът на Hdt. IV, 89–93 все пак подсказа възможността земите между Византион, Салмидес, Дориск и реката Артеск да са били сред покорените и плащащи данък на Дарий още през 515 г.пр.Хр.[95] В контекста на тази операция са били уредени и евентуалните персийско-одриски отношения във вида, в който ще ги завари три години по-късно самият Дарий. Как точно са изглеждали те, не е ясно. Късният Помпей Трог, епитомиран от Юстин, съобщава, че Ксеркс „подарил“ на Александър I „властта над цялата област между Олимп и Хемус“ (VII, 4). При цялата несигурност на този текст сме длъжни да отчетем и обстоятелството, че не е ясно кога точно земята до Хемус е станала подвластна на Персия, за да може Ксеркс да я подари на Александър I. Сигурно е, обаче, че благодарение на някакви договоренос-

---

[92] Hdt. V, 10 в превод на П. Димитров – срв. Херодот, История. Част втора, 73. Ив. Венедиков и Д. Бояджиев превеждат „Мегабаз се опитал да покори крайморските ѝ части под персийска власт“ (срв. Извори за Тракия и траките, 222), но Херодот говори не за опит за покоряване, а за покоряване!

[93] Hdt. VII, 108, 1: ... цялата земя до Тесалия била поробена и плащала данък на царя, като била покорена от Мегабаз и после от Мардоний. (Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 249).

[94] Известно е, че след неуспешния си поход срещу скитите, Дарий оставя Мегабаз като „стратег за Европа“ (Hdt. IV, 143, 1–2). Възможно е, следователно, част от завоеванията на Мегабаз да датират и във времето след 512 г.пр.Хр. – срв. *М. Тачева*, Терес..., 157.

[95] Според *В.В.Струве,* Дарий I..., 107 завладяването на областта по крайбрежието на Хелеспонта и Пропонтида е било обусловено от желанието на Дарий да завладее ключа към търговския път, свързващ гръцките градове-държави с богатия черноморски край. Той обаче датира тяхното завладяване още преди 517 г. и го свързва с похода на Отана. За разминаването между хронологията на К. Мазетти и тази на В.В.Струве вж. тук по-горе бел. 87 и 88.

ти, било между две равнопоставени страни, било между победители и победени, по време на скитския поход Великият цар е могъл да се придвижи безпрепятствено през земите южно от Хемус.

Второ. Самата скитска експедиция на Дарий I Хистасп, в контекста на която тракийските племена скирмиади и нипсеи му се предават „без бой“, а гетите са покорени и принудени да последват персийската войска, е проведена през 512 г. пр. Хр. Маршрутът му през Източнотракийските земи е проследим по трасе, което отстои на около два дни път от Западнопонтийското крайбрежие. Категорично е невъзможно да се мисли за евентуалното преминаване на персийския цар през елинските черноморски колонии, нито пък за евентуалното му навлизане в земите западно от речната граница, очертана от днешните Тунджа и Марица в участъка, в който течението им е с посока от север на юг.

2.

Hdt. IV, 78–80: 78, 1. А много години по-късно се случило нещо подобно със Скил, сина на Ариапейтес[96]. Освен другите деца на Ариапейтес, царя на скитите, се ражда и Скил: той се ражда от една жена от Истрия, а не от местна жена. Майка му го научила на елински език и на писменост. 2. После, по-късно, Ариапейтес бил погубен с измама от Спаргапейтес[97], царя на агатирсите, а Скил наследил царството и жената на баща си по име Опойя. Тази Опойя била тамошна жена и от нея бил роден Орик, син на Ариапейтес. 3. Та Скил, царувайки над скитите, никак не се задоволявал със скитския начин на живот, а бил много повече склонен към гръцките обичаи поради възпитанието, което бил получил. Той правел следното: колкото пъти водел скитската войска при града на бористените (а тези бористени казват за себе си, че са милетчани), та значи, като дойдел при тях Скил, все оставял войската в околностите на града. 4. А сам, колкото пъти влизал вътре в крепостта, затварял пор-

[96] В превода на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев е възприета транскрипцията Ариапид, но Ариапейтес е по-коректно спрямо името, съобщено единствено от Херодот.

[97] В превода на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев е възприета транскрипцията Спаргапит, но Спаргапейтес е по-коректно спрямо името, съобщено от Херодот.

тите, махал си скитското облекло и все си обличал елински дрехи и облечен в тях, ходел по пазара, без да го следват нито копиеносци, нито някой друг (а вратите ги пазели, да не би някой от скитите да го види в тия дрехи). И въобще живеел като елин, и на боговете принасял жертва по елински обичай. 5. И като прекарвал месец или повече, обличал си скитското облекло и си отивал. Това той правел често и си построил къща в Бористен, и си довел в нея една тамошна жена.

79, 1. А когато дошло време да му се случи зло, случило се по следния повод: той силно пожелал да бъде посветен в бакхическите тайнства на Дионис и когато възнамерявал да приеме посвещението, получил много голяма поличба. 2. В града на бористените той имал голяма и богата къща с ограда, за която споменах малко по-горе и около която имало белокаменни изображения на сфинксове и грифони. В нея божеството хвърлило гръм. И тя изгоряла напълно, но Скил, въпреки това извършил посвещаването. (...)

80, 1. Когато след това Скил се върнал в родните си места, скитите, като си избрали за вожд брат му Октамасад, роден от дъщерята на Терес, го противопоставили на Скил. 2. А той, като научил какво се върши срещу него и по каква причина, избягал в Тракия. Като научил това, Октамасад потеглил на поход срещу Тракия. Като стигнал до Истрос[98], траките излезли насреща му: и когато щели да започнат битка, Ситалк пратил [пратеник] при Октамасад с такава вест: 3. „Защо трябва ние да се сражаваме един с друг? Ти си син на сестра ми и при тебе е брат ми. Дай ми го и аз ти предавам твоя Скил: нека не рискуваш с войската си нито ти, нито аз." 4. Това му предложил Ситалк чрез пратеника. Защото при Октамасад се намирал брат на Ситалк, който бил избягал от него. Октамасад се съгласява с това, и като върнал собствения си вуйчо на Ситалк, получил брат си Скил. 5. И Ситалк, като взел брат си, тръгнал,

[98] Виж тук бел. 18.

а Октамасад на самото място веднага отрязал главата на Скил. Така скитите чачат своите обичаи и така наказват онези, които възприемат чужди. *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 207–208).*

Разказът на Херодот за съдбата на скитския цар Скил съдържа в себе си сведения за най-ранните известни външнополитически начинания на Одриската държава и това определя изключителната стойност на този текст. В него обаче липсват стабилни хронологически ориентири, на което се дължи сериозното разминаване в датирането на отделните събития от различните съвременни изследователи. Казаното се отнася както за външно-политическата активност на Терес и съответно – Ариапейтес[99], така и за тази на Ситалк, съответно – Октамасад[100].

Все пак, наред с казаното вече по-горе по отношение на

---

[99] По-старата литература (цитирана и коментирана от *Ал. Фол*, Политическа история..., 138–139) отнася активността на Терес във времето след 80-те години на V в. пр. Хр. Тази традиция се запазва отчасти и в по-ново време – срв. напр. *Ю. Виноградов*, Западное и Северное Причерноморье..., 378–379. *Ал. Фол*, Политическа история..., 139 датира договора на Терес и Ариапейтес „между похода на Дарий и кампанията на Мардоний" (така и в Thraco-Scythica..., 162); *Същият*, История на българските земи в древността до края на III в.пр.Хр. С., 1997, 268, поставя договора „много преди сраженията край Саламин и при Платея", но „във времето след Дариевия поход срещу скитите"; *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок, 61: „времето за политически актив на Терес трябва да обхване и времето преди 493–492 г. (...). Това се отнася най-вероятно и за взаимоотношенията между Терес и скитите, завършили с династическия брак между дъщеря му и Ариапит, доколкото роденият от тях Октамасад е свързан повече с второто, а не с третото поколение." Напоследък *Vl. Anochin* (Die Pontische Expedition des Perikles und der Kimmerische Bosporos (437 v. Chr.). – In: Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiß zum 65. Geburtstag. Berlin, 1998, 41) изтегли началото на Спарадоковото управление ок. 470 г.пр.Хр., което дава по-ранна датировка и за управлението на Терес.

[100] *Ал. Фол,* Политическа история..., 141: „Ситалк, както показват косвено нашите данни, се е възкачил на престола след 440 г." и на с. 144:

възможната долна граница за датиране на текста, собствено Херодотовия текст съдържа в себе си и друг датировъчен потенциал, който досега не е бил използуван при анализите. Така например Херодот не съобщава Ариапейтес измежду скитските царе, които се обединили за общи действия срещу Дарий в края на VI в. пр. Хр.[101], а това означава, че началото на неговото управление в никакъв случай не може да се постави преди последното десетилетие на VI в. Следва също да се напомни, че в разказа си за Анахарсис Херодот изрично уточнява, че негов информатор е самия Тюмнес, доверено лице (представител) на Ариапейтес[102]. Следователно, поне част от своите сведения за скитите Херодот е получил най-вероятно в

„походът на Ситалк към скитите е първото му самостоятелно начинание и трябва да се постави в началото на царуването му", както и с. 145: „срещата с Октамасад трябва да се постави до договора с Атина или до края на 30-те години на V в.пр.н.е."; *Ал. Фол*, Thraco-Scythica..., 164 коригира датировката, която е предложил през 1972 г. и поставя срещата на Ситалк с Октамасад „не по-късно от началото на 40-те години. При това е ясно, че събитието би могло да се окаже дори още по-старо". Допусната е дори възможността от „контаминация на няколко елемента в новелата за Скил след връщането на автора в Атина, т.е. след 445–444 г.", осъществена чрез вмъкване на името на най-известния одриски цар Ситалк в разказа за един „по-ранен по време одриско-скитски спор, за който Херодот е узнал в Олбия със всички възможни неточности" – срв. *Ал. Фол*, Thraco-Scythica..., 164. Изглежда, напоследък Ал. Фол отново променя виждането си по отношение на Ситалковото управление – срв. *Ал. Фол*, История на българските земи в древността до края на III в. пр. Хр. С., 1997, 270: „Ситалк се възкачил на одриския престол към средата на 40-те години на V в.пр.Хр." Именно тази датировка на Ал. Фол е възприета и преповторена от *Д. Попов*, Тракология. С., 2000, 99. *М. Тачева*, Цит. съч., 61: „походът, предвождан от Ситалк преди възцаряването му, трябва да е станал преди тази година (444 г. пр. н. е. – б.м., Д.Б.), но след 465/464 г.". Напоследък *Й. Юрукова*, Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992, 40, следвана от *U. Peter*, Die Münzen der thrakischen Dynasten (5. – 3. Jahrhundert v. Chr.) Hintergründe ihrer Prägung. Berlin, 1997, 65 възроди тезата за датиране на Спарадоковото управление в периода ок. 443 – 436 г. пр. Хр. Така те поставят сравнително късно във времето и началото на Ситалковата власт.

[101] Срв. Hdt IV, 120: Скопасис, Идантирс и Таксакис.

[102] Срв. Hdt IV, 76.

Олбия[103], когато скитското царство е управлявано все още от Ариапейтес[104].

Колкото до наблюдението, че в разглеждания текст Ситалк е представен „без царската си титла“[105], то без съмнение е с голяма стойност, но изисква допълнителното уточнение, че и самият Терес е без царска титла. Всъщност, точността изисква да се каже, че те и двамата изобщо не са представени, а просто са въведени в текста! Налице е огромна разлика в начина, по който Херодот въвежда другите „действащи лица“ на своите разкази спрямо това, което е сторено по отношение на интересуващите ни тук Терес и Ситалк. Така Скил е „син на Ариапейтес“ (IV, 78, 1), Ариапейтес е „цар на скитите“ (IV, 78, 1), Спаргапейтес е „цар на агатирсите“ (IV, 78, 2), Опойя е „тамошна жена“ (IV, 78, 2), Орик е „син на Ариапейтес“ (I., 78, 2), Октамасад е брат на Скил, но „роден от дъщерята на Терес“

---

[103] Склонна съм да приема, че Тюмнес е представител (доверено лице) на Ариапейтес именно в Олбия, макар Херодот да не уточнява какво точно има предвид. За тези подставени/доверени лица на скитските царе в понтийските полиси вж. *Ю.Г.Виноградов*, Западное и Северное Причерноморье..., 379.

[104] Както може да се очаква при наличните сведения, тезата не е нова. Ф. Якоби (*F. Jacoby*, Op. cit., Sp. 256) обаче я отхвърля с аргументи, които, според мен, не са достатъчно убедителни – за друго мнение срв. *Ал. Фол*, Проучвания върху гръцките извори II, 10. Към предлаганото от Якоби време – самото начало на царуването на Октамасад – е възможно да бъде отнесено друго, по-късно, пътуване на Херодот към Северното Причерноморие, когато той е събрал и допълнителна информация. По този повод напълно основателно е следното твърдение на *Ал. Фол* (Поучвания върху гръцките извори, II, 10): „никога няма да се изясни колко са пътуванията на Херодот на север и колко са те по егейския бряг, което ще означава, че ние ще сме длъжни да приемем неколкократно събиране на данни и за едната и за другата област“.

[105] Доколкото ми е известно, единствено М. Тачева е обърнала внимание на този факт – срв. *М. Тачева*, Тракийският владетел..., 61 – и това ѝ дава основание да датира събитието „преди възцаряването“ на Ситалк; виж също с. 68: „липсата на царски титли и за двамата (за Спарадок и Ситалк – б.м., Д.Б.) в посочения период (между 464 и 444 г.пр.н.е. – б.м., Д.Б.) може да се обясни с предположението, че по това време Терес бил все още жив, но в преклонна възраст“.

(IV, 80, 1). И изведнъж Терес е просто „Терес“, без народност, без титла, без никакво представяне! Същото е и със Ситалк: той е просто „Ситалк“ и е изпратил пратеник при Октамасад!

Налага се усещането, че нито Терес, нито Ситалк, се нуждаят от представяне на това място – те или вече са били представени, или пък са били достатъчно добре известни на Херодотовата аудитория и не се нуждаят от представяне! Интересно е, че от началото на „История“ до анализирания разказ в IV, 80 тези две имена не са появяват, но пък присъстват в Hdt. VII, 137. Именно там, едва в VII книга, Херодот ще представи Ситалк като „син на Терес, цар на траките“. А това би могло да означава, че конкретното техническо вмъкване на текста за Скил е сторено след като е била „вместена“ историята със спартанското пратеничество при Ситалк. А това за пореден път съдържа потенциалната възможност да се допусне, че сведението от IV книга на „История“ отразява събитие, което се е случило дори след това от края на лятото на 430 г., което е разказано в VII, 137.[106]

Очевидно е също, че в момента, в който Херодот оформя окончателно текста за похода на Октамасад към Тракия, имената на Терес и Ситалк са били достатъчно добре познати в Атина, за да се нуждаят от допълнително представяне. В противен случай Херодот не би се отклонил от „желязното“ си правило да обяснява реалиите, които са чужди и неизвестни на аудиторията, към която е обърнат неговия текст, чрез познати или вече въведени и обяснени от самия него имена и понятия. Примерите за това са безбройни, те се срещат „на всяка крачка“ в Херодотовия разказ.

Може би едно от много малкото изключения от това правило е случаят с Терес, който на практика не е представен никъде в текста на „История“. На двете места, където името му се появява, то е използувано, за да бъдат представени други „действащи лица“ – съответно Октамасад (IV, 80, 1: „роден от дъщерята на Терес“) и Ситалк (VII, 137: „син на Терес“). А то-

[106] Срв. Thuc. II, 67, 1.

ва означава, че в Атина името на Терес е било много по-популярно, отколкото сме в състояние да допуснем. Дали това се дължи единствено на мита за Терей, съпругът на Прокна, или пък на атинския театър, допринесъл изключително много за популяризирането на този мит[107], или на още нещо, което ние не знаем, защото изворите не са ни го съобщили, едва ли някога ще узнаем със сигурност. Фактът обаче сам по себе си е показателен.

Няколко момента следва да бъдат изрично отбелязани и по отношение на конкретно историческата информация, която носи този текст.

Така например разказът на Херодот подсказва за териториални промени, преживяни от скитското царство в района на Долния Дунав. Фактът, че Ариапейтес е бил женен за жена от Истрия (IV, 78, 1), свидетелства по недвусмислен начин, че в даден момент скитите са успели да наложат своя реален политически контрол и върху територии южно от долното течение на Истрос. Тази ситуация е доловена още от Ив. Венедиков, но той я доказва с факта, че при построяването на моста над реката йонийците от войската на Дарий се сблъскват и преговарят със скитите, а не с гетите или с други тракийски племена[108]. Кога точно е установено това статукво, засега е невъзможно да се каже, но пък е сигурно, че по времето, когато скитската държава е управлявана от Скил ситуацията е променена. Единствено с отпадане на скитския контрол върху Истрия бих обяснила обстоятелството, че Скил се приобщава към културните традиции на своята майка, т.е. към елинския начин на живот, не в нейния град Истрия, а в Бористен, който обаче, подобно на Истрия, е създаден като колония на Милет. Въпросът, дали скитската държава е изтласкана северно от река Истрос още при Ариапейтес или едва при неговия син Скил няма засега категоричен отговор. Все пак фактът, че вторият брак на скитския цар е с дъщерята на Терес, ми дава основание да

[107] Виж по-долу анализа на Thuc. II, 29.

[108] Hdt IV, 133. Срв. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 41–42

предположа, че това е станало още при Ариапейтес, и то не в резултат на военно-политическа активност от страна на живеещите в хинтерланда на Истрия гети, а на Одриската държава при управлението на „първия ѝ мощен цар".

Другото уточнение е по повод военно-политическото начинание описано от Херодот по повод бягството на Скил в Тракия. В съвременната литература то най-често се определя като „(скитски) поход на Ситалк", или като „среща на Ситалк с Октамасад". Тези формулировки, обаче, не се подкрепят от Херодотовия текст, защото според него Октамасад е този, който „потеглил на поход срещу Тракия"[109], и едва „като стигнал до Истрос (не го е преминал!), траките излезли насреща му". И още – преговорите се водят не на среща между Ситалк и Октамасад, а чрез пратеник на Ситалк при Октамасад. В този смисъл като че ли най-точната дефиниция за събитието, описано от Херодот в IV, 80 е „несъстояла се война"[110] между Ситалк и Октамасад. Дали обаче то е коректно спрямо реалността засега е невъзможно да се твърди категорично. Съмнението се поражда от описаната в драмата „Резос" кървава война със скитите, която завършила с победа на Резос-Ситалк[111] – взети били дори заложници и бил наложен годишен данък:

Eurip., Rhes., 430–435: *Там потече към земята гъстата кръв на скита и на тракиеца, избивани едновременно от копията. Такава несгода ми попречи да дойда в полето на Троя като твой съюзник. Като ги разбих, взех техни деца за заложници и им определих какъв годишен данък ще ми плащат (Превод на Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките..., 131).*

---

[109] Така е и в „Резос" на Еврипид, 426–428: „но съседната ми страна скитският народ, започна война с мен..." (Превод на Д. Бояджиев, срв Извори за Тракия и траките, 131).

[110] *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 61.

[111] За аналогията Резос-Ситалк в драмата „Резос" на Еврипид срв подробно у *Д.П. Димитров*, Цит. съч. Виж също *Ал. Фол*, Политическа история..., 144–145 с лит.

Прави впечатление различната ситуация, описана от Херодот и от Еврипид в контекста на одриско-скитските отношения, ако, разбира се, действително чрез образа на Резос Еврипид е искал да представи одриския владетел Ситалк. Причината за това, без съмнение, би могла да се търси в различните източници на информация, ползувани от двамата автори, както и в представянето на две различни гледни точки към този конфликт – съответно скитската и одриската. Очевидно, при Еврипид е намерила отражение одриската оценка за събитията, докато Херодотовата информация по случая идва от скитска страна. Безспорно прав е Ал. Фол, когато твърди, че за този „одриско-скитски спор (...) Херодот е узнал в Олбия със всички възможни неточности“[112]. Бих добавила само, че тези възможни неточности са по отношение на одриските дела, които Халикарнасецът очевидно не е познавал добре.

[112] *Ал. Фол*, Thraco-Scythica..., 164.

3.

Thuc. II, 29: 1. През същото лято [на 431 г.пр.Хр.] атиняните назначили за свой проксен Нимфодор, син на Питес, абдеритянин, чиято сестра била женена за Ситалк и който имал голямо влияние пред него. Атиняните по-рано го смятали за неприятел, а сега го повикали в Атина, понеже искали да сключат съюз със Ситалк, син на Терес и цар на траките. 2. Този Терес, бащата на Ситалк, пръв създал обширното царство на одрисите, което заело по-голяма част от останалата Тракия; но голяма част от траките са независими. 3. Този Терес няма нищо общо с Терей, който бил женен за Прокна, дъщеря на Пандион, нито произхождали от една и съща Тракия. Единият от тях – Терей живял в Давлия, в земята, която сега се нарича Фокида и която тогава се обитавала от траки. В тази страна жените извършили известното дело с Итис (мнозина поети, като споменават славея, наричат го давлийска птица). И естествено, че поради взаимна помощ Пандион по-скоро е омъжил дъщеря си наблизо [у фокидците], отколкото у одрисите, които са на много дни път. А пък Терес, който дори няма същото име, станал първият цар, който се сдобил с голяма мощ всред одрисите. 4. Неговият син Ситалк именно атиняните привлекли за съюзник с намерението да им помогне да превземат селищата на тракийския бряг и да надвият Пер-

дика. 5. Нимфодор дошъл в Атина, сключил съюз със Ситалк и накарал атиняните да дадат на сина му Садок атинско гражданско право. Той се нает да привърши и войната в Тракия; щял да убеди Ситалк да прати на атиняните тракийска войска от конници и пелтасти. 6. Той помирил и Пердика с атиняните, като ги убедил да му върнат Терма. Веднага след това Пердика предприел с тях и с Формион поход против халкидците. 7. Така и Ситалк, сина на Терес, цар на траките, и Пердика, син на Александър, цар на македоните, станали съюзници на атиняните. *(Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, с. 279–280).*

Изглежда, внимателното вчитане в този Тукидидов разказ би довело до една сериозна преоценка на атинско-одриския договор от 431 г. спрямо това, което засега се е наложило като меродавно мнение[113]. Защото от този договор, така, както ни го представил Тукидид[114], самият Ситалк реално нищо не е получил, за разлика например от македонския цар Пердика, на когото атиняните правят стратегически териториални отстъпки с връщането на Терме[115]. Ситалковата придобивка, която се оценява високо в съвременната историография, е атинското

---

[113] *Хр. Данов*, Древна Тракия, 372–379. Различна е оценката на *Ал. Фол*, Политическа история ..., 146–147, следван от *Д. Попов*, Тракология, 100, въпреки предложената вече отдавна различна и, според мен, по-реална реконструкция на балканските политически ваимоотношения в контекста на договора от 431 г. – срв. *М. Тачева*, Политическата децентрализация в Одриската държава от последната четвърт на V в. пр. н. е. до възцаряването на Котис I (383–359 г.пр.н.е.). – ИПр, 1988, 12, 24; *Същата*, Походът на тракийския цар Ситалк през 429 г. пр. н. е. – ВИСб, 1990, 6, 6–7. За съжаление тази проникновена оценка на ситуацията в началото на Пелопонеската война от гледна точка на тракийската история досега не е получила полагащото ѝ се признание.

[114] Твърди се, че договорът „потвърждава увеличаването на данъците" (*Д. Попов*, Тракология, 100), но видно е, че Тукидид не съобщава за подобна клауза.

[115] *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24; *Същата*, Походът..., 6.

гражданство за сина му Садок[116]. Доловена е все пак и възможността за една различна позиция и по този проблем – според М. Тачева „от Атина Ситалк получил единствено почетно гражданство за сина си Садок, но и то било използувано срещу интересите му“[117].

Изглежда, реалната оценка на ситуацията минава през въпроса, защо самият Ситалк не е бил почетен с атинското гражданство[118], след като се твърди, че Атина е търсила на всяка цена неговия съюз. Нещата добиват коренно различни очертания дори само ако си дадем сметка, че Нимфодор е издействал атинското гражданство не толкова за сина на Ситалк, колкото за своя племенник, сестриния си син, Садок[119]. Този факт без съмнение е важен, особено ако го впишем в динамиката на атино-абдерските отношения, така както ги е загатнал Тукидид. Говорейки за Нимфодор, античният историк съобщава, че „атиняните по-рано го смятали за неприятел, а сега го повикали в Атина, понеже искали да сключат съюз със Ситалк“. Възможно е, следователно, да бъдат реконструирани поне два хронологични пласта в тези отношения.

Първият период се характеризира с напрежение между Атина и Абдера. Той без съмнение съвпада с времето на установяване на договорните отношения между Одриската държава и северноегейската колония Абдера, скрепени с династич-

---

[116] *Ал. Фол*, Политическа история..., 147: „Той (Нимфодор –б.м., Д.Б.) издействал за сина на Ситалк Садок атинско гражданско право и използувал пропагандния трик с политическата генеалогия Терей – Терес, за да направи впечатление на царя“. Срв. и *Д. Попов*, Тракология, 100: „Едновременно с това Нимфодор е дотолкова енергичен, че синът на Ситалк – Садок, придобива атинско гражданство.“

[117] *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24.

[118] Известно е, че много години по-късно друг одриски цар, за когото се предполага, че е Котис I, е получил атинско гражданство. Сведението дължим на Валерий Максим (III. 7, 7).

[119] Известните изворови данни съобщават само една съпруга на Ситалк и това е сестрата на Нимфодор от Абдера. Този факт ми позволява да приема, подобно на Г. Михайлов (*G. Mihailov*, La Légende de Térée. – ГСУ, ФФ, 50, 2, 1955, 91), че Садок е син на Ситалк именно от този брак.

ния брак между одриския владетел Ситалк и сестрата на видния абдеритянин Нимфодор. Съгласно коректните изчисления на Г. Михайлов, сватбата на Одрисеца би трябвало да е станала ок. 450 г., за да е възможно към 431 г. Садок да е най-малко на 20 години[120]. А това означава, че изключително активната одриска външна политика по отношение на северноегейските елински колонии, както и самото начало на Ситалковото управление, ще трябва да се изтеглят още назад във времето спрямо досегашните датировки[121]. Ситуацията изглежда е усетена най-точно от М. Тачева, според която „ако Тукидид не знае как се е стигнало до налагането на Ситалковата власт по тракийското крайбрежие от Абдера до Хистрия, то това значи, че тези факти не са били известни и на неговите осведомители съвременници, т.е., че разширяването на Одриската държава трябва да е отколешно“[122].

Възможно е, естествено, Ситалк да е сключил този динас-

---

[120] *G. Mihailov,* Op. cit., 91.

[121] Вж. по-горе бел. 100. Заради цитираните там три различни мнения на Ал. Фол, за мен звучи необяснимо, но в същото време – най-приемливо(!), следното негово твърдение: „тракийската политическа история доказва, че Ситалк не би могъл да седне на трона преди 454 г. пр. н. е.“ (Ал. Фол, Проучвания върху гръцките извори, II, 22).

[122] *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 59. Заслужават висока оценка и следните изводи: „Липсата на конкретна информация у Тукидид за Спарадок – брат и баща на описаните негови съвременници Ситалк и Севт, както и за борбата за надмощие в Македонската държава след смъртта на Александър I през 452 г., определя тази година като терминус анте квем за участието на Спарадок в политическия живот. Същата хронологическа граница се отнася както за царуването на Терес, така и за възцаряването на Ситалк. Ограниченият период от време между 465 и 452 г. следователно определя най-възможното време, в което трябва да се вмести политическата дейност на Спарадок“ (Пак там, 62). За съжаление М. Тачева не отстоява последователно годината 452 като гранична в одриската история, с което допуска необясними противоречия в собствената си историческа реконструкция – срв. напр. „Следователно монетосеченето на Спарадок има своите резонни исторически граници именно във времето, приблизително ограничено между 464 и 444 г.“ (Пак там, 65), както и „Спарадоковите дела могат да бъдат отнесени към времето след 464 г. и преди 444 г.“ (Пак там, 68). Така е и при *М. Тачева*, Походът..., 5

тичен брак не като пълновластен владетел на одрисите, а като бъдещ наследник на властта в Одриската държава по времето било на баща му Терес, било на брат му Спарадок. Не бих настоявала на тази възможност най-вече заради достигналите до нас сведения на Диодор, които, по всичко изглежда, се основават не на Тукидидовия[123], а на друг, непознат за нас, разказ за ранната история на одрисите:

Diod. XII, 50, 1: По същото време Ситалк, царят на траките, макар че получил незначително като територия царство, благодарение на своите качества и умения го разширил и довел до голямо могъщество. Освен че управлявал справедливо подчинените си, той бил смел и опитен военачалник и полагал големи грижи за увеличаване на приходите. Накрая станал толкова могъщ, че властвал над повече земи, отколкото царувалите преди него в Тракия. *(Превод на М. Алексиева, срв. М. Тачева, Д. Ботева, Христоматия по тракология. Том 2, 110–111).*

Въпреки, че Диодор е късен автор, не виждам причини тези негови данни да бъдат подлагани на съмнение, въпреки видимите разлики (но не противоречия!) между информацията му за въздигането на Одриската държава и сведенията на Тукидид. Последният пише своята „История" като съвременник на мощната Ситалкова държава и е нормално да представи на своите слушатели и читатели не самата нея, тъй като в Атина тя вече била добре позната, а нейните корени. Затова Тукидид връща своя разказ към Ситалковия баща Терес, който „пръв

[123] Категорично не мога да се съглася с твърдението на Ал. Фол, че Диодор препредава „сбито, но възторжено" подробния разказ на Тукидид – срв. *Ал. Фол*, Политическа история..., 149. Анализът на двата текста показва, че те принадлежат към различни традиции. Нещо повече. У Диодор се долавя раздразнение от някои неясноти в Тукидидовото изложение. Само така може да се оцени следната фраза на Диодор: „За да е налице ясен за читателя разказ, е необходимо да изтъкнем причините за тази война" (Diod. XII, 50, 3). Тя изглежда е предизвикана от неясните формулировки на Тукидид за причините, поради които Ситалк подхванал войната срещу Пердика (Thuc., II, 95; 101).

създал обширното царство на одрисите, заело по-голяма част от останалата Тракия“. При Диодор случаят е друг. Той пише цели пет века след интересуващите ни събития, поради което дава достигналата до негово време историческа оценка за управлението на Ситалк, включително и спрямо царувалите преди него. При тази изворова ситуация е допустимо да се приеме, че именно Ситалк, а не негов предшественик, е инициирал договореностите с Абдера конкретно, но и с другите елински колонии по тракийското егейско крайбрежие.

И така, около 450 г. или само няколко години по-рано, е налице напрежение в отношенията между Атина и Нимфодор от Абдера, което най-вероятно е било породено от про-Ситалковата анти-Атинска политика на последния[124]. Колко дълго е продължил „меденият месец“ в отношенията между Ситалк и Нимфодор е трудно да се каже. Сигурно е обаче, че към 432/431 г. пр. Хр. вече са били налице симптоми на тяхното „вледеняване“, след като в дипломатическата мисия, възложена му от Атина, Нимфодор посредничи за сключването на до-

[124] Тезата може да бъде подкрепена с факта, че точно тогава, в периода между 454/453 и 452/1, е първата рязка промяна в размера на фороса, внасян от Абдера в съюзната хазна, а през 443/442 градът дори липсва от списъците – срв. *B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. McGregor*, The Athenian Tribute Lists. Vol. I, Harvard, 1939, The Register, s.v. Ἀβδηρῖται. Одриско-абдерските отношения от този период се вписват в големия въпрос за вероятното двойно данъчно облагане на северноегейските колонии членки на Атинско-Делоския морски съюз, обоснован като проблематика още в края на XIX в. от *Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums. Bd. IV. Stuttgart, 1939, 74. Проблемът е разгледан подробно от *Хр. Данов*, Древна Тракия, 293–294 и 300–309 с лит. и след него, но с друга позиция, от *Ал. Фол*, Политическа история..., 142–144 с лит. Последно вж. *U. Peter*, Op. cit., 74–75. Напоследък е направен опит да се отрече зависимостта между намаляването на данъчните вноски на Абдера, Маронея и Енос в съюзната хазна и политиката на одриските владетели – срв. *Chr. Veligianni*, Abdera, Maroneia, Ainos und der Odrysenstaat. – ΤΕΚΜΗΡΙΑ I, 1995, 136–172. Аргументите на авторката, обаче, не са убедителни, а и противоречат на данните у Тукидид. За други аспекти на отношенията между одриските владетели и северноегейските колонии вж. *М. Тачева*, Тракийските владетели и гръцките полиси по северното Егейско крайбрежие. – Нумизматика, 1988, 1, 9–19.

говори, които са в изгода както на него самия, така и на Атина, и на Пердика, но не и на Ситалк[125]. Трудно е да се каже, на какво точно е разчитал одриският владетел, когато е приел да бъде въвлечен в тази неизгодна за него за момента система от балкански договорености в навечерието на Пелопонеската война. Сигурно е обаче, че той самият е имал ясна представа за положението и срещу даденото му „нищо" от страна на Атина отговаря през 431/430 год. пр. Хр. с празни обещания за военна помощ, а не с реална военна намеса така, както е сторил Пердика, комуто атиняните са направили важна териториална отстъпка.

Самостоятелен проблемен кръг се оформя в историографията около сведенията на Тукидид за Терес, бащата на Ситалк, и особено около отречената от историка връзка между Терес и Терей (Thuc. II, 29, 3)[126]. Според Г. Кацаров самият Терес „възприел родословието, което изкарвало произхода му от баснословния цар на Давлида Терей". Г. Михайлов приема, че сведението на Тукидид е провокирано от една определена пропаганда за военен съюз между родствените съгласно тази генеалогия атиняни и траки, и допуска, че самите атиняни са направили голяма пропаганда сред траките, тъй като Севт II е използувал същия този аргумент при преговорите си с Ксенофонт[127]. Според Ал. Фол тази „идентификация е станала най-вероятно по време на Ситалковото царуване и е трябвало да

---

[125] Изглежда има право М. Тачева, която единствена досега поставя под съмнение коректността на Нимфодор спрямо Ситалк – срв. *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24: „... лошия съветник на царя, видния гражданин на Абдера Нимфодор, макар че не като такъв ни е представен от Тукидид".

[126] По-старата литературата по проблема е цитирана и коментирана от Г. Михайлов (*G. Mihailov*, La légende..., 91–92; 96; 112 и 116; срв. също *Г. Михайлов*, Към въпроса за Софоклевата драма „Терей". – ГНМПд, 2, 1950, 39–50). За препратки към по-новите изследвания вж. *Ал. Фол*, Политическа история..., 140 и съвсем наскоро *К. Рабаджиев,* Елински мистерии в Тракия..., 144–153 с лит.

[127] *Г. И. Кацаров*, Произход и пръв разцвет..., 739; *G. Mihailov*, Op. cit., 116.

оправдае договорните отношения между Атина и този силен владетел в чисто политически план“[128].

Едва ли може да има съмнение, че реакцията на Тукидид срещу идентификацията на Терес и Терей се дължи на наличието в атинското публично пространство на определена представа[129]. Не съм склонна обаче да приема, че тази представа е формирана от пропаганда, която е работила в полза на военен съюз между Атина и Одриската държава. Факт е, че чрез драмата си „Терей“, Софокъл е заел антитракийска позиция[130]. Поради тази причина ми се струва, че въпросът дали драмата на Софокъл е имала чисто политически характер, т.е. трябвало ли е тя да защитава идеята за съюз с траките[131] е поставен

---

[128] *Ал. Фол*, Политическа история..., 140; вж. и с. 147: политическата генеалогия е „пропаганден трик“, използван от Нимфодор, „за да направи впечатление на царя (Ситалк – б.м., Д.Б.)“. Същата оценка като цяло намираме и у *К. Йорданов*, Царската митология в Тракия и Македония. – В: Jubilaeus II. Юбилеен сборник в памет на проф. Хр. Данов. С., 1999, 160: „Очевидно, митът за легендарния тракийски цар Терей е бил добре познат в Атина и през 30-те години на V в.пр.Хр. когато бил използван за дипломатическите и военно-политическите цели на полиса. Дипломацията на Атина, в началото на Пелопонеската война (431–404 г.пр.Хр.), в желанието си да привлече на своя страна могъщия одриски цар Ситалк, син на основателя на династията Терес, използувала като аргумент и вече споменатия царски мит.“ Не е съвсем ясна позицията на *М. Домарадски*, Емпорион Пистирос. Том I, 7: „Тукидид е авторът, който се опитва да обори пропагандните ходове на атиняните по отношение на Терес. (...) Негодуванието на Тукидид разбираме по-пълно, ако проследим по-нататък неговото изложение: „Именно неговия син Ситалк атиняните спечелили за съюзник...“

[129] Според *М. Тачева* (Терес..., 155; срв. и *Същата*, Тракийският владетел Спарадок..., 61.) „по този начин той (Тукидид –б.м., Д.Б.) деликатно коригира Херодот, който нарича Терей (Τηρεύς) бащата на тракийския цар Ситалк (7, 137)“. Справката с гръцкия текст на Херодот показва, че и в IV, 80 и в VII, 137 Халикарнасецът използува генетивната форма Τήρεω на името Τήρης, така както това е сторил и Тукидид в II, 29, 1 и II, 95, 1. За склонението на това тракийско име вж. *D. Detschew*, Op. cit., 500, s.v. Τήρης.

[130] Още *I. Cazzaniga* (La saga di Itis. Vol. I. Milano-Varese, 1950, 61 ff) твърди, че драмата „Терей“ на Софокъл е замислена с антитракийски настроения. На друго мнение е *G. Mihailov,* Op. cit., 92; срв. и *Г. Михайлов*, Траките. С., 1972, 192.

[131] *G. Mihailov,* Op. cit. 92.

некоректно. Едва ли, също така, драмата е трябвало просто да отговори на големия интерес, който в този момент атиняните са проявявали към траките[132].

Много по-вероятно ми се струва драмата на Софокъл наистина да е имала политически характер, но не защитавайки, а противопоставайки се на идеята за съюз с държавата на Ситалк, оформяйки един изключително отрицателен образ на тракийския владетел, съюзник на Атина[133]. Нещо повече. Може да се окаже дори, че създаването на трагедията „Терей" е Софоклевата реакция на неизвестни за нас конкретни и реални събития, който са се отразили негативно върху развитието на атинско-одриските отношения в началото на Пелопонеската война. Иначе би било много трудно да се приеме, че драматургът прави пропаганда в полза на една страна, представяйки нейния владетел като вероломен насилник срещу собствените си съюзници, и като баща, изял собствения си син. За силата и влиянието на антитракийските настроения сред част от атинското общество свидетелства и създадената малко по-късно тетралогия на Филокъл „Пандион", комуто, според Г. Михайлов, дължим конкретното обвързване на образа на Терей с Терес, създателя на Одриската държава[134].

От историческа гледна точка не е важно, дали реакцията на Тукидид е предизвикана от произведението на Софокъл, или от това на Филокъл. Важно е обаче, че определени негативни настроения в атинското общество са принудили Тукидид, в чиито вени тече тракийска кръв, да направи изрично разграничение между Терей от Давлида и одрисеца Терес. Ще рече, без да е заявено експлицитно, този атински историк се е разграничил от антитракийските, възможно дори конкретно анти-Ситалкови, позиции на част от атиняните.

---

[132] Пак там.

[133] Вж. по-горе бел. 130. Тезата на Г. Михайлов, че атиняните не са имали интерес да показват антитракийски настроения и в действителност никога не са ги показвали (*G. Mihailov*, Op. cit., 92) не би издържала дори само ако вземем пред вид творчеството на Аристофан.

[134] *G. Mihailov*, Op. cit., 112.

4.

Hdt.VII, 137: (...) Много по-късно, по времето на войната между пелопонесци и атиняни, този гняв – както твърдят лакедемонците – отново се събудил. (...) Но това, че божият гняв се стоварил върху синовете на тези мъже, които отивали при царя заради гнева на Талтюбиос – върху Николай[135], син на Булис, и Анерист, син на Спертиас (...), – ми показва, че работата била дело на някое божество. Изпратени от лакедемонците като вестители в Азия, те били предадени от Ситалк, син на Терес, цар на траките, и от Нимфодор, син на Пютес от Абдера, били пленени в Бисанте на Хелеспонта, откарани в Атика и убити от атиняните, а заедно с тях и Аристеас, син на Адеймант, мъж от Коринт. Това станало много години след похода на царя (Ксеркс – б. м., Д. Б.). А сега се връщам към моя предишен разказ. *(Превод на П. Димитров, срв. Херодот, История. Част втора, 194–195).*

---

[135] При предаването на личните имена съм си позволила отделни промени в транскрипцията, за да бъдат те уеднаквени в настоящия текст. Предпочитание съм отдала на формите, добили вече популярност, и съм се съобразила с принципа за запазване на окончанието –ос единствено при еднозрични имена.

Текстът на Херодот съдържа информация от първостепенна важност за одриската история. Затова изненадва обстоятелството, че той не е включен в нито едно от публикуваните досега издания с извори за Тракия и траките[136]. Пропускът е наистина непростим, тъй като на практика събитието, съобщено от Халикарнасеца в този пасаж, е единственото от ранната история на Одриската държава, за което разполагаме с изричния разказ на двамата големи историци от V в. пр. Хр. Така, само цитираният текст на Херодот е съпоставим с данните на Тукидид:

Thuc. II, 67: 1. В края на същото лято [на 430 г.пр.н.е.] коринтянинът Аристей, спартанските пратеници Анеристъ, Николай и Пратодам, Тимагор от Тегея и аргивецът Полис (последният пътувал с тях по частна работа), които отивали в Азия при персийския цар, за да опитат някак си да го убедят да им помогне с пари и да воюва заедно с тях, се отбили по-напред при Ситалк, сина на Терес, в Тракия, за да го убедят, ако е възможно, да се отметне от съюза си с атиняните и да изпрати войска към Потидея, която била обсадена от атинска войска, а също и да им помогне в предстоящото пътуване да преминат Хелеспонта, за да отидат при Фарнак, син на Фарнабаз, който щял да ги препрати във вътрешността при царя. 2. Случило се, че при Ситалк се намирали атинските пратеници Леарх, син на Калимах и Аминиад, син на Филемон. Те убедили Си-

---

[136] *Г. Кацаров, Д. Дечев*, Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949², 17–34 – второто издание е разширено спрямо първото от 1915 г. Въпреки това и в него не е включено интересуващото ни сведение, макар в 1922 г. Кацаров да се позовава на него – срв. *Г. И. Кацаров*, Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 год. пр. Хр. С., 1922, 58. Извори за историята на Тракия и траките. Том I. Съставители *В. Велков, Зл. Гочева, В. Тъпкова-Заимова*. С., 1981, 256. Въз основа на това издание е подготвен първият том на христоматията по тракология (*Ал. Фол, Д. Попов*, Христоматия по тракология. Том I. С., 1989), поради което този пропуск е допуснат и в учебното помагало.

талковия син Садок, който станал атински гражданин, да им предаде тия мъже, за да не отидат при царя и така да нанесат, доколкото е в техните възможности, вреда на неговия град. 3. Той ги послушал и изпратил заедно с Леарх и Аминиад хора, на които заповядал да ги хванат по пътя им през Тракия, преди още да се качат на кораба, с който щели да минат Хелеспонта, и да ги предадат на Леарх и Аминиад. Те ги взели и ги закарали в Атина. 4. Когато стигнали, атиняните се побояли да не би Аристей да избяга и да им напакости още повече – тъй като било явно, че и порано той устроил всичко в Потидея и Тракия – и затова още същия ден ги убили всичките и без да ги съдят и да изслушат това, което искали да кажат, ги хвърлили в пропастта. *(Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 280–281).*

Твърди се, че „Херодот бил слабо запознат със събитието и са му липсвали конкретни данни", а разказът на Тукидид се определя като „далеч по-изчерпателен"[137]. Приемам подобна позиция, но с уговорката, че по отношение мястото на пленяване на лакедемонските пратеници Херодот е бил по-информиран от Тукидид. Факт е, че именно „слабо запознатият" историк съобщава изрично, че пленяването е станало „в Бисанте на Хелеспонта", докато „изчерпателният" известява за заповедта пратениците да бъдат хванати по пътя им през Тракия, за да каже после най-общо „те ги взели и ги закарали в Атина". Очевидно е, че информацията на Тукидид се ограничава до конкретните обстоятелства в одриския царски двор, а в по-общ план – до събитията, които се разиграват изключително в района на Югозападна Тракия. Тукидидовата информираност се оказва с пропуски в случая по отношение на Югоизточна Тракия, но изглежда същото се отнася и за далечния за този историк североизток.

Най-дискутираният в историографията проблем на този

[137] *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 60 с бел. 12 и 13.

текст е участието, съответно – неучастието на Ситалк при предаването на лакедемонските пратеници[138]. Г. Кацаров следван от Ал. Фол не изключват възможността Ситалк „все пак да е знаел предварително за станалото“[139], докато М. Тачева следва по-стриктно сведението на Тукидид, че Садок е наредил залавянето на пелопонеските пратеници, което според нея било срещу интересите на Ситалк[140].

Съществуват основания да се твърди, че този епизод от историята на Одриската държава е критичен за нейното понататъшно развитие. Поради тази причина неговото детайлно анализиране, според мен, е задължително, дори с цената на риска да бъде пренебрегнато предупреждението, че „епизодът не бива да се свръхинтерпретира; той е ясен такъв, какъвто е“[141].

Внимателното вчитане в Тукидидовата „История“ показва, че именно след този епизод от 430 г. Садок изчезва от разказа на античния историк за одриския династичен дом. През следващата 429 г. редом до Ситалк във външно-политическата активност на одрисите вече е братовият му син Севт, който и ще наследи през 424 г. властта на Ситалк „над одрисите и над останалата Тракия“ (Thuc. IV, 101). Възможно е, естествено, да става дума за чиста случайност, по силата на която след 430 г. Тукидид не съобщава събития, в които е участвал Садок, както и че Севт е бил „най-силният човек“ след самия Ситалк и преди 429 г., за което време всъщност се отнася изричното сведение на Тукидид (II, 101, 5), без обаче да е вля-

---

[138] За спора вж. *Ал. Фол*, Политическа история..., 147, където обаче е допусната грешка при интерпретирането на Тукидидовото сведение, че спартанците били задържани, за да не отидат при царя. Според Ал. Фол това означавало „преди да се доберат до Ситалк“. Едва ли може да има колебание, че в случая Тукидид визира персийския цар Артаксеркс I, при когото била изпратена лакедемонската делегация.

[139] *Г. Кацаров*, Произход и пръв разцвет..., 744, бел. 1: „вероятно е, че и Ситалк ще да е знаял за тази работа“; *Ал. Фол*, Политическа история..., 148.

[140] *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24.

[141] *Ал. Фол*, Политическа история..., 148.

зъл в полезрението на античния историк. Бих била склонна да приема възможността за такава случайност, ако граничната линия между изчезването на Садок от изворите и появата на Севт не се бележеше от такова съдбовно събитие, като предаването на пелопонеските пратеници. В тази връзка не изключвам Ситалк да е бил принуден да вземе възможно най-тежкото за един баща държавническо решение – да отнеме живота на собствения си син, заради извършена от него държавна измяна[142]. Така реконструираната ситуация е повече от неочаквана, но именно чрез нея би могло да бъдат разчетени други две антични свидетелства, които са били вече многократно обект на дискусии.

На първо място тук бих върнала анализа към казаното по отношение Тукидидовото разграничение на Терес от Терей. Ако предположената от мен участ на атинския гражданин и син на Ситалк, Садок, е коректна спрямо реалната историческа ситуация, то това би обяснило и появата на драмата „Терей" на Софокъл, и на тетралогията „Пандион" на Филокъл на атинска сцена. В този случай паралелът между легендарния тракийски цар Терей, който изял собствения си син, роден от майка атинянка, и одриския цар Ситалк, който погубил собствения си син, атински гражданин, се налага от само себе си. Не може да има никакво съмнение, че евентуално подобно събитие в одриския царс-

---

[142] По думите на Ал. Фол „много мастило е изхабено, за да се установи, колко синове е имал Ситалк и какво е станало с тях" (*Ал. Фол*, Политическа история ..., 151), но доколкото ми е известно подобна теза досега не е защитавана. По-старата литература по въпроса е дадена от Ал. Фол (Пак там), който твърди, че „реална фигура е единствен Садок, но той не наследил баща си". Последно преглед и на по-новата литература е направен от *U. Peter*, Op. cit., 78, Anm. 357–358. Съвсем различна теза от всичко онова, което вече е написано по проблема, излага *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 25, бел. 14: „за смъртта на Садок може да се търси убиец не само сред одриските претенденти за властта на починалия в трибалските предели Ситалк". За съжаление точната позиция и нейните доказателствата все още не са публикувани – срв. Пак там: „По този проблем доказателствата ми ще бъдат публикувани в друга статия, приета за печат".

ки дом би било шокиращо за атинското общество и със сигурност би намерило отражение и в литературното творчество на този град. В такъв случай е възможно появата на Софоклевата трагедия „Терей“ да е резултат не от идентификацията на Терей с Терес[143], което би имало своето оправдание единствено в близко звучащите имена на двамата тракийски владетели, а се дължи на общата участ на легендарния Терей и одриса Ситалк, и двамата погубили собствените си синове – съответно Итис и Садок. Това от своя страна би могло да послужи като стабилен хронологичен ориентир за датиране на интересуващите ни драми. Позицията е особено важна за много спорната като датировка трагедия „Терей“ на Софокъл[144], чието поставяне на атинска сцена в такъв случай ще трябва да се търси задължително едва след края на 430 – началото на 429 г. пр.Хр., а не порано, както предполагат част от изследователите[145].

На второ място ще посоча текста, съхранен сред съчиненията на Демостен като писмо на Филип II до атиняните[146]. Към него дълго време е подхождано с недоверие[147]; подчертаванс е, че „то не е дошло до нас в първоначалния си вид, а е прера-

---

[143] Срв. *Ал. Фол*, Политическа история..., 141.

[144] За спора около датирането на „Терей“ на Софокъл вж. *G. Mihailov* La légende..., 91–92.

[145] Срв. напр. *L. Gernet*, In: Melanges Navarre, Toulouse, 1935, 207 sqc (non vidi) – срв. *G. Mihailov*, La légende..., 91.

[146] Demosth. Epist. Philip (Croiset), 12, 9.

[147] Срв. по-старата литература върху писмото у *Г. Кацаров*, Цар Филиг II..., 229–230 и бел. 1 на с. 230, както и у *Т. Д. Златковская*, Возникновение государства у фракийцев. Москва, 1971, 214–215. Според Ал. Фол Политическа история..., 151–152 „Самото това писмо е с несигурен произход и автор и е от IV в. пр. н. е., от една епоха, през която хулите разменяни между Атина и Филип II, са влизали в дипломатическия речник така, както и откритите лъжи“. „Сведението във Филиповото писмо е компрометирано и заради факта, че Тукидид не споменава нищо за превра и за убийство“ (Пак там, 151). Тази оценка е преповторена от *Д. Попов* Тракология, 102, който обаче, при перефразирането на текста допуска логическа неточност: „Самият Тукидид не споменава нищо за убийство или за заговор в одриския династически дом и подлага на съмнение данните от писмото“.

ботено от някой ретор“[148]. Напоследък доверието към този извор е възстановено благодарение на анализа на N. G. L. Hammond[149]. В писмото си Филип обвинява Атина в непоследователно отношение към самия него и към Керсеблепт, като търси подкрепа за своята теза в историята на одриско-атинските дипломатически контакти: „... след като беше убит Ситалк, комуто бяхте дарили гражданство, веднага да сключвате приятелство с неговия убиец...“[150]

Сведението изглежда отразява сравнително коректно реални исторически събития в одриския царски двор. Според мен убитият атински гражданин е Садок, „(сина на) Ситалк“[151], а „неговият убиец“ е самият Ситалк[152], с когото Атина „сключва приятелство“ скоро след това. Неоспорим факт е, благодарение на разказа на Тукидид (II, 95, 3), че „веднага“ след събитията от 430 г., още през следващата 429 г. пр.Хр. при Ситалк са поредните атински пратеници. Нещо повече, този път в атинската делегация участва самият Хагнон.

---

[148] *Г. Кацаров*, Цар Филип II ..., 230, бел. 1.

[149] *N.G.L.Hammond, G. T. Griffith*, A History of Macedonia. Vol 2. Oxford, 1979, 22–25, който обаче счита, че името на Ситалк е сгрешено и трябва да бъде заменено с това на Котис I.

[150] Български превод на писмото е публикуван още през 1922 г. от *Г. Кацаров*, Цар Филип II..., 305–308.

[151] Така и *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24, бел. 14. Впрочем, схолиастът на Аристофан съобщава за съществуването на твърдение, според което Садок „бил едноименник на баща си Ситалк“ (Schol. ad Aristoph. Achar. 145) – срв. Извори за Тракия и траките, 152. Според Ст. Топалов Ситалк не е име, а прозвище на владетеля, чието истинско име е Сараток – срв. *Ст. Топалов*, Племена и владетели от земите на Одриското царство и граничните му Югозападни територии от края на VI до средата на IV в.пр.н.е. С., 1998, 172–204.

[152] Най-често се приема, че „сключеното приятелство“ на Атина е със Севт I – срв. напр. *Ал. Фол*, Политическа история..., 152: „Но в сведението на Филиповото писмо се съдържа и нещо правдоподобно, което напълно съвпада с обстановката през царуването на Севт I. То е съюзът, който атиняните сключили с наследника на Ситалк и по този начин му дали международно признание.“ Тезата е преповторена дословно от *Д. Попов*, Тракология, 102–103.

Видно е, струва ми се, че предлаганата тук нова реконструкция на събитията, разиграли се в одриския царски дом в края 430 г., се вписва безпроблемно в наличната към момента изворова база. Нещо повече. Именно чрез нея става възможно да се подреди и разчете мозайката от откъслечни и неситуирани в конкретен контекст антични сведения. Към направения в тази връзка анализ изглежда може да се добави още един елемент – Херодотовото сведение за одриско-скитските отношения при Ситалк и Октамасад (IV, 80). Не е невъзможно, изглежда, при Октамасад да се е намирал не Ситалков брат, а синът му Садок. Казаното по-горе по отношение датировката на разказа за Скил не изключва подобно решение. Напротив. То се налага от само себе си заради обоснованата по-горе потенциалната възможност този разказ да е „вмъкнат“ в структурата на Херодотовото произведение след събитията от 430 г. Ако към това се допълни и другата коментирана особеност на сведението – вероятността от неточности по отношение на одриската история, заради факта, че Херодот познава скитската, но не и одриската гледна точка по проблема – то предположената ситуация се очертава като съвсем реална възможност.

Изправени сме, изглежда пред едно симптоматично съвпадение в съдбата на две „варварски“ царски семейства – скитското и одриското, което като че ли характеризира културно-историческите тенденции в развитието на балканските общности през V в. пр. Хр. Така, подобно на Скил, сина на скитския цар Ариапейтес, и Садок, синът на одриския цар Ситалк, ще да е изоставил бащините си обичаи и традиции. Изглежда и към него ще може да се отнесе твърдението на Херодот по отношение на Скил, че „никак не се задоволявал със скитския начин на живот, а бил много повече склонен към гръцките обичаи поради възпитанието, което бил получил.“[153] Не може да има съмнение, че и сестрата на видния абдеритянин Нимфодор, която е майка на Садок, е научила сина си, подобно на ис-

[153] Hdt. IV, 78, 3.

трийката омъжена за царя на скитите Ариапейтес, „на гръцки език и на писменост“[154]. Обвързаността на Садок с майчиния си град Абдера и неговото приобщаване към майчиния род вероятно са сред подбудите на вуйчото Нимфодор да изиска именно за него почетното атинско гражданство. Самият Садок от своя страна не закъснял да стане ревностен „атинянин“, дори с цената на предателство спрямо собствения си баща. Затова вероятно и той е сполетян от трагичната участ на Скил.

При така очерталата се картина, но дори и само заради изричното сведение на Тукидид (IV, 101, 5), че „Севт, син на Спарадок, се възцарил над одрисите и над останалата Тракия, която била и под властта на Ситалк“[155], не съм склонна да приема лансираната наскоро историческа реконструкция, предложена въз основа на надписите от Рогозенските съдове, според която след смъртта на Ситалк неговия син Садок заел одриския престол и установил мирни отношения на северозапад[156].

Анализираните текстове са важни и заради още една съдържаща се в тях информация. Тукидид твърди например, че спартанските пратеници искали да убедят Ситалк „да им помогне в предстоящото пътуване да преминат Хелеспонта“. Този факт не може да има друго обяснение, освен че в някаква степен одриският владетел е контролирал движението през Хелеспонта. Ако към това прибавим и сведението на Херодот, че лакедемонците били заловени в Бисанте, то не подлежи на съмнение пълноценното одрис-

---

[154] Hdt. IV, 78, 1.

[155] Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 290.

[156] *Ал. Фол*, Одриски и трибалски царе от Рогозенските надписи. – Векове, 1986, 4, 7; *Al. Fol,* Kotys, Son of Apollo. – In: Studia in honorem G. Mihailov. Sofia, 1995, 183; *Н. Теодосиев*, Трибалите: някои проблеми на историческото им развитие. – ИПр, 1992, 1–2, 73. Тази реконструкция е отхвърлена индиректно и от М. Тачева, която не приема „отъждествяването на лицето Саток от надписите върху два съда (инв. № Б–180, Б–542) със Садок, сина на одриския цар Ситалк“ – срв. *М. Тачева*, Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище. – ИПр, 1986, 12, с.16–17 и 21. Не съм склонна обаче да приема и тезата, че Саток от Рогозенските надписи „е бил собственик на произвеждащото ателие“ – срв. *М. Тачева*, Проблеми и становища..., 21.

ко присъствие по крайбрежието на Хелеспонта, Херсонес Тракийски и поне част от Пропонтида[157]. В този смисъл очевидно неприемливо е твърдението, че „другата цел на царя (Ситалк – б.м., Д. Б.) – да се добере до излаз на морето – също не била постигната“[158]. Не по-убедителна е и иначе красивата конструкция, според която „избраната от Ситалк югозападна и западна посока на одриската външна политика не е била перспективна“[159]; „при и със Ситалк рухнал опитът да се следва югозападното направление като основна посока за осъществяването на военнополитическите задачи на одриската държава“[160], докато „Севт I оглавява листата на одриските царе и владетели, които ще действуват предимно в югоизточното направление, за да постигнат целта на своята външна политика. Направеният от тях избор е по-сполучлив от Ситалковия, защото е по-съобразен с разположението на държавата и с по-големите ѝ възможности да завладее своя естествен морски излаз при Тракийския Херсонес“[161].

Всъщност, Ситалк просто не е трябвало да избира между югоизточна и югозападна посока на действие. Ако вярваме на Херодот и особено на Тукидид[162], към 430 г. пр. Хр. тракийският югоизток е бил вече овладян от Ситалк и в такъв случай е напълно нормално да се очаква външно-политическа активност и в югозападна посока. Тази констатация налага от само себе си ревизия на цитираната по-горе оценка за управлението на Севт, син на Спарадок, определян в съвременната историография като Севт I[163].

---

[157] *Ал. Фол*, Политическа история..., 144 отбелязва, че „Бисанте въобще не е регистриран в трибутните листи преди 425/424 г.пр.н.е. (…) очевидно е било и в одриски ръце през 430 г. пр. н. е, защото тук вероятно са арестувани от траките спартанските пратеници“.

[158] Пак там, 150–151.

[159] *Ал. Фол,* Политическа история..., 150, следван дословно от *Д. Попов*, Тракология 102.

[160] *Ал. Фол*, Цит.съч., 151.

[161] Пак там, 153.

[162] Вж. тук по-долу и анализа към Thuc. II, 97, 1.

[163] По всичко изглежда, че оценката за историческата обстановка при управлението на Севт I, дадена от *М. Тачева* (Политическата децентрализация..., 25–27) е по-коректна спрямо конкретните реалности на късния V в. пр. Хр.

5.

Thuc. II, 95: 1. Около същото време, в началото на тази зима [на 430-429 г.пр.Хр.], одрисът Ситалк, син на Терес, цар на траките, се отправил на поход против Пердика, син на Александър, цар на Македония, и против халкидците в Тракия, за да получи това, що му било обещано, и да изпълни сам своето обещание. 2. Именно Пердика в началото на войната, когато се намирал в затруднение, му бил дал някакви обещания, ако го помири с атиняните и не помага на брат му Филип, който му бил неприятел, да се качи на македонския престол. Тези обещания Пердика още не искал да изпълни. А пък сам [Ситалк] се нает пред атиняните при сключването на съюза с тях да тури край на халкидската война в Тракия. 3. Поради тези две неща той предприел похода, в който взел със себе си Аминта, син на Филип[164], за да го качи на македонския престол, и атинските пратеници, които тогава били при него за онези работи заедно с Хагнон, защото и атиняните трябвало да се отправят с кораби и с колкото е възможно по-голяма войска срещу халкидците. *(Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 281).*

---

[164] В превода на Ал. Фол стои „взел със себе си Филип, син на Аминта", което е очевидно недоразумение. Същата грешка е повторена при Ал. Фол, *Д. Попов*, Христоматия по тракология, 200.

Това, което истински впечатлява в този текст е нежеланието или невъзможността на Тукидид да обясни кои са причините, поради които Ситалк „се отправил на поход против Пердика". Проблемът е засегнат в този пасаж три пъти, но и в трите случая е запазена максимално обща и неясна формулировка: „за да получи това, що му било обещано"; „Пердика (...) му бил дал някакви обещания; „тези обещания Пердика още не искал да изпълни". Картината се допълва от аналогичното отношение към въпроса и в Thuc. II, 101, където на два пъти отново сме изправени пред енигматични формулировки: „започнал преговори с Пердика относно това, за което воювал", „като не можел да постигне нищо от онова, за което нахлул". Подобна ситуация изненадва и съвсем не подкрепя твърденията за добра информираност на Тукидид и за коректност като историк. При това, става дума за събития, които са се разиграли в Югозападна Тракия! Още по-изненадващо за мен е обстоятелството, че съвременните изследователи не търсят обяснение на този странен факт[165]. Това, което обикновено се прави, е да се назоват предполагаемите причини за Ситалковото военно начинание, като най-често се приема, че Пердика бил обещал териториални отстъпки на Одрисеца[166].

---

[165] Доколкото ми е известно, единствено *М. Тачева* (Походът на тракийския цар Ситалк..., 5) обръща изрично внимание на този факт: „За тези отношения Тукидид не е бил информиран и затова той не дава никакви обяснения за обекта на спора между двамата царе (Ситалк и Пердика – б.м., Д.Б.)". Срв. също *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 62: „Тукидид (...) не знае причините, които са предпоставяли връзките между Пердика и Ситалк"

[166] Така е още у *Г. И. Кацаров*, Цар Филип II Македонски, 58, бе́л. 2; *Ал. Фол*, Политическа история, 148–149; *М. Тачева,* Походът на тракийския цар Ситалк..., 5–6. По-подробно е анализирана ситуацията от *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 62: „Техните взаимоотношения (между Пердика и Ситалк – б.м., Д.Б.) са свързани по някакъв начин с териториалното съседство, както и с вероятната загуба на земите край Стримон и Халкидика от одрисите", както и „Трасето и целите на Ситалковия поход през 429 г., известни ни от Тукидид, стават вече по-ясни – за възвръщането именно на тези Спарадокови земи (сребродобивните райони около Пангей и долен Стримон – б.м., Д.Б.)." (Пак там, 69).

При изясняване на обстоятелствата около тази македоно-халкидска война на Ситалк известна светлина хвърлят две антични свидетелства, които внасят съществени допълнения към Тукидидовия текст. Важни подробности, например, дава неговият схолиаст:

Schol. ad Thuc. II, 95, 1: (...) След като Пердика завзел властта, отстранил брат си Филип. А той, като избягал при Ситалк, царя на траките, поискал да го отстрани [Пердика] и да му даде на него властта на македоните. И той обещал. Като разбрал това, братът на Филип Пердика изпратил пратеници при Ситалк, като му обещал пари, и то не малко, ако не върне в родината му Филип. Склонен от това, Ситалк не върнал в отечеството му Филип. А понеже Пердика не му се отплатил с нищо, както бил обещал, обявил му война и му противопоставил сина на Филип вместо бащата. А понеже и атиняните[167] имали нужда от него [от Ситалк], тъй като онеправдани от халкидците[168], които били под властта на Пердика в тракийските земи и техни съюзници, прекратил войната [с Атина] и поради онеправдаването от страна на Пердика обявил война на халкидците[169] и Пердика и като ги отблъснал, излъгал ги да прехвърлят към него това, което имат, понеже изпълнил обещанието си към атиняните. *(Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 282).*

---

[167] Оттук до края на схолиона у *Ал. Фол, Д. Попов*, Христоматия по тракология, 200 е даден превода на В. Русинов (срв. Пак там, 7): „А понеже и атиняните поискали от него [от Ситалк], тъй като понасяли щетите на халкидиците, които били под командуването на Пердика, в тракийските [атински] пунктове и съюзните тям, да прекрати войната [с Атина] и щетите, които понасяли от страна на Пердика, за да може, като отмъсти нему за това, в което го бил излъгал, да си вземе обещаното от него, а тях да накаже, като ги притисне, като по този начин изпълни обещанието си към атиняните."

[168] В превода на Ал. Фол е „от халкедонците", но в текста на схолиона стои ὑπὸ Χαλκιδέων.

[169] В превода на Ал. Фол е „на халкедонците", но в текста на схолиона стои κατὰ Χαλκιδέων.

Благодарение на схолиона става ясно, че неизпълнените от страна на Пердика обещания са в контекста на събитията, разиграли се около борбата за македонския престол между синовете на Александър I Пердика и Филип, и намесата в тези събития на одриския цар Ситалк. Впрочем, тази ситуация е загатната и от самия Тукидид, който обяснява, че Пердика е дал тези обещания на Ситалк „когато се намирал в затруднение". Според схолиаста македонският цар обещал на Ситалк „пари, и то не малко, ако не върне в родината му Филип", но впоследствие „не му се отплатил с нищо, както бил обещал". Към това неизпълнено от Пердика обещание, схолиастът добавя още една подробност около причините за Ситалковия поход от 429 г. и тя е свързана с властта на Пердика над халкидците. В такъв смисъл не е изключено Пердика да е увеличил пред Ситалк залога за собственото си царско достойнство и с обещание за териториални отстъпки в Халкидика. Именно тази евентуална втора „съставка" от обещанията на Пердика към Ситалк се долавя в текста на Диодор, който реагира на неяснотата в текста на Тукидид:

Diod. XII, 50, 3–4: (...) За да е налице ясен за читателя разказ, е необходимо да изтъкнем причините за тази война. И тъй, Ситалк, като бил в приятелски отношения с атиняните, им обещал да ги подкрепи във войната в Тракия. Той подготвил голямо количество войска, понеже желаел с помощта на атиняните да покори халкидците. Едновременно с това, бидейки настроен враждебно към царя на македонците Пердика, Ситалк решил да постави на македонския престол Амунтас, син на Филип. И тъй, поради споменатите две причини, той трябвало да събере голяма войска. *(Превод на М. Алексиева, срв. М. Тачева, Д. Ботева, Христоматия по тракология, III).*

Ясният разказ без съмнение е налице, но тук Диодор на практика не дава съществена информация, различна от казаното от Тукидид. Двете посочени от Диодор причини за военното начинание на Ситалк са същите, които съобщава и Тукидид

в прав текст – ангажиментът на Ситалк към Атина и намесата му в македонската междуособица. Това, което липсва при Тукидид като недвусмислена констатация е твърдението на Диодор, че Ситалк „желаел с помощта на атиняните да покори халкидците". Именно „властта над халкидците" се появява като проблем в балканските политически взаимоотношения и при схолиаста на Тукидид.

Казаното дотук би могло да изчерпи въпроса, ако не беше изричния текст на Тукидид, че Ситалк „държал Халкидика, Ботика и Македония и ги опустошавал", следван веднага от категоричното твърдение:

„Като не можел да постигне нищо от онова, за което нахлул тук, и войската му нямала достатъчно храна и страдала от зимата, бил придуман от Севт, син на Спарадок, който му бил братов син и най-силният човек след самия него, да се завърне по-бързо."[170]

Излиза, че Ситалк е „държал Халкидика" и въпреки това „не можел да постигне нищо от онова, за което бил нахлул тук", а това като че ли противоречи на данните и на схолиаста, и на Диодор. Възможен изход от тази ситуация е да приемем, че въпреки появата си с многохилядна войска в Халкидика, Ситалк не е успял да принуди халкидците да му се подчинят.

Каквото и да е решението на този проблем, не би могло да се оспори, че начинът, по който Тукидид третира въпроса за отношенията между Ситалк и Пердика, е не само странен; той в известна степен компрометира достойнствата на неговата „История" като извор за тракийските дела.

[170] Thuc. II, 101, 5; превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 286.

6.

Thuc. II, 96: 1. Когато потеглил от одриската земя, той [Ситалк] вдигнал най-напред всичките живеещи между планината Хемус и Родопа траки, над които властвал чак до морето – до Евксинския Понт и до Хелеспонта, после гетите отвъд Хемус и всички други племена, които населявали земите отсам реката Истрос, пò към Евксинския Понт. Гетите и другите племена по този край са съседи със скитите и са въоръжени като тях: всички са конници-стрелци. 2. Той повикал и мнозина от планинските независими траки, които са меченосци и се наричат дии; повечето от тях живеят в Родопа. Едни от тях убедил, като им обещал заплата, а други го последвали доброволно. 3. Освен това Ситалк вдигнал и агрианите, и леевите, и всички други пеонски племена, над които властвувал. Те били крайните народи на владенията му чак до леевите, до пеонитe[171], и до реката Стримон, която извира от планината Скомбър и тече през страната на агрианите и леевите[172], се простирала властта му

[171] В превода на Ал. Фол стои „от пеонитe", което без съмнение е печатна грешка (срв. Извори за Тракия и траките, 282).

[172] На това място в превода на Ал. Фол е въведена бележка с коментар за разночетенията в кодексите. Тези разночетения водят до колебание при етнонима агриани, който се среща в един-единствен ръкопис, за разлика от етнонима граиои, изписан във всички останали девет кодекса. Проблемът е разгледан подробно от *K. Boschnakov*, Der Feldzug des Odrysenbasileus Sitalkes in dem Thukydidischen Codex Palat. Gr. 252 (E). – Thracia 11 (= Studia in honorem Al. Fol). S., 1995, 277–288.

откъм вече независимите пеони. 4. Към страната на трибалите, които също са независими, владенията му се ограничавали от трерите и тилатеите: те живеят на север от планината Скомбър и на запад достигат до река Оский, която извира от същата планина, откъдето извират Нестос и Хеброс. Тази планина е необитаема, голяма и е свързана с Родопа.

97, 1—2: 1. Одриското царство се простирало покрай морето от града Абдера към Евксинския Понт до устието на река Истрос. Тази брегова линия може да се обиколи с широк товарен кораб по най-късия път за четири дни и толкова нощи, ако вее постоянно попътен вятър. По суша обаче най-правия път от Абдера до Истрос добър пешеходец извървява за единадесет дни. 2. Такава е големината на царството откъм морето. В страната разстоянието от Византион до лееите и до Стримон (където е най-отдалечената вътрешна точка от морето) се взема от добър пешеходец за тринадесет дни. *(Превод на Ал. Фол, срв. Извори за Тракия и траките, 282–283).*

Текстът е достатъчно ясен, за да се нуждае от пространен коментар. Все пак, някои от неговите данни са от първостепенна важност и затова е необходимо да бъдат допълнително подчертани.

Едва ли е случайно например, че според Тукидид за участие в похода срещу Халкидика и Македония през 429 г., Ситалк „вдигнал най-напред всичките живеещи между планината Хемус и Родопа траки, над които властвал чак до морето – до Евксинския Понт и до Хелеспонта". Този текст дава основание за локализиране на одриската племенна територия именно в пространството между Хемус и Родопа[173], тъй като е напълно

[173] Върху значението на този пасаж за локализиране на племенната територия на одрисите вече е обърнал внимание *М. Домарадски*, Емпорион Пистирос, I, 29: „От казаното досега се вижда, че одрисите, локализирани в югоизточна Тракия, организират държава, чиито владетели имат резиденция в края на V в. на територия, която не е определяна като одриска. В по-

естествено при подобно военно начинание Ситалк да разчита на първо място на своите съплеменници, тези, с чиято помощ е покорена по-голямата част от Тракия.

Описвайки състава на Ситалковата армия, Тукидид дефинира статута на четири различни попълнения[174]: 1) „траките, над които властвал"; 2) „повиканите" планински независими траки, на които „той обещал заплата", т.е. наемници; 3) „повиканите" планински независими траки, които „го последвали доброволно", т.е. съюзници; 4) онези от независимите траки, които „без да ги кани, го последвали заради грабеж"[175].

Заради някои колебания в литературата е необходимо да се обърне внимание и на начина, по който Тукидид представя големината на Ситалковата държава: от Абдера до Истрос и от Бизантион до Стримон. Не би трябвало да има съмнение, че тук са определени двата диагонала на царството[176] – от югозапад на североизток и от югоизток на запад/северозапад. Впрочем, крайният северозапад на държавата тук реално не присъства. Ако вярваме на Тукидид, той би трябвало да се търси по течението на Оский северно от Хемус, най-вероятно при мястото на вливане на тази река в Истрос. Прави впечатление също „губещото се пространство" на запад-югозапад. От една страна тази зона е дефинирана чрез Абдера, откъдето на изток „Одриското царство се простирало покрай морето", а от друга

късно време тя вече е причислявана към беската. Тукидид, говорейки за царството на Ситалк, отбелязва „... всичките живеещи между планините Хемус и Родопи траки, над които властвал..." (II, 96), т.е. не определя тяхната племенна принадлежност. Анализът на археологическата ситуация в Горнотракийската низина ще помогне за изясняване на породилата се дилема."

[174] *М. Тачева*, Походът на тракийския цар Ситалк..., 7 обособява само три източника за попълване на Ситалковата армия: опълчението в подвластните на царя земи, чието население било задължено с военна повинност към него; наемна войска; доброволно присъединилите се заради плячка и грабеж.

[175] Тази последна категория участници в Ситалковия поход са посочени от Тукидид на друго място в текста – срв. Thuc. II, 98, 3.

[176] За друго мнение срв. *Ив. Венедиков*, Тракийската топонимия..., 39.

– чрез реката Стримон, където е най-отдалечената вътрешна точка от морето. Очевидно е, следователно, че крайбрежието от Стримон с Амфиполис до Абдера източно от Нестос със сребродобивния район на Пангей не е било подвластно на Ситалковата воля[177]. Това от своя страна обяснява, защо при изброяване на участниците в похода на Ситалк от 429 г. Тукидид съобщава Родопите като южна граница на „засегнатата" от военните приготовления територия.

Текстът е значим и заради изричното уточнение, че Ситалк е властвал над траките чак до Евксинския понт и до Хелеспонта. Както и да се тълкува това сведение, то би могло да означава само едно: през 429 г. Ситалк със сигурност вече не просто е имал излаз на море, но най-вероятно е имал реален контрол включително върху (части от) Херсонес Тракийски, а дори и върху Проливите. В подкрепа на този извод е и твърдението на Тукидид, че „покрай морето" Одриското царство се простирало „от града Абдера към Евксинския Понт до устието на река Истрос". Така очертаната територия на Ситалковата държава е в пълен синхрон с казаното и от Тукидид, и от Херодот във връзка със спартанското пратеничество през 430 г.

Необходима е ревизия на съществуващата оценка за управлението на Ситалк, тъй като то изглежда е било доста по-продължително отколкото досега се допускаше, а е и било значително по-успешно, отколкото досега сме си представяли. Огромната войска, която Ситалк успява да събере през 429 г., е едно сериозно указание за изключително успешната му завоевателна политика до този момент. Вярно е, че цифрата, съобщена от Тукидид – „както се разказва, цялата му войска станала не по-малка от сто и петдесет хиляди души" (II, 98, 3) – изглежда силно преувеличена. Диодор, който следва различна историческа традиция, съобщава още по-внушителни данни – „повече от сто и двадесет хиляди пехотинци и петдесет хиляди конници" (XII, 50, 3). Естествено, не сме длъжни да вярваме на нито една от така цитираните цифри. Трябва обаче да от-

[177] Срв. *М. Тачева,* Тракийският владетел Спарадок..., 68–69.

четем, че такава грандиозна войска не би могъл да събере владетел, който не е доказал себе си многократно на бойното поле.

За съжаление, силните Ситалкови години, дори десетилетия, са останали неосветени за нас от пишещите елини. Това, което те са ни съобщили се отнася единствено за последните няколко години от управлението и живота му, през които години обаче Ситалк е трябвало да преглътне горчивина на неуспеха (429 г.) и дори на поражението (424 г.). Поради тази причина не споделям твърдението, че „той завещал на приемника си Севт I придобивки, от които той разумно и смело се възползувал“[178]. Напротив. С право се настоява, че походът от 429 г. „трябва да е довел до голямо икономическо изтощение дори само поради своята мащабност“, както и че „неуспешният поход в Халкидика не само омаломощил държавата му, но и съдействал вероятно за загубата на одриския политически авторитет и оттеглянето на независимите траки от военното начинание срещу трибалите, завършило с поражение през 424 г., когато Ситалк починал“ [179]. В такъв смисъл наследството, което Ситалк завещал на приемника си Севт, син на Спарадок, е белязано по-скоро със зародиша и първите кълнове на една външно- и вътрешно-политическа нестабилност, която ще доведе скоро след това до ситуацията, описана около четвърт век по-късно от Севт, син на Месад, по следния красноречив начин:

„Месад беше мой баща и под негова власт се намираха меландитите, тините и транипсите; но щом могъществото на одрисите западна, баща ми бе изгонен от тая земя и умря от болест, а пък аз бях отгледан като сирак при сегашния цар Медок“ *(Xenoph., Anab. VII, 2, 32)*.[180]

---

[178] *Ал. Фол*, Политическа история..., 150.

[179] *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 24.

[180] Превод на М. Мирчев, срв. *Ксенофонт*, Исторически съчинения. С., 1984, 178. За тази ситуация вж. и *М. Тачева*, Политическата децентрализация..., 25–27.

Предложеният тук анализ на изворовите данни опровергава още едно ключово твърдение в родната историография: „Съдбата поискала Тересовата власт да премине в ръцете на другия му наследник, Ситалк, макар и да му отредила по-малко възможности и шанс за успех.“[181] Без съмнение, в основата на това мнение стои обстоятелството, че досега не са открити монети с името на Ситалк, а сравнението с монетосеченето на Спарадок, другия Тересов син, като че ли омаловажава Ситалковите постижения[182]. Убедена съм, че колебанията при оценката на този владетел ще отпаднат, когато – дай, Боже! – бъде реконструирана адекватно хронологията на ранната одриска история. Тогава ще стане ясно, че намаляването на вноските на северноегейските колонии в хазната на Атинско-Делоския морски съюз, а в отделни години – дори тяхната пълна липса в списъците за фороса, е свързано с успешните външно-политически начинания именно на Ситалк[183].

Резюмирайки казаното дотук, може да се реконструира следната картина за Ситалковото управление. Неговото най-ранно засвидетелствано външно-политическо начинание е маркирано от определени договорености с Абдера, които са скрепени с династичен брак между Ситалк и сестрата на видния абдеритянин Нимфодор. На базата на изчисления за възрастта на техния син Садок, датировката на тези отношения се очертава ок. 450 г. пр. Хр. Изглежда с помощта на данните от атинските трибутни списъци, годината ще може да се фиксира във времето непосредствено след 454/3 и непосредствено преди 452/1, когато е документирана първата рязка промяна в раз-

---

[181] *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок..., 69.

[182] Напоследък бе лансирана смелата теза, че Ситалк е само прозвище на владетеля, докато неговото име е Сараток, познато от най-многобройните и продължително сечени ранни тракийски монети – срв. *Ст. Топалов*, Племена и владетели от земите на Одриското царство..., 172–204.

[183] Приема се, че първият договор между Атина и одрисите за двойното данъчно облагане на тези колонии, е сключен от Спарадок – срв. Ал. Фол, Политическа история, 143–144 следван от *Д. Попов*, Тракология, 98. Подобна договореност между Атина и Спарадок е отречена от *Chr. Veligianni*, Op. cit., 150.

мера на сумата, плащана от Абдера в съюзната хазна. Ще рече, към 453/2–452/1 г. пр. Хр. одриско-абдерският договор най-вероятно е бил вече факт.

Следва един почти двадесет годишен период на Ситалково управление, което остава за нас като напълно бяло поле в одриската история. Може само да предполагаме, че начинанията, които са го изпълвали със съдържание, са свързани с териториалното разширение на държавата. През 429 г. тя ще бъде засвидетелствана вече с впечатляващ обхват. Две години преди това, през 431 г. Одриското царство вече се е превърнало в обект на специален интерес от пишещите елини заради сключения договор с Атина. За самия Ситалк обаче, този договор бил със съмнителна стойност, поради което той очевидно не е бързал да изпълни поетите задължения към Атина. За сметка на това, в края на лятото на 430 г. Ситалковият син Садок се доказва като ревностен атински гражданин, поел персонална отговорност за предаването на спартанските пратеници в ръцете на атиняните. Бащиното недоволство от подобно решение изглежда принуждава синът да избяга в Скития при Октамасад. В зародилия се одриско-скитски конфликт, повод за който става бягството на скитския цар Скил в Тракия, Ситалк получава сина си обратно, за да го елиминира завинаги от одриския престол. През 429 г. на одриската политическа сцена ще се появи Севт I, който през 424 г. ще наследи Ситалковата власт „над одрисите и над останалата Тракия“ (Thuc. IV, 101, 5).

Част втора

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА

Последното десетилетие на XX в. стана свидетел на многобройни монографични изследвания на българската историография, посветени конкретно на тракийската култура[1]. Повечето от тях остават в рамките на постиженията на своите автори от времето на двете блестящи десетилетия в развитието на тракологията – 70-те и 80-те години на отминаващия XX век[2]. Мисля, че няма да сгреша ако кажа, че усещането за „буксува-

[1] *Ив. Венедиков,* Раждането на боговете. С., 1992; *Същият*, Тракийското съкровище от Летница. С., 1996; *Ал. Фол,* Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей. С., 1991; Книга втора: Сабазий. С., 1994; Същият, Химните на Орфей. С., 1995; *Същият*, Тракийската култура, казано и премълчано. С., 1998[2]; *Ив. Маразов*, Видимият мит: изкуство и митология. С., 1992; *Същият*, Митология на траките. С., 1994; *Същият*, Митология на златото. С., 1994; *Д. Попов*, Богът с много имена. С., 1995; *В. Лозанова-Станчева*, Миторитуалният комплекс на тракийските Котитии. С., 1993.

[2] *Ал. Фол*, Тракийският орфизъм. С., 1986; *Същият*, Политика и култура в Древна Тракия. С., 1990; *Ив. Маразов*, Мит, ритуал и изкуство у траките. С., 1992 (монографията е предадена за печат през май 1986 г.); *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида. С., 1981; *Същият*, Залмоксис. Религия и общество на траките. С., 1989. Сред безспорните постижения при проучването на тракийската религиозност през този двадесетгодишен период е и книгата на *М. Тачева-Хитова,* История на източните култове в Долна Мизия и Тракия (V в.пр.н.е. – VI в. от н.е.). С., 1982, срв. и *M.Tacheva-Hitova*, Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (5th c. B.C. – 4th c. A.D.), Leiden 1983.

не“ започва да тревожи мислите на все повече колеги, доказателство за което е и появата на опити за нов поглед върху проблематиката[3].

Осмелявам се да споделя своя прочит на част от Херодотовите сведения за тракийската култура, не за да обосновавам нови пътища на научно дирене, а за да се възползвам от невероятния шанс, който ни дава тракологията[4], бидейки преди всичко начин на мислене, уважаващ, но не следващ авторитети. Това е мислене, търсещо различна, тракийска, интерпретация на всичко онова, което древните елини и римляни са казали и записали, а дори и на това, което те са премълчали[5], за тракийската древност.

[3] *К. Рабаджиев*, Елински мистерии в Тракия. Опит за археологически прочит. С., 2000 (ръкопис); А. Бошнакова, К. Бошнаков, Езикът на образите в паметниците на тракийската култура. – Минало, 2000, 2, 5–24.

[4] Имам предвид, естествено, онази тракология, която ражда оригинали, а не „Тракология“, която епитомира създадени вече, висококачествени за времето си, а и за десетилетия напред, образци.

[5] Срв. Ал. Фол, Тракийската култура, казано и премълчано. С., 1998[2].

I.

Hdt. IV, 33, 5 – 34, 1: 33, 5. - - - А самият аз зная, че се прави следното нещо, сходно с този свещен обичай: тракийските и леонските жени, когато принасят жертва на царица Артемида, извършват жертвоприношението не без житни стъбла. 34, 1. Прочее зная, че те правят така - - - *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за историята на Тракия и траките. С., 1981, 203).*

В българската историография по проблемите на тракийската религия вече се е установило категоричното убеждение, че централна позиция във вярванията на тракийското население е заемала Великата богиня-майка[6]. През годините на моето студентство, а и след това, и аз непоколебимо вярвах в тази постановка[7]. Постепенно обаче започна да се налага усещането, че конкретно за Тракия изворите изграждат по-скоро образа на една Μεγάλη θεά като върховно женско божество. Става

[6] Срв. напр. *Ал. Фол*, Тракийската култура..., 97–130; *Д. Попов*, Залмоксис..., 120–131; *В. Лозанова-Станчева*, Миторитуалният комплекс..., passim; вж. и В. Фол, Забравената светица. С., 1996, 78 с бел. 28 и цит. там литература.

[7] *Д. Ботева*, Трако-пеласгийска интерпретация на някои сюжети от древногръцката митология. – В: Втори висш семинар древност и съвремие. С., 1985, 38–49.

дума за божествена перснификация, която е не толкова θεὰ μήτηρ, или Μητρὸς θεῶν, нито пък само Потния терон[8]. В търсенето на по-точна дефиниция за нейния характер попаднах на сведение, което според мен е редно да влезе във всеки един учебник.

Става дума за информацията на грузинския йеромонах Георги в „Житие на Георги Светогорец", което се отнася за езически практики в планината Атон на Халкидическия полуостров през XI в.[9] В житието се твърди, че по времето, когато Георги Светогорец бил в Атонския грузински манастир, „боргали, наричани склави" още служели на „един идол, мраморен, изобразяващ жена", който бил останал „от отдавнашни времена". Съвременните грузински историци са категорични, че тези „боргали" са всъщност български славяни, които са живяли във владенията на Грузинския манастир[10]. Поради тази причина се приема, че става дума за славянско женско божество подобно на Жива при западните славяни и особено на Мокош при източните[11].

Необходимо е все пак да се подчертае, че според автора на Житието, който има лични наблюдения върху владенията на посочения Атонски манастир и е съвременник на описаните събития, идолът, останал „от отдавнашни времена" е мраморен. Едва ли може да има съмнение, че това описание визира

---

[8] Срв. напр. *Ив. Маразов*, Врачанският наколенник. С., 1982, 72–82. Различен, не съвсем безспорен, аспект на Великата богиня от този на Богиня-майка, е изведен на преден план от *W. Helck*, Betrachtungen zur Großen Göttin und den ihr verbundenen Gottheiten. (= Religion und Kultur der alten Mittelmeerwelt in Parallelforschungen. Bd. 2). München und Wien, 1971, passim. Доста неочаквано за мен е и следното твърдение на В. Хелк (Op.cit., 69, n. 45): „Mindestens für den Ostmittelmeerraum ist aber eine Jagdherrin, wie noch zu zeigen ist, nicht belegt: die „Herrin der Tiere" ist eine aus einer Stelle bei Homer (wo Artemis gemeint ist) herausinterpretierte Gottheit, deren Wirklichkeit sehr zweifelhaft ist; Artemis kommt aus Thrakien."

[9] *Я. Цинцадзе,* Българска езическа богиня от XI в. според един грузински извор. – ИПр, 1960, 2, 86–89

[10] Пак там, 87, където проф. Я. Цинцадзе посочва, че това мнение се споделя и от акад. А.Г.Шанидзе.

[11] *А. Стойнев,* Женско божество. – В: Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994, 119.

всъщност антична мраморна статуя. Въпросът, който възниква, е за връзката между същността на богинята и антропоморфното ѝ изображение. Възможно е, разбира се, новодошлото славянско население да е възприело заварения мраморен идол като го е изпълнило с ново, славянско, съдържание. Но според мен по-вероятна е реконструкцията, търсеща корените на описания от йеромонах Георги култ при античните религиозни вярвания от района на Атон.

Функционалните черти на езическата богиня са представени максимално ясно чрез думите на самите „боргали“:

„Слънце и дъжд и всякакво добро за нас ни се дава от нея, тъй като тя има власт да дарува смърт и живот, комуто пожелае“[12].

Нейната същност е допълнена и при съвета на „боргали“ - те към Георги Светогорец:

„Ако искаш да се върнеш с успех във всички свои работи, помоли се на нашата богиня, за да ти помогне пред царя“[13].

Изправени сме, очевидно, пред идеята за универсалната и всевластваща божественост, въплътена в женски образ[14]. Това от своя страна напомня за Херодотовата „Артемида царица“, която, най-вероятно, е изобразена върху каничка № 155 от Рогозенското съкровище[14a], и на която са посветени следващите редове.

---

[12] *Я. Цинцадзе,* Цит. съч., 88.

[13] Пак там, 88–89. Приема се, че текстът визира византийския император.

[14] Срв. *M. Rostovtzeff,* Le culte de la Grande Déesse dans la Russie Méridionale. – REG 32, 1919, 467: „Cette Grande Déesse n'était point exclusivement une déesse-mère, devenue la déesse des forces productives de la nature, la ποτνία θηρῶν et la mère des dieux; elle était aussi une déesse-reine, une déesse des tribus, des États et des villes, une déesse politique et militaire“.

[14a] Вж. *Ив. Маразов*, Богинята, яздеща лъвица. Каничка № 155 от Рогозенското съкровище. – Изкуство 1988, 1, 34 сл.; *Т. Стоянов,* За интерпретацията на каничка № 155 от Рогозенското съкровище – Археология, 1991, 4, 21–34.

Приложение № 1*

НЯКОИ АСПЕКТИ НА КУЛТА КЪМ АРТЕМИДА БАЗИЛЕЯ

(по повод Hdt. IV, 33, 5)

Hdt. IV, 33, 5: ...οἶδα δὲ αὐτὸς τούτοισι τοῖσι ἱροῖσι τόδε ποιεύμενον προσφερές, τὰς Θρηικίας καὶ τὰς Παιονίδας γυναῖκας, ἐπεὰν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιληίῃ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά. κϱ, ε: καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτας οἶδα ποιεύσας,...[15]

Известно е, че първото студийно изследване на проф. Хр. М. Данов след защитата на докторската дисертация във Виена през 1932 г. е посветено на Херодот и неговите сведения за Тракия и траките[16]. В студията убедено се твърди, че описани-

---

* Статията „Някои аспекти на култа към Артемида Базилея (по повод Hdt IV, 33, 5)" е публикувана в Jubilaeus II. Юбилеен сборник в памет на проф. Христо М. Данов. С. 1999, 178–182. Бележките, дадени с астериск, са по-късно допълнение към изследването.

[15] Цитатът е по изданието на *C. Hude*, Herodoti Historiae, Vol. I.

[16] *Хр. Данов*, Херодот като извор за историята на Тракия, Македония,

ят от Херодот „жертвен обичай на пеонските жени (IV, 33) говори твърде недвусмислено за лични наблюдения по тези места“[17]. Споделям това мнение на уважавания юбиляр и си позволявам да му посветя настоящия текст**, който се основава върху нов прочит на Херодотовата информация за Артемида-царица.

* * *

Семантичният анализ на Херодотовата лексика в сведението за култа към Артемида Базилея при тракийските и пеонските жени (IV, 33, 5) доказва несъстоятелността на неговата интерпретация в съвременната историография, но и очертава някои от аспектите на този култ.

В литературата се настоява например, че провежданите на 19 Таргелион (месец, който отговаря по сегашния календар на времето май-юни) Бендидии са свързани с жетвата; доказвало се от „разказа на Херодот за тракийските и пеонски жени, които принасят жертви на богинята Артемида-царица или на Бендида, като обвиват даровете си в пшенична слама“[18]. С оглед семантиката на Херодотовата лексика неубедително звучи и следната формулировка: „В пасажа изрично се говори, че тракийските и пеонските жени поднасят даровете си на Артемида-царица увити в пшенична слама. Житото е в отличен паралелизъм с представата за плодородието, вегетацията, изобилието“[19].

Пеония и Западното Черноморие. – ГСУ, ИФФ, 32, 1936, 8–106. Студията е включена в публикувания наскоро сборник с извороведски изследвания на проф. *Хр. Данов*, Тракийско изворознание. Велико Търново, 1998, 7–46.

[17] *Хр. Данов*, Тракийско изворознание, 16.

** В сборника Jubilaeus II са публикувани материалите от университетския симпозиум, проведен на 15 май 1998 по случай 90-тия рожден ден на проф. Хр. Данов. В периода, когато сборника в чест на уважавания юбиляр се подготвяше за печат, проф. Данов почина. Така сборникът с текстове, които са му „поднесени“ приживе, бе отпечатан в негова памет.

[18] *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида. С., 1981, 54.

[19] Пак там, 23. Виж в същия смисъл *Д. Попов*, Великата богиня-майка – Бендида. – В: Тракийски легенди. С., 1981, 135: „Независимо от факта дали

Няколко са обстоятелствата, които правят подобни твърдения неприемливи. **На първо място** ще посоча факта, че Херодот говори за житна слама (πυρῶν καλάμη), а не за жито (οἱ πυροὶ) или за житни класове (πυρῶν σταχύες). Следователно визираното време със сигурност не е жетварско време, защото изглежда невероятно по време на жътва „Царицата" да е дарявана със слама, а не с класове. Самата употреба на житни стебла при тези жертвоприношения говори от една страна, че става дума за време, когато е минала не само жътвата, но и вършитбата, а от друга – те (житните стебла – б.м.) трудно могат да бъдат „в отличен паралелизъм с представата за плодородието, вегетацията, изобилието."

Втората уговорка е по отношение „участието" на пшеничните стебла в жертвоприношенията за Артемида-царица. Почти цялата българска историография говори за поднасяне на дарове „увити в пшенична слама"[20], но едно внимателно вглеждане в текста на Херодот показва, че античният историк не е

Артемида-царица отговаря на Бендида, откъсът дава възможност да се долови, че тя притежава качествата на една богиня на вегетацията и плодородието", както и *Д. Попов*, Бендида. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 35: „Херодот [VI (sic ?), 33] (...) вер. също има предвид една Велика богиня на местното население. Тя се свързва с идеята за плодородието поради поднесените ѝ увити в пшенична слама дарове". Без печатната грешка при определяне пасажа на Херодот, този текст се повтаря и в *Д. Попов*, Бендида. – В: Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994, 22.

[20] *Ал. Фол*, Политическа история на траките. С., 1972, 50; *Г. Михайлов*, Траките. 1972, 229; *К. Влахов*, Тракийската религия по езикови данни. – ГСУ, ФКНФ, 76, 1, 1982 (1986), 21: „житната слама, с която са увързани свещените дарове, принасяни в нейна чест"; *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида, 16, 23, 30; *Ив. Маразов,* Мит, ритуал и изкуство у траките. С., 1992, 233; *В. Лозанова-Станчева*, Мито-ритуалният комплекс на тракийските Котитии. С., 1993, 212; *Д. Попов*, Бендида. – В: Кратка енциклопедия, 35 (= Д. Попов, Бендида. – В: Българска митология, 22); *Т. Стоянов*, Артемида. – В: Кратка енциклопедия, 25; *Д. Котова*, Тесмофориите: женски празничен комплекс. С., 1995, 120; *Z. Gočeva*, La religion thrace et l'Asie Mineure – Le culte de la Grande Déesse-Mère. – In: The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology. Vol. I. Bucharest, 1997, 402.

уточнил изрично, че даровете на тракийските и пеонските жени са обвити в житни стебла, както това е сторено на два пъти по отношение даровете на хиперборейте (Hdt. IV, 33, 1; 33, 4: τὰ ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν πυρῶν καλάμῃ). Прави наистина впечатление, че Херодотовата формулировка за Артемида-царица е максимално обща и не уточнява по какъв точно начин житните стебла са участвали в нейните жертвоприношения. Единственото, което всъщност античният историк казва в тази връзка е, че тези жертвоприношения не са без житни стебла[21]. Самото включване на житните стебла при дарове за богове вече е твърде необичайно и именно това, изглежда, е причината, поради която Херодот пояснява, че освен хиперборейските дарове за Делос, житните стебла се използват и при жертвоприношенията на тракийските и пеонските жени[22].

Изглежда, липсата на уточнение за начина, по който житните стебла участват в жертвоприношенията за „Царицата" не се дължи на факта, че Херодот не познава посочените от него ре-

---

[21] Всички съществуващи преводи на разглежданото сведение отразяват тази неуточненост в Херодотовия текст – срв. напр. Извори за историята на Тракия и траките. С., 1981, 203: „извършват жертвоприношението не без житни стебла" (превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев); Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949, 18: „не поднасят даровете си без пшенична слама" (превод на Г. Кацаров и Б. Геров); Херодот, История. Част втора. Превод от старогръцки П. Димитров. С., 1990, 18: „жертвените дарове (...) никога не са без житни стъбла"; Herodotus. English translation by A. de Selincourt (Peguin Classics): „ the women there (...) always bring wheat-straw with their offerings„; English translation by G. Rawlinson: „they (...) bring wheaten straw always with their offerings„.

[22] Според *Д. Котова* (Цит. съч., 137) „τὰ ἱρὰ на тракийките Херодот привежда като паралел за тайните хиперборейски дарове, увити в пшенична слама". Лексикалната семантика на текста като цяло обаче, ми дава основание да мисля, че визираната от Херодот общност между хиперборейските дарове и жертвоприношенията на тракийките и пеонките се отнася единствено до участието на житните стебла в тези религиозни практики. Друг е въпросът, че принасяните на Артемида-царица жертви биха могли да бъдат „съотносими с ἄρρητα (неща, за които не се говори), носени на Тесмофориите" (Пак там, 137), но за това не разполагаме с категорични изворови данни.

лигиозни практики. Напротив***. Античният историк на два пъти изрично посочва, че знае какво правят тракийските и пеонските жени: когато въвежда отклонението за Артемида Базилея и когато приключва с него той употребява двукратно глагола εἴδω. Още Якоби доказа, че голяма част от сведенията на Херодот за Югозападна Тракия са по автопсия[23]. А това означава, че проявената от автора лаконичност за участието на житните стебла в жертвоприношенията в чест на Артемида-царица може да бъде обяснена с нежеланието му да разкаже повече за тях. За причините за това му нежелание може само да гадаем. По аналогия с Херодотовата позиция по отношение на Самотракийските Кабири например, или по отношение на Тесмофориите, е възможно да се допусне, че и в този случай става дума за вид мистериален култ[24]. Длъжна съм обаче да посоча, че така формулираната възможност е съвсем хипотетична и поне засега не бих се ангажирала с нейното отстояване.

Изрично подчертаната Херодотова осведоменост по повод на религиозните практики на тракийките и пеонките води до **третото наблюдение**, а именно: без съмнение теонимът Артемида не се появява в разглеждания текст случайно. Примерът със сведението за Залмоксис, когото „някои от тях (гетите – б. м. Д. Б.) наричат него същия и Гебелейзис (Hdt. IV, 94, 1) доказва, че „бащата на историята“ не се колебае да посочи съ-

*** Според *Хр. Данов* (Древна Тракия. С., 1969, 213, бел. 45) „Херодот е познавал подробности от ритуала на култа на Бендида, спазван особено ревностно от тракийските и пеонските жени“. *Зл. Гочева* (Устна и писмена традиция за Тракия в историята на Херодот. – Балкански древности, 1, 1991, 42 = Philologus 135, 1991, 2, 222) също допуска лично Херодотово впечатление от обичая на тракийските и пеонските жени.

[23] *F. Jacoby*, Herodotus. – RE, Suppl. Bd. II, 1903, 260–267; срв. и Хр. Данов, Тракийско изворознание, 16. *Ал. Фол*, Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. II. Тракийският логос на Херодот. – ГСУ, ИФ, 67, 1973–1974 (1977), 23 отнася Херодотовите данни за пеоните и за Пеония към косвените сведения за епохата до кртичната граница, която той поставя във втората половина и края на V в. пр. Хр., без обаче да вземе отношение по въпроса за изворите на античния историк при информацията за пеоните.

[24] В този смисъл, но с други аргументи, вж. *Д. Котова*, Цит. съч., 141.

ответните тракийски теоними заедно със съществуващите им варианти, тогава, когато те са реалност[25]. А това означава, че богинята, определена от Херодот като Артемида Базилея, най-вероятно е била анонимна[****], но известна сред тракийското и пеонското население с прозвището „Царица", смислово равнозначно, изглежда, на Μεγάλη θεά, Πότνια или Δέσποινα.[26] Показателно е, че нейната тракийска характеристика е преведена от Херодот като Артемида, богинята, която в съзнанието на елините е преди всичко повелителка на природата, разполагаща с живота и смъртта на хората (Актеон, Ифигения, Мелеагър), но не майка[27].

---

[25] Според М. Тачева „осведомеността на Херодот позволява съждението, че ако това божество (Артемида – б.м., Д.Б.) имаше тракийско име, авторът би го назовал, както е назовал преди това боговете, почитани от скитите, и със скитските, и с гръцките им имена (IV, 59)" – срв. *М. Тачева-Хитова*, История на източните култове в Долна Мизия и Тракия (V в.пр.н.е. – IV в. от н.е.). С., 1982, 245. Цялостната логика на Херодотовите сведения за траките ми дава основание да се присъединя към така формулираното становище.

[****] В историографията като цяло се защитава тезата, че в случая Херодот визира богинята Бендида – срв. *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида, 17 и 29. Към литературата, настояваща за Артемида царица като Бендида, която е цитирана на съответното място в текста на статията, тук ще добавя още три позовавания: *Хр. Данов*, Древна Тракия, 213, бел. 45; *Zl. Gočeva*, Die Nachrichten der altgriechischen Autoren über die thrakische Religion. – Dritter Internationaler Thrakologischer Kongreß. Bd. 2. Sofia, 1984, 273; *K. Boschnakov*, Der Feldzug des Odrysenbasileus Sitalkes in dem Thukydidischen Codex Palat. Gr. 252 (E). – Thracia 11 (= Studia in honorem Al. Fol), 1995, 288.

[26] За Деспойна („Господарката"), най-почитаното божество на Аркадия, вж. *Д. Котова*, Цит. съч., 36–42; 111–115. Прави впечатление, че макар да притежава някои от характеристиките и на Деметра – „най-чистата персонификация на богинята-майка при елините" (*Д. Котова*, Цит. съч., 78), тя не е идентична с нея. Фактът, че Деспойна е „монадична богиня" (*Д. Котова*, Цит. съч., 49) доказва според мен, че тя е мислена не толкова като майка, колкото именно като „Господарка", както личи от прозвището ѝ.

[27] Единственото изключение е почитаната в Ефес Артемида, чийто епитет πολύμαστος свидетелства за характеристиките ѝ на Богиня-майка – срв. *А.А.Тахо-Годи*, Артемида. – В: Мифы народов мира. I. Москва, 1980, 107.

И още. Изборът на теонима Артемида, а не на Деметра например[28], чийто култ Херодот добре познава, като преводозначение на почитаната от тракийките и пеонките божествена персонификация, както и фактът, че Херодот определя богинята като βασίλεια, а не като μήτηρ, не подкрепя настоятелните твърдения в историографията, че античният историк е превел за сънародниците си същността на Великата богиня-майка при траките[29]. Склонна съм по-скоро да приема, че акцентът при тази персонификация не е върху възпроизводителните сили на природата и човека, макар без съмнение те да са част от нейната същност, а върху функциите ѝ на върховен властник във вселената[30]. Само в този случай би имало сми-

---

[28] Hdt. II, 171; Срв. *Z. Gočeva*, Op. cit., 402, която твърди, че гръцкият еквивалент на разглеждания култ е по-скоро Деметра.

[29] С известни нюанси, подобна постановка е защитавана от почти всички специалисти, които са се занимавали с Херодотовите сведения за тракийската религия. Част от българската историография по проблема съм цитирала по-горе в бел. 19. Виж също *М. Тачева-Хитова*, Цит. съч., 245, както и *Б. Богданов*, Орфей и древната митология на Балканите. С., 1991, 101.

[30] В този смисъл и *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида, 23: „именно наименованието царица ще е достоверната характеристика, която „бащата на историята" съобщава за богинята на тракийските и пеонски жени". Коректно спрямо Херодотовия текст звучи, според мен, и следната формулировка: „Изглежда, че Потния терон наистина е едно от лицата на Великата богиня на траките, която те почитали според Херодот като Артемида-царица" – *Д. Котова* Цит. съч., 106. *L. Beschi,* Bendis, the Great Goddess of the Thracians, in Athens. – Orpheus, 1990, 29, в анализа си върху разглеждания тук текст на Херодот също определя характеристиките на богинята чрез Великите богини на Северноегейския регион, без да включва функциите на майка: „A goddess of hunting and of nature, which the epiclesis *Basilea* placed in the role of the great goddesses from the lands of the Northern Aegean region". За универсалния култ към богинята-майка, както и за характеристиките на Великата богиня срв. *E. Neumann*, The Great Mother. An Analysis of the Archetype. New York, 1963; *L. Séchan, P. Lèvêque*, Les Grandes divinités de la Grèce. Paris, 1966; R. Stiglitz, Die Grossen Göttinen Arkadiens. Der Kultname „Megalai Theai" und seine Grundlage. Wien, 1967; *R. Briffault,* The Mothers. A Study of the Origins of Sentiments and Institutions. 1–3. New York/London, 1969.

сăл дефинирането ѝ като Базилея, сторено от Херодот по категоричен начин, което от своя страна напомня за информацията на Страбон***** относно жените на траките и гетите, които увличали и мъжете към усилено почитане на Потниа (Господарката)[31].

Четвъртата уговорка по отношение на култа към Артемида-царица се отнася до т.нар. дарове, дефинирани като „Ernteopfer“[32] и „Weizenopfer“[33], с варианти „свещени дарове правени от брашно“[34], или пък като „дарове, обвити в пшенична слама и хлябове“[35]. Възможно е, наистина, сред даровете за Артемида-царица да е имало и хлябове, но засега ние не разполагаме с подобна изрична информация. Изглежда, по-важно е обстоятелството, че за действието на тракийките и пеонките Херодот използува глагола θύω със значения „принасям жертва чрез изгаряне, изгарям жертва, принасям жертва, празну-

***** При предаването на настоящата статия за печат нямах възможност да направя справка с оригиналния текст на Страбон в пасажа, цитиран от Д. Котова и по тази причина навсякъде в текста съм посочила изрично, че позоваването е по Котова. При подготовката на настоящия текст направих тази необходима справка и попаднах на интересен проблем. Така в Strabo VII, 3, 4 (не VII, 4!) четем: ἅπαντες τῆς δεισιδαιμονίας ἀρχηγοὺς οἴονται γυναῖκας· αὗται δὲ καὶ τοὺς ἄνδρας προκαλοῦνται πρὸς ἐπὶ πλέον θεραπείας τῶν θεῶν καὶ καὶ ποτνιασμούς - - - Именно това последно понятие Котова превежда като „по-усилено почитане на Потниа“ – срв. *Д. Котова*, Цит. съч., 137 с бел. 22 на с. 167: „жените (...) увличали и мъжете към по-усилена служба на боговете, празници и към почитане на Господарката“. Направените справки с няколко преводи на този текст показаха, че нито един от тях не се ангажира с подобна семантика на текста. Така в латинския превод за ποτνιασμούς е използвана думата supplicatio, в немския – Gebet, във френския – prière, в българския – молебен (срв. превода на К. Бошнаков в: *М. Тачева, Д. Ботева*, Христоматия по тракология. Том втори. С., 1998, 143: „Точно те (жените – б. м., Д. Б.) приканват и мъжете към по-усърдна служба на боговете, към празненства и молебени“). Очевидно, така възникналият казус би могъл да бъде решен единствено от отличен грецист.

[31] Цитатът е по *Д. Котова*. Цит. съч., 137 с бел. 22 на с. 167.

[32] *Wernicke*, Artemis. – RE. III, 1895, col. 1343.

[33] Пак там, col. 1370.

[34] *К. Влахов*, Цит. съч., 21.

[35] *Д. Котова*, Цит. съч., 107.

вам с жертвоприношение; коля, заколвам“[36]. Този факт позволява да се мисли, че в конкретния случай античният историк визира не просто дарове за Артемида Базилея, а принасяне на кръвна жертва в нейна чест******. От трите съществуващи към момента български преводи на текста, тази семантика на Херодотовата лексика е отразена като че ли най-точно от Ив. Венедиков и Д. Бояджиев: „тракийските и пеонските жени, когато принасят жертва на царица Артемида, извършват жертвоприношението не без житни стъбла“[37].

Очертаващата се възможност за принасяне на кръвна жертва от тракийките и пеонките показва, че липсата на изрично Херодотово указание за увиване на жертвените дарове за Артемида Базилея в пшенична слама съвсем не е случайно: човек трудно може да си представи кръвна жертва увита в пшенична слама... А това означава, че даровете на хиперборейте се различават от жертвените дарове на тракийските и пеонските же-

---

[36] Срв. *H. G. Liddll – R. Scott*, A Greek-English Lexicon. A New Edition Revised and Augmented throughout by H. S. Jones. Oxford, 1925, s. v. θύω: „offer by burning meat or drink to the gods, offer sacrifice, celebrate with offerings or sacrifices; slay a victim, sacrifice„.

****** Кръвната жертва изглежда е била част от религиозните практики, свързани с култа към „Атонската богиня“, което става ясно от твърдението на агиографа, че „боргали“-те били „съвсем неразумни, скотоподобни, дръзки и ядещи нечисти влечуги“. Склонна съм да приема, че част от негативизма в оценката за тези хора идва от последната съставка на определението, а именно – „ядещи нечисти влечуги“, която в устата на един християнин, най-вероятно е начин да се означи принасянето на кръвна жертва – срв. *Я.Цинцадзе*, Цит. съч., 88–89.

[37] Извори за историята на Тракия и траките, 203. Срв. превода на Г. Кацаров и Б. Геров в Извори за старата история и география, 18: „тракийските и пеонските жени, когато принасят жертва на царица Артемида, не поднасят даровете си без пшенична слама“, както и превода на П. Димитров в Херодот, История. Част втора 18: „жертвените дарове на тракийките и пеонките, когато правят жертвоприношение на царица Артемида, никога не са без житни стъбла“. Срв. също английските преводи: English translation by A. de Selincourt (Peguin Classics): „the women there, in their sacrifices to Artemis the Queen, always bring wheat-straw with their offerings“; English translation by G. Rawlinson: „they in their sacrifices to the queenly Diana bring wheaten straw always with their offerings“.

ни*******, тъй като е невъзможно да се мисли за кръвна жертва, която би могла да бъде предавана от земята на хиперборeите до Адриатическо море и оттам до Делос[38].

На пето място ще се спра на проблема за територията на разпространение на култа към Артемида-царица. Херодот свързва този култ с „тракийските и пеонските жени“[39]. Следователно, неговото разпространение задължително включва междуречието Струма – Вардар и, без съмнение, самата Струмска долина. Колко на изток се простира тази територия е невъзможно да се каже, тъй като Херодот не е въвел допълнително пояснение при определянето на „тракийските жени“. Ако обаче, сведението на Страбон (VII, 4) за почитането на „Господарката“ от тракийските и гетските жени е съотносимо с разглеждания текст на Херодот за почитането на „Царицата“ от тракийките и пеонките, то в такъв случай култът към Артемида Базилея ще е универсален за цялата тракийска племенна територия. А това означава, че двете Херодотови информации за тракийско женско божество – съответно IV, 33, 5 и V, 7 – взаимно се допълват, визирайки една и съща божествена персонификация[40]. Изглежда и по отношение на Артемида е налице препратка между книги IV и V в разказа на Херодот относно тракийските реалии, която

******* Според *K. Boschnakov*, Op. cit., 287 на Артемида-царица били поднасяни „die Gaben der Hyperboreer in Weizenhelme gehüllt“.

[38] Последно за даровете на хиперборeите вж. *Ts. Lazova*, The Hyperboreans. A Study in the Paleo-Balkan Tradition. Sofia, 1996, 14: „... the sacrificial gifts, which were the first fruits concealed in wheat-straw„.

[39] Херодот изрично съобщава, че жертвоприношенията в чест на Артемида Базилея „не без житни стебла“ са правени от „тракийските и пеонските жени“ (Hdt. V, 33, 5). При това положение е необяснимо, защо част от съвременните изследователи отнасят този обичай единствено към пеонките – срв. напр. *Хр. Данов*, Тракийско изворознание, 16; *В. Лозанова-Станчева*, Цит. съч., 212; Z. Gočeva, Op. cit., 402.

[40] В този смисъл са се изказали повечето изследователи. Последно вж. *Ал. Фол*, История на българските земи в древността до края на III в.пр.Хр. С., 1997, 345. На различно мнение е *Д. Попов*, Тракийската богиня Бендида, 16–17.

обаче, за разлика от случая с гетите[41], авторът не е посочил изрично.

Необходима е още една, **шеста, уговорка**. Античният историк е категоричен, че от траките и пеоните само жените правят жертвоприношения на Артемида Базилея „не без житни стебла“. Тази формулировка съдържа в себе си поне две възможни реконструкции. Първата допуска някакво участие и на мъжете в честванията на богинята, но задължително без житни стебла. Във втория случай ще трябва да приемем, че античният историк визира култ, който към средата на V в.пр.Хр. се характеризира единствено като женски. При решаването на тази дилема като че ли отново на помощ идва цитираното погоре сведение на Страбон (VII, 4), съгласно което при траките и гетите жените са тези, които увличали и мъжете към по-усилена служба на боговете, празници и към почитане на „Господарката“[42]. А това означава, че култът към „Царицата“/„Господарката“ е бил изповядван по някакъв начин (с обредност, най-вероятно различаваща се от женската!) и от мъжете, макар тук да сме длъжни да отчитаме обстоятелството, че Страбоновата информация отразява една значително по-късна тракийска религиозна действителност спрямо тази на Херодот.

* * *

В заключение ще напомня двукратното изрично Херодотово твърдение, че знае какво правят тракийските и пеонските жени. На тази база, формулираните дотук изводи по повод Hdt. IV, 33, 5 (и Strabo VII, 4) разкриват следните характеристики на култа към Артемида-царица:

Изправени сме пред религиозна вяра и обредност, характерни за цялата тракийска племенна територия от пеоните на

[41] Срв. Hdt. V, 4, 1 („Какво правят гетите, които обезсмъртяват, вече разказах“ – прев. П. Димитров), където е налице препратка към Hdt. IV, 94–96.

[42] Цитатът е по *Д. Котова*, Цит. съч., 137, с бел. 22 на с. 167.

югозапад до гетите на североизток. Тя е свързана с култ, който бележи отлики от универсалния култ към Богинята-майка свързан с идеята за плодородието. Това личи особено ясно от факта, че почитането на Артемида Базилея е свързано с житни стебла, а не с жито или житни класове, т.е. не, по-общо казано, с плодовете на земята, каквато е всеобщата практика[43]. Подобно впечатление се допълва от обстоятелството, че божествената персонификация е дефинирана било като Базилея, било като Потния, и е означена с теонима Артемида – богинята, която в съзнанието на елините е преди всичко повелителка на природата, разполагаща със смъртта и живота на смъртните, но не майка. В тракийска среда Богинята е била най-вероятно анонимна и означавана с прозвище (прозвища ?), характеризиращо я като „Царица"/„Господарка". Акцентът при тази персонификация не е върху възпроизводителните сили на природата и човека, макар те със сигурност да са част от нейната същност, а върху функциите ѝ на върховен властник във вселената.

Празниците в чест на „Царицата" са провеждани без съмнение в извънжетварския период на годината, за което свидетелства употребата на житни стебла, а не на житни класове. Именно пшеничната слама, наред, както изглежда, с кръвната жертва са двата задължителни елемента на женската обредна система, свързана с култа към тракийската Богиня. Много е вероятно тази женска обредност да е била мистериална, но по този въпрос не разполагаме с еднозначни и категорични свидетелства. Засега е невъзможно да се настоява също така, че и мъжете на траките са участвали в кръвните жертви в чест на „Царицата", но може да се приеме за сигурно, че тяхното евентуално участие в жертвоприношенията е било без житни стебла. При всички положения, заради Страбон VII, 4 може да се твърди категорично, че тракийските мъже са били включени по някакъв начин в почитането на Богинята.

---

[43] За употребата на житни и ечемичени зърна в Тесмофориите срв. *Д. Котова*, Цит. съч., 156.

Включването на пшенични стебла при религиозни практики и обреди, свързани с кръвна жертва, засега е без паралел сред публикувания етнографски материал. Това като че ли ни обрича завинаги на неведение относно начина, по който житните стебла са участвали в жертвоприношенията в чест на „Царицата“, тъй като и формулировката на самия Херодот е максимално обща. Едва ли е случайно, че античният историк не говори изрично за увиване на жертвите в чест на Артемида Базилея в пшенична слама, както това е подчертано на два пъти по отношение на хиперборейските дарове за Делос. Очевидно τὰ ἱρὰ на хипербореите се различават от τὰ ἱρὰ на тракийските и пеонските жени; общото между двете религиозни практики, съобщени от Херодот, не са самите дарове, а присъствието на житни стебла при „послания“ за богове.

Става ясно, надявам се, че резултатите от семантичния анализ на Херодотовата лексика при сведението за Артемида-царица подсказват необходимостта от нов прочит на комплексните изворови данни за тракийските религиозни вярвания и свързаните с тях ритуално-обредни практики.

2.

Hdt. V, 3, 2: Те (траките – б.м., Д.Б.) носят много имена – всеки според областта си, но всички те се ползуват от еднакви закони за всички неща освен гетите, както и травсите и тези, които живеят над крестоните.

Hdt. V, 5: А тези над крестоните[44], правят така: всеки има по много жени. И когато някой от тях умре, става голям спор между жените, а и голямо старание от страна на приятелите относно това, коя от тях е била най-обичана от мъжа. А която бива избрана и почетена, след като бъде възхвалена от мъже и жени, бива посечена[45] на гроба от най-близкия си роднина и след като бъде посечена, се погребва заедно с мъжа си: а другите го смятат за голяма беда, защото това е най-големият им позор. *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 221, но с промяна на указаното място).*

---

[44] Преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев гласи: „А тези, които живеят над крестоните, правят така“ (срв. Извори за Тракия и траките, 221). От своя страна П. Димитров превежда: „А пък траките, които живеят над крестоните, постъпват така“ (срв. *Херодот*, История. Част втора, 72). Тази разширена дефиниция обаче Херодот използува единствено в V, 3, 2, докато в V, 5, 1 той казва кратко: οἱ δὲ κατύπερθε Κρηστωναίων.

[45] На това място Херодот използува глагола σφάττω със значения „коля, заколвам, принасям в жертва; убивам, съсичам; наранявам“. Срв. *H. G. Liddll – R. Scott*, A Greek-English Lexicon, s.v. σφάζω: slay, slaughter, properly by cutting the throat; slaughter victims for sacrifice; slay, kill, of human victims.

Херодотовият разказ за погребване на любимата жена заедно с починалия ѝ съпруг често е отнасян некоректно към цялата тракийска общност. Само така може да се обясни цитирането на това сведение от Ив. Венедиков във връзка с находките от Могиланската могила във Враца[46].

Един от основните проблеми на текста е в идентификацията на „тези, които живеят над крестоните". Дефиницията е повторена от Халикарнасеца на два пъти, без да внесе някакво допълнително уточнение. Така за нас остава неясно, дали историкът съобщава, подобно на гетите и травсите, едно единствено тракийско племе, което обаче остава анонимно по неизвестни за нас причини, или тук са визирани няколко племена с еднакви обичаи, които за по-кратко за определени чрез общата им територия. Личното ми предпочитание е към втората изложена тук възможност, тъй като е трудно да се приеме, че Херодот ще знае толкова много за едно племе, а няма да е информиран за самия етноним.

Изглежда обаче, съвременната историография върви по първата формулирана възможност – търсенето на едно конкретно племе. Известни са ми два опита за „назоваване" на „тези, които живеят над крестоните". Още в средата на 70-те години Ал. Фол предложи Херодотовото κατύπερθε да се преведе „на север от" и на тази база идентифицира анонимните траки от разглежданото сведение с пеласгите. Това си виждане той потвърди отново в началото на 80-те години[47]. Въпреки че конструкцията е очевидно в противоречие с данни у самия Херодот[48], тя беше възприета и от други изследо-

---

[46] *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение във Враца. – Археология, 1966, 1, 12.

[47] *Ал. Фол*, Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. III. Тракия в Тукидидовата „Археология". – ГСУ, ИФ, 68, 1974 (1979), 13; *Същият*, Етнонимическа и етническа действителност в Тракия. – В: *Ал. Фол, Т. Спиридонов*, Историческа география на тракийските племена . С., 1983, 127.

[48] За критика вж. *К. Рабаджиев*, Елински мистерии в Тракия..., 35 с бел. 97.

вателиˆ[49]. Няколко години по-късно обаче, при „хипотезното решаване на задачата да се постави на терена Дионисовото светилище“[50], Ал. Фол допусна възможността предлогът κατύπερθε да бъде преведен „срещу крестоните“ и заради „атинския географски изходен пункт за наблюдение на Тракия, в който стои Херодот“ анонимните траки ще се окажат на изток от крестоните и следователно са самите беси. Основният аргумент за това назоваване е предпоставената теза, че „убийството на любимата жена, ще рече на първата жена, е смърт и за царицата, последвала тази на царя (...)“, което можело да бъде отнесено „само към царско-жречески род“, какъвто е „този на бесите“[51]. Анализът е силно уязвим дори заради самото сведение на Херодот, че „всеки (не само царят – б. м., Д. Б.) има по много жени“ (ἔχει γυναῖκας ἕκαστος (! – б. м., Д. Б.) πολλάς)[52].

При наличната изворова база, единственият път за идентифицирането на анонимните съседи на крестоните минава през внимателното вглеждане в археологическата ситуация на терена при проучването на тракийските погребални практики, както и през вчитането отново и отново във вече публикувани резултати от разкопки на тракийски погребения, датиращи от времето докъм V в. пр. Хр. Впрочем, първите резултати са вече налице[53]. В зем-

---

[49] *Д. Попов*, Богът с много имена, 17.

[50] *Ал. Фол*, Главното светилище на тракийския Дионис. – Култура, 1989, 2, 80.

[51] Пак там.

[52] Фактът, че този анализ е атакуем изглежда е осъзнат от самия Ал. Фол, който като че ли се е отказал от него две години по-късно – срв. *Ал. Фол*, Политика и култура..., 157: „Анонимните съседи на крестоните са население от трако-пеласгийската древност...“. Впрочем, както ще се види по-долу, локализирането на анонимните съседи на крестоните в Родопите изглежда ще се окаже сполучливо, но също така е почти сигурно, че те не са беси.

[53] За друго мнение вж. *Д. Попов*, Богът с много имена, 100–101: „... при траките, които живеят над крестоните, заедно с починалия се погребва и най-обичаната от мъжа жена – един особен вид човешко жертвоприношение, което обаче не се потвърждава по археологически път“.

лището на с. Исперихово, община Брацигово бе разкопано могилно двойно погребение на едновременно положени мъж и жена, като главата на жената очевидно „е била отделена от тялото преди погребението“, с най-вероятна датировка в края на VII или през VI в. пр. Хр.[54] Още видяното на терена даде основание да се свърже засвидетелстваният погребален ритуал с разглежданото сведение на Халикарнасеца[55]. И макар в този си съвсем „Херодотов вид“ погребението да е без паралели в досега публикуваните археологически материали, фактът, че за района на Западните Родопи по принцип са характерни погребения със засвидетелствано разчленяване на мъртвия[56], както и едновременно погребване на индивиди от мъжки и женски пол[57], очертава реална възможност за идентифициране поне на част от „тези, които живеят над крестоните“ с населението на Западните Родопи, но не с бесите[58]. В такъв случай Херодотовото κατύπερθε тук е със значение „отгоре, по-горе, над“ и сведението му би имало следния смисъл: „тези, които живеят (в планините / планината) над крестоните“ [59].

---

[54] *П. Делев, А. Божкова, Д. Ботева*, Надгробни могили в землището на с. Исперихово, Пазарджишко. Доклад, четен през м. октомври 1995 г. в Смолян на симпозиум „Погребални обичаи и практики в Родопите“. Текстът е даден за печат и публикуването му е предстоящо. Използвам случая да изразя своята признателност към А. Божкова и доц. П. Делев, благодарение на които имах щастливата възможност да взема участие в проучването на част от надгробните могили в землището на с. Исперихово.

[55] Пак там.

[56] *К. Кисьов*, Обредът διασπαράσσω (ἀνατέμνω) в погребалните практики на тракийските племена в Родопите през втората половина на II – I хил.пр.н.е. – Годишник на Департамент Археология, НБУ, 1, 1994, 174.

[57] За погребалните практики на тракийските племена в Родопите вж. *К. Кисьов,* Некрополи от старожелязната епоха в Родопите. – Векове, 1985, 2, 52–56; *Същият*, Погребални практики в Родопите (края на II – I хил.пр.н.е.). Автореферат. С., 1993,12–13; *Д. Гергова*, Тракийската култура през ранножелязната епоха в Югозападна България. Проучвания и проблеми. – В: Тракийската култура в Родопите и горните поречия на Марица, Места и Струма. Смолян, 1990, 21; *К. Рабаджиев,* Елински мистерии, 196–198.

[58] За бесите вж. по-долу анализът на Hdt. VII, 111.

[59] Срв. *H. G. Liddll – R. Scott*, A Greek-English Lexicon, s.v. καθύπερθε – above; of geographical position; τα κ. – the upper country, i.e. farther inland.

3.

Hdt.V, 6, 2: Татуирането се смята за благородно, а нетатуирането – за неблагородно[60]. Бездействието е най-хубавото, а обработването на земята – най-безчестно. Да живееш от война и грабежи – най-хубаво. Това са най-известните им обичаи. *(Преводът е въз основа на превода на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 221, но с промяна на указаното място).*

Считам, че това сведение на Херодот не е използувано достатъчно пълноценно при разчитане на тракийските реалии. То е потвърдено многократно в античната литература, която прави разлика между татуирането на мъжете и това на жените в Тракия. Изворовото богатство по този проблем отдавна е коментирано, за да се налага да го правя тук отново[61]. Следващи-

[60] На това място преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев гласи: „И нашарването с резки се смята за благородно, а ненашарването – за неблагородно" – срв. Извори за Тракия и траките, 221. Херодот обаче казва следното: τὸ μὲν ἐστίχθαι εὐγενὲς κέκριται, τὸ δὲ ἄστικτον ἀγεννές, т.е. той говори конкретно за татуиране (срв. στίζω – бода; татуирам, жигосвам, вгорявам). Идеята на Херодотовия разказ тук е предадена най-добре в превода на П. Димитров, срв. *Херодот*, История. Част втора, 72. Срв. също *H. G. Liddll – R. Scott*, Op. cit., p. 1645, s.v. στίζω – tattoo.

[61] Изворите за татуирането при траките са събрани и анализирани още от *Г. Кацаров*, Битът на старите траки според класическите писатели. –

те редове изискват само да напомня, че за част от античните автори, татуирането е особено характерно за „обитателите край Истрос“:

Aristoph. Babyl., fr. 88 (Hesych.): Във „Вавилонци“ Аристофан нарича „истрийски“ челата на обитателите, тъй като са татуирани. Защото обитателите край Истрос се татуират и носят пъстри дрехи[62]. *(Превод на К. Костакиев, срв. Извори за Тракия и траките, 164).*

Наличната информация за татуирането при траките не подкрепя възприетата вече интерпретация на един емблематичен паметник на тракийската торевтика от дн. български земи. Става дума за сребърния наколенник, открит в гробница № 1 на Могиланската могила във Враца[63], който е оформен в гор-

---

СбБАН, I, 1912, 30–31, който прави критичен преглед и на излязлата дотогава литература по проблема. Неговият текст напоследък е възпроизведен с отделни допълнения и критични бележки от *Д. Попов*, Проучвания върху тракийската религия. III. Тайните общества. – ГСУ, ИФ, 77, 1984,32–36.

[62] Хр. Данов превежда обяснението на Хезихий като „изписани лица“ (Тракийско изворознание, с. 63), което съдържа потенциалната възможност да става дума за нетрайни цветни „рисунки“ по лицето. Античният автор обаче говори изрично за татуиране: ἐπεὶ ἐστιγμένοι εἰσίν (срв. Извори за Тракия и траките, 164).

[63] Първичната публикация е на *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение..., 7–15. На този паметник е посветено монографичното изследване на Ив. Маразов, Наколенникът от Враца. С., 1980, където обаче обстоятелствата на намиране на наколенника са предадени погрешно. Така например Ив. Венедиков изрично съобщава, че наколенникът е намерен на ок. 60 см. встрани от увенчания със златен венец череп, представен и от *Венедиков* (Цит. съч., 12) и от *Маразов* (Цит. съч., 22 и 32) като женски. Въпреки това Ив. Маразов (Пак там, 34) твърди, че „наколенникът е намерен в мъжкото погребение“, което би трябвало да означава, че разглежданият паметник в този случай е отнесен към погребението на мъжа, открит до ездитния кон (за проблема вж. *Ив. Венедиков*, Цит. съч., 13). Тази неточност нямаше да се появи, ако своевременно и коректно бе отчетен фактът, че наличието на въоръжение сред погребалните дарове непосредствено до скелета на погребания със златен венец на челото

ната си част като човешко лице, чиято дясна страна, от нивото на веждите до брадичката включително, е татуирана с позлатени линии[64] (**Обр. 1**). Още в първата публикация на кнемидата, Ив. Венедиков определи главата за женска[65]. От тогава насет-

---

покойник вече утвърждава категорично неговия мъжки пол. Идеята, че венеца и обиците дефинират покойника като жена, не е задължително вярна дори само заради централната сцена в Казанлъшката гробница, където мъжът носи на главата си венец. Сега, след като находките от Вергина са вече факт, не остава място за никакво съмнение. Централното погребение в гробница № 1 на Могиланската могила е мъжко, за което говори и намереното покрай скелета и под него въоръжение (срв. *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение..., 11). За въпросите около т.нар. женски погребения вж. *Ал. Фол*, Втора година „Гетика". – Изкуство, 1983, 4, 3–5.

[64] За първи път линиите по лицето на наколенника са определени като татуировка от *Ив. Маразов*, Жанрови моменти в тракийските паметници с изображения на човека. – Проблеми на изкуството, 1973, 4, 54; срв. също *Ив. Маразов*, Наколенникът от Враца, 80: „Няма съмнение, че позлатените ивици показват татуировка". Ив. Венедиков (*Ив. Венедиков, Т. Герасимов*, Тракийското изкуство. С., 1973, 111) ги определя като източен елемент, известен от изображения от Египет и ги описва като „позлатени линии, покриващи едната, видимата страна на лицето на кнемидата". Тази обща формулировка намираме и у *Ив. Венедиков* , Съкровището от Враца. С., 1975, 23. Така и *Ал. Фол*, История на българските земи в древността до края на III в.пр.Хр. С., 1997, 426: „Дясната буза и част от носа са покрити с ивици, които са позлатени". В същия смисъл и *К. Бошнаков* (Врачанският наколенник. Опит за анализ. – В: Втори висш семинар Древност и съвремие. С., 1985, 84: „Нищо тук не е така неочаквано, както позлатените – хоризонтални и една вертикална – ленти, разположени върху половината женско лице"; срв. също *А. Бошнакова, К. Бошнаков*, Езикът на образите в паметници на тракийската култура. – Минало 2000, 2, 18: „14-те хоризонтални позлатени ивици върху дясната половина от женското лице в горната част на наколенника...". На друго място К. Бошнаков говори изрично за татуировка – срв. *К. Бошнаков*, Бележки върху украсата на Врачанския наколенник по пътя на антиципирането. – В: Втори висш семинар Древност и съвремие, 71: „Митът се чете от ляво на дясно, тъй както татуировката по женското лице изчезва от ляво на дясно (? – б.м., Д.Б.).".

[65] *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение..., 14: „изображение може би на сфинкс с женска глава". Срв. и *Ив. Венедиков, Т. Герасимов,* Тракийското изкуство, 111: „мястото на коляното е заето от глава на източна богиня, която замества главата на лъв, на горгона или на божество в богато украсените гръцки кнемиди".

не, тази интерпретация е възприета без колебание от всички изследователи под една или друга форма[66]. Тезата сама за себе си звучи атрактивно. Струва ми се, обаче, че в контекста на наличния до момента археологически материал, както и от гледна точка на античните свидетелства, тя скоро ще бъде ревизирана[67]. Основното внушение в тази посока идва от двата аналогични наколенника от Аджигъол в дн. Северна Добруджа на румънска територия[68]. Тяхното сходство с Врачанската кнемида е очевидно[69], за да се нуждае от допълнителна аргументация. И въпреки това от пръв поглед се налага една същ-

---

[66] Виж например *Ал. Фол*, История на българските земи в древността. С., 1981, 175: „най-напред грабва лицето. Това е лице на богиня, едно от онези, които често се появяват в паметници от Елада (Македония и Тесалия), Мала Азия и Скития. Тя е богиня-майка, чието име в Тракия не е само едно". Срв. също *Ив. Маразов*, Наколенникът..., 72–82; *Ал. Фол*, Политика и култура в древна Тракия. С., 1990, 162; *Същият*, История на българските земи, 1997, 426–428; *Д. Попов*, Проучвания III, 33–34; *К. Бошнаков*, Бележки върху украсата..., 65–71; *Същият*, Врачанският наколенник, 83–88.

[67] По аналогия с обстоятелството, че „гетите си представяли своя бог Залмоксис татуиран" се приема за „явно, че и Великата богиня на траките също е носела татуировка". В това дори нямало „нищо чудно, след като знаем, че тя е върховното божество у траките" – срв. *Ив. Маразов*, Наколенникът..., 81–82; срв. също *К. Бошнаков*, Бележки върху украсата..., 71. И двамата отнасят сведението за татуиране на Залмоксис към Плиний, без обаче да посочват съответното място. Доколкото ми е известно, такъв текст у Плиний не съществува. Единственото сведение за татуиране на Залмоксис е съобщено от Порфирий, но в съвсем различен контекст – срв. *Г. Кацаров*, Залмоксис. – ГСУ, III, 1906–1907 (1908), 161 . По-важното е, че самата теза, според която сведението за Залмоксис предполага татуировка и на Великата богиня е недоказуема.

[68] *D. Berčiu*, Contribution à l'étude de l'art thraco-gète. Bucureşti, 1974, 52–55.

[69] Паралелът между трите паметника е маркиран още от *D. Berčiu*, Op. cit., 113, 120–122 и *Ив. Венедиков*, Съкровището от Враца, 26. Аналогиите между тях са разгледани подробно от *Ив. Маразов*, Наколенникът от Враца, 46–49. Иконографията именно на тези паметници ме прави скептична към някои конкретни решения при „образния анализ" на Врачанската кнемида, предложен от К. Бошнаков в: *А. Бошнакова, К. Бошнаков*, Езикът на образите..., 18.

ностна разлика както между двата наколенника от Аджигьол, така и между тях двата и този от Враца. Става дума за татуировката на лицето: върху лицето на кнемида № 1 от Северна Добруджа татуировка напълно липсва (**Обр. 2**), докато това на кнемида № 2 е цялостно татуирано – хоризонтално от ухо до ухо и вертикално от брадичката до челото включително[70] (**Обр. 3**). В същото време „лицето от Враца" е татуирано само от дясната страна, а челото му, вместо татуировка „носи" бръшлянов венец, който впрочем липсва при нетатуираното чело на Аджигьолската кнемида № 1. В тази ситуация се налага впечатлението, че двата вида татуировка на лицето, както и самата липса на такава при единия от наколенниците (точно този, който единствен от трите е с къса коса, и който, единствен от трите, включва антропоморфни изображения и върху долната си част!), носи съвсем конкретна смислова натовареност, включваща идеята за степени на приобщаване към някаква социална или религиозна общност[71]. Очевидно този път ни отвежда към Херодотовото твърдение, че татуирането при

[70] Кнемида № 2 от Аджигьол доказва несъстоятелността на твърдението на Ив. Венедиков, че на Врачанския наколенник е татуирана само дясната страна на лицето, „тъй като наколенникът е за десен крак и лявата страна е оставала отвътре" – срв. *Ив. Венедиков*, Съкровището от Враца, 23.

[71] Странно по какъв начин Ив. Маразов съчетава настояването, че лицето от Врачанската кнемида е на Великата богиня с твърдението: „Друг знак за социална принадлежност била татуировката (наколенникът от Враца)" – срв. *Ив. Маразов*, Видимият мит. С., 1992, 11. Длъжна съм обаче да призная, че именно това неочаквано изречение зачена в далечната 1987 (срв. Изкуство, 1987, 2, 26–35) идеята, която едва сега, почти 14 години по-късно, се осмелявам да предложа на вниманието на колегите. Впрочем, през 1997 г. Ал. Фол допълни своя анализ на Врачанската кнемида от 1981 г. с напомнянето, че „татуирането е засвидетелстван обичай у знатните траки и е (...) социален белег" (История на българските земи, 427), но не пропусна да добави, че то е и „израз на апотропеичното (отблъсващо) излъчване срещу враждебното и грозящото с опасност" (пак там). Все пак, за Тракия изворите не съдържат данни за подобен аспект на татуирането. Срв. също *Ал. Фол*, Политика и култура..., 157: „Траките не се татуират или не татуират жените си, както често се пише. Татуират се само благородниците, онези, които имат поведението на сближени с доктриналната страна на орфизма. Затова и лицето на великата богиня майка от врачанския наколенник е татуирано".

траките се смята за благородно, а нетатуирането – за неблагородно.

Достигната позиция се подкрепя от наблюдението на Д. Берчу, който публикува материалите от гробницата при с. Аджигьол край Тулча. При описанието на кнемида № 2 ерудираният румънски археолог съобщава, че горната му част „изглежда представя маска на мъж“[72]. Не е ясно, какви са били основанията на Берчу да каже това за „татуирания наколенник“, докато за нетатуирания да се ангажира с представяне, според което паметникът „завършва в горната си част с глава на женски персонаж“[73]. В контекста на казаното по-горе съм склонна да приема, че лицата и при трите кнемиди са мъжки[74], в полза на което говори и близостта на тези изображения с мъжкия

[72] *D. Berčiu*, Op. cit., 54: La cnémide n° 2, d'une hauteur de 0, 46, semble représenter dans sa partie supérieure le masque d'un homme, partiellement rehaussé d'or. Странно е, че това сполучливо, както изглежда, наблюдение, е следвано непосредствено от несериозното, бих казала дори компрометиращо твърдение, че позлатените линии върху лицето са нанесени, „за да се подчертае закръглеността на бузите и на брадичката (?!): „En effet, pour faire accentuer les rotondits des joues et du menton, la face porte des raies...“ (срв. Пак там, 54).

[73] *D. Berčiu*, Op. cit., 52: La cnémide n° 1 mesurant 0,478 m de haut se termine à la partie supérieure par la tête d'un personnage féminin. За мъжкото и женското лице в двата наколенника от Аджигьол вж. също *D. Berčiu*, Op. cit., 120–122.

[74] При описанието на Врачанския наколенник изследователите приемат, че двете странично разположени черупки на охлюви (К. Бошнаков с право коригира това „разчитане“ на изображението настоявайки, че торевтът е изобразил по този начин две навити змии – срв. *К. Бошнаков*, Бележки върху украсата..., 69–70) „означават местата на гърдите на богинята“ – срв. *Ал. Фол,* История на българските земи, 1981, 175. Така е и при К. Бошнаков, но с посочената вече корекция. Не така категоричен е Ив. Маразов, Мит, ритуал и изкуство у траките. С., 1992, 235: „От черупките, може би означаващи гърдите ...“. Всъщност, не би имало сериозни контрааргументи ако тези змии бъдат интерпретирани като ръце, което впрочем вече е сторено от *Ал. Фол,* История на българските земи, 1981, 175 (този текст обаче не е включен във второто издание, срв. там с. 426–427). Тълкуването на горния и долен чифт змии съответно като ръце и крака реално оставя изображението без изрични белези за половата принадлежност на изобразеното лице.

бюст от Перету, който впрочем също произхожда от погребение[75] (**Обр. 4**). А ако това е така, то изглежда сме изправени пред изображения тип маска на погребаните в двете гробници, чиито погребален инвентар включва и разглежданите наколенници[76]. Най-силният аргумент в полза на това тълкувание е мястото на намиране на Врачанската кнемида – според информацията на разкопвача, тя е била положена при главата (не при крака!) на покойника на ок. 60 см.[77] Вярно е, че от своя страна шлемът е бил на ок. 80 см. от десния крак, но при погребението той е бил разтрошен на части и затрупан с камъни[78], поради което и не би трябвало да се очаква присъствието му при главата. Възможността да става дума за изображение тип маска на покойника[79] се подкрепя от факта, че при Аджигьол сред погребалния инвентар има и сребърни „мъниста“ за огърлица, които поразително напомнят за изображението върху намерената там кнемида № 1[80].

Проблемът, който възниква задължително при тази интер-

---

[75] За бюста и общите му черти с лицата от кнемидите срв. *Ив. Маразов*, Наколенникът..., 51. Допълнителен аргумент в полза на твърдението, че „Врачанското лице“ е мъжко, би могло да се търси във факта, съобщен от Ив. Венедиков, че изобразеният върху челото венец от бръшлянови листа се появява и върху такава сигурно мъжка реалия като шлема от Детройт – срв. *Ив. Венедиков, Т. Герасимов*, Тракийското изкуство, 111. Евентуалната принадлежност и на този шлем към погребален комплекс се подсказва от наличието на аналогичен паметник сред материалите от Аджигьол – срв. D. Berčiu, Op. cit., 46–52. Този аргумент обаче изглежда неизползваем, тъй като доколкото съм запозната с шлема от Детройт, върху него липсва бръшлянов венец, вж. *D. Berčiu*, Op. cit., 93–97.

[76] Проблемът за евентуална традиция при изобразяване на лицата върху разглежданите тук кнемиди, която има своите корени в направата на погребални маски е поставен за първи път от *В. Фол*, Погребални маски. – ПрИ, 1991, 1, 53.

[77] *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение..., 11.

[78] Пак там.

[79] Възможността трите разглеждани тук кнемиди да са имали „погребален характер“ е допусната за първи път още от *D. Berčiu*, Op. cit., 120: „Les cnémides d'argent provenant des sépultures sont des pièces de parade ou peut-être elles ont un caractère funéraire...“

[80] D. Berčiu, Op. cit., 52.

претация е свързан с броя на погребаните в централното погребение от Аджигьол[81], тъй като двата наколенника там представят без съмнение две различни лица, а от друга страна намереният сребърен шлем е само един[82]. В случая е възможно, струва ми се, да се допусне, че гробницата в Аджигьол е дала последен общ „подслон" на двама представители на тракийски (гетски?) династичен дом, от които само единият е имал войнски статус към момента на смъртта си и именно нему са принадлежали „татуираната кнемида" и шлемът. По всичко изглежда, че вторият погребан в Аджигьол (този, който единствен е изобразен без татуировка и със съвсем къса коса, а върху „тялото" на наколенника му се виждат единствените антропоморфни фигури!), поради някаква причина не е принадлежал към общността на воините[83]. Проблемът е дали всички тези особености са резултат от неговата „прекалена" младост или, напротив, отразяват „преклонна" възраст, или пък става дума за нещо, за което все още дори не се досещаме. При сегашното състояние на изворовия материал не бих се ангажирала с отговор на този въпрос.

Колкото до кнемидата от Могиланската могила, то нейната интерпретация като че ли е улеснена от факта, че покойникът,

---

[81] За ситуацията на намиране на материалите виж *D. Berčiu,* Op. cit., 42–46. За съжаление спасителните разкопки на гробницата в Аджигьол са започнали едва след унищожителната намеса на иманярите, поради което завинаги са изгубени за науката много от важните детайли на погребалната „обстановка".

[82] *D. Berčiu*, Op. cit., 44 и 46–52.

[83] От трите наколенника този е най-висок със своите 0,478 м, докато другите два са с еднаква височина – 0,46 м (*Ив. Венедиков*, Съкровището от Враца, 23; D. Berčiu, Op. cit., 52 и 54). Любопитно е, че *D. Berčiu*, Op. cit., 93 допуска възможността шлемът от Детройт да е част от находките в Аджигьол и следователно той не изключва вариант, според който разглежданият погребален комплекс е включвал два шлема.

[84] *Ив. Венедиков*, Новооткрито тракийско могилно погребение..., 11; Ив. Венедиков, Нов голям извор за проучване на тракийското изкуство. – Изкуство, 1966, 2, 37. От значение за интерпретацията ми се струва също така, че скелетът от интересуващото ни погребение е на човек със сравнително нисък ръст – ок. 1,45–1,50 м. (*Ив. Венедиков*, Новооткрито..., 11).

комуто е принадлежала тя, е бил „на възраст към 20 години“[84]. На тази база би могло да се твърди, че едностраната татуировка върху „Врачанското лице“ е всъщност белег за премината първа степен на приобщаване към съответната социална или религиозна общност, докато цялостно татуираното лице на наколенник № 2 от Аджигьол е знак, че е премината и втора (втората ?) степен. Това, което засега като че ли със сигурност може да се каже е, че преминаването през тази първа степен вече включва в себе си и правото на воински статут, след като младият тракийски династ е бил погребан в Могиланската могила заедно с бронзовия си шлем[85].

Ако наистина се окаже, че лицата върху наколенниците са изображения от типа погребална маска, то това би дало нови изходни позиции за тълкуването на апликация № 13 от Летница[86], при която конникът е представен с наколенник с човешко лице върху левия си крак (**Обр. 5**). В такава посока ни оправя още един детайл на това изображение, който е останал незабелязан от изследователите. Става дума за позлатата върху лявата ръка на конника, която липсва върху дясната, и която напомня за златните ръце (ръкавици ?) на прогребаните в некропола при Требенище[87].

Дали така формулираната хипотеза работи, ще покажат бъдещите изследвания. Засега шансът е пропуснат, заради сребърния съд от Мастюгино[88], и по-точно, заради фрагментарния вид, в който той е достигнал до нас (**Обр. 6**). Близостта между него и разглежданите тук наметници отдавна вече е ко-

---

[85] *Ив. Венедиков*, Съкровището от Враца, 6.

[86] *Ив. Венедиков*, Тракийското съкровище от Летница. С., 1996, 14 с фиг. 15 (в текста на с. 14 стои погрешно фиг. 14). При подреждането на разказа от Летница, А. Бошнакова определя тази апликация като № 9 – срв. *А. Бошнакова, К. Бошнаков*, Езикът на образите..., 17, както и А. Бошнакова, Другото име на Орфей. – В: Jubilaeus III. Сборник в памет на проф. Б. Геров. С., 2000, 47.

[87] Срв. *В. Фол,* Погребални маски; *Същата*, Свещената ръка. – ПрИ, 1994, 4, 59–63.

[88] *А. Манцевич*, Серебряный сосуд Мастюгинского кургана. – Acta Archaeologica (Budapest), IX, 1958, 315–324.

ментирана в историографията във връзка както с татуировката на човешките лица, така и с общия погребален характер на находките[89]. Това, което остава като че ли неизведено на преден план е, че върху съдът от Мастюгино са били изобразени три (не четири, нито две, което би било и по-очаквано, и полесно изпълнимо, а три!) човешки лица, от които за съжаление двете са почти изцяло изгубени, а третото е силно повредено в лявата си половина[90]. За запазеното лице със сигурност може да се каже, че е имало татуировка и по двете си страни. От второто лице е съхранен само края на лявата вежда и средната част на челото. Върху този съвсем малък фрагмент личи татуировка с формата на „легнала" буква „Г".[91] Не е ясно обаче, дали и това лице е било цялостно татуирано, или в случая татуировка е имало единствено върху лявата му страна. От третото лице не е запазено абсолютно нищо, което би могло да ни подскаже дали и то е било татуирано.

При тази ситуация сме принудени да се надяваме на нова находка от типа на Мастюгино, която да покаже дали все пак трите лица върху съда не илюстрират трите различни стъпки при промяната на социалния (религиозния) статус. Ще рече – съвсем реална е възможността, едното лице върху съда да е било без татуировка, второто – с едностранна (в случая – лява!), и само третото да е било с двустранна татуировка. Това от своя страна дава възможност да се мисли за съда от Мастюгино и като погребална урна.

---

[89] *D. Berčiu*, Op. cit., 118, бел. 64; *Ив. Маразов*, Наколенникът..., 51 и обр. 42; *В. Фол*, Погребални маски, 52–53.

[90] При това състояние на съхраненост на паметника е невъзможно да се твърди, че трите лица са „напълно еднакви" – срв. *Ив. Маразов*, Наколенникът..., 51.

[91] *А. Манцевич*, Цит. съч., 516.

4.

Hdt.V, 7: Почитат единствено[92] тези богове: Арес, Дионис и Артемида, а царете им отделно от другите граждани, почитат от боговете най-много Хермес, кълнат се единствено в него[93] и казват, че те са произлезли от Хермес. *(Превод на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 221).*

В съвременната историография това е може би най-коментираното Херодотово сведение за траките, което прави безсмислено изброяването на десетките различни негови тълкувания[94]. Все пак, въпреки изписаните стотици страници върху

[92] В превода на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев стои „единствени" (срв. Извори за Тракия и траките, 221).

[93] На това място преводът на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев гласи „кълнат се в него" (срв. Извори за Тракия и траките, 221). Херодот обаче казва изрично ὀμνύουσι μοῦνον (! – б.м., Д.Б.) τοῦτον. Срв. превода на П. Димитров в Херодот, История. Част втора, 72.

[94] Не е възможно да се обхване огромната книжнина по този проблем. За по-старата наша и чужда литература вж. *Ал. Фол*, Политическа история..., 46–49, където има и препратки към изчерпателни историографски прегледи по проблема. Вж. още *Д. Попов*, Hdt. V, 7 (ed. Stein-Hude). – Thracia antiqua, 2, 1977, 76–86; Зл. Гочева, Завещано от траките. С. 1987, 46–54; *Ал. Фол*, Тракийската тетрада. – Изкуство, 1989, 8, 16–20 (вж. и *Същият*, История на българските земи..., 1997, 327–346); *Ив. Маразов*, Митология на траките. С., 1994, 31–48, 86–138. Българските и чуждестранни заглавия върху тракийската религия са събрани наскоро от *Д. Попов*, Тракология, 358–373.

това единствено изречение, то все още „генерира“ проблемни ситуации. Най-сериозната от тях е за липсата на приемственост между тази ранна информация за религията на траките и всичко онова, което знаем за тази религия от една по-късна епоха.

Няколко са въпросите, които би трябвало да бъдат поставени отново, като на първо място ще откроя този за вътрешната логика на Херодотовия текст. След като в V, 3, 2 Халикарнасецът е съобщил за наличие сред траките на племена, които се различават по своите обичаи (закони)[95] от останалите, той посвещава следващите три глави на разликите между едните (племената-изключения) и „другите“ (т.е. всички останали) траки. В интересуващия ни текст V, 7 Херодот на практика се връща към разказ си от V, 3 за целия „тракийски етнос“. Това ясно личи от заключителното изречение на V, 6, което подсказва изчерпване на темата, подхваната в V, 3, 2. Така, съобщенията в V, 7 теоними отразяват религиозните вярвания на всички траки, включително на гети, трависи и „тези, които живеят над крестоните“. Ще рече, следи от тези култове би могло да се търсят по цялата тракийска територия.

От значение е пояснението, че траките „почитат единствено (!) тези богове“. Очевидно вярата на траките е оставила у Херодот впечатление за съвсем малък брой на тачените в Тракия богове, от които две (три) са мъжки, а третото е женско. Показателна е и подредбата на съобщените теоними: примерът със скитите (Hdt. IV, 59) свидетелства, че историкът започва с имената на онези богове, които са най-почитани (Хестия, Зевс и Гея), но също така прави впечатление, че авторът го съобщава изрично – „молят се (...) най-вече на Хестия, на Зевс и Гея“. Как би трябвало да се тълкува липсата на подобен текст у Херодот за изрична градация на култовете при траките? И защо в разглежданото сведение името на Арес предхожда това и на Дионис, и това на Артемида?

---

[95] Hdt. V, 3. 2: νόμοισι δὲ οὗτοι παραπλησίοισι πάντες χρέωνται κατὰ πάντα ---

От тези три теонима, два се появяват и на друго място в „История“: Дионис тук за първи път и отново в VII глава заради прочутото прорицалище на бесите; Артемида е въведена в предходната IV глава и е препотвърдена в изричния текст за боговете на траките. Арес обаче, теонимът който води триадата в Херодотовото сведение, се явява тук за първи и последен път.

Има още една особеност. Когато говори за скитските Зевс и Гея, Херодот внася пояснението, че скитите „смятат Гея за жена на Зевс“. Подобна директна взаимна обвързаност Халикарнасецът обаче не отчита при боговете на траките. Причините за това биха могли да бъдат поне две – неосведоменост за евентуална такава или пък липса на подобни „роднински връзки“ между боговете, които формират тракийската триада.

Уговорката за царете на траките и техния култ към Хермес съдържа няколко проблемни момента при внимателното вникване в нея. Така например, Херодот говори за „царете им“, т.е. царете на траките, което съдържа известна неяснота. Само няколко реда по-горе историкът е дал информация, от която става ясно, макар и неказано в прав текст, че траките имат много царе. Твърдението, че всички тези царе (а не царете само на едно или на няколко племена!) се кълнат в Хермес и водят от него своя произход вече поражда известно недоверие. Дали това е една реална ситуация, или става дума за некоректна спрямо историческата действителност генерализация на дадена информация, е невъзможно да се каже засега. Единственото сигурно сведение, с което разполагаме до момента, като че ли не подкрепя тези Херодотови данни. Става дума за надписа върху устието на рогозенската сребърна кана № 112 „Котис, чедо на Аполон“[96], където Котис без съмнение е одриският

[96] *Ал. Фол*, Политика и култура в древна Тракия. С., 1990, 73. За друго четене на този надпис срв. *М. Тачева*, Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище. – ИПр, 1986, 12, 21. Преглед на литературата върху Рогозенското съкровище е направен последно от *Е. Пенкова*, Рогозенското съкровище – проблем и становища в историографията. – ПрИ, 1991, 1, 54–58; вж. и *Ал. Фол*, Преглед на книжнината върху Рогозенското съкровище между януари 86 и април 87. – Векове, 1987, 3, 81–86.

цар Котис I. Заради този надпис е ясно, че Котис конкретно води произхода си от Аполон, не от Хермес. Друг не по-малък проблем на това сведение е във факта, че разграничението не е между царете и народа, а между царете и гражданите[97], което е необяснимо за тракийските условия към средата на V в. пр. Хр.

Двата дефинирани тук проблема изглежда отпадат, когато се обърнем към големия Севтополски надпис[98], който като че ли е писан по Херодот...[99] Така, гражданите на Севтополис (които и да са били те![100]) очевидно са изповядвали култа към Дионис, тъй като светилището му се е намирало на агората на града. Отделно от тях, в храма на Великите Самотракийски богове, в т. нар. цитаделата на Севтополис, царят най-вероятно е почитал Хермес, ако вярваме на Херодотовия разказ за итифалическите изображения на Хермес и Самотракийските мистерии (II, 51, 1–4). Дали в ранния V в. пр. Хр., Херодот не е наблюдавал някъде в Тракия ситуация, аналогична на тази, която археологическите разкопки разкриха за нас чрез късния спрямо Херодот Севтополис и чрез големия клетвен надпис намерен там? Означава ли това, също така, че в тракийски условия явлението Севтополис (но не Кабиле с неговия Фосфорион и олтар на Аполон!) не е нововъведение на елинистичес-

---

[97] Г. Кацаров и Б. Геров превеждат „отделно от народа царете почитат Хермес“, срв. Извори за Тракия и Македония, 24. Херодот обаче не говори за „ὁ δῆμος“, нито за „τὸ πλῆθος“, нито дори за „οἱ πολλοί“, а за „οἱ πολῖται“, т.е. за граждани, както коректно е отразено в преводите и на П. Димитров (срв. Херодот, История. Част втора, 72), и на Ив. Венедиков и Д. Бояджиев (Извори за Тракия и траките, 221).

[98] IGBulg. III-2, 1731, редове 25–30; *Д.П. Димитров*, Към въпроса за религията на траките от ранноелинистическата епоха. – ИПр, 1957, 2, 65–81.

[99] Именно това обстоятелство не ми позволява да се съглася с тезата (К. Рабаджиев, Елински мистерии в Тракия...), че Севтополис като феномен се вписва в елинистическите модни тенденции, а не отразява тракийската традиция.

[100] За характера на Севтополис вж. *М. Тачева*, История на българските земи в древността през елинистическата и римската епоха. С., 1997, 141–149, където е резюмирана дискусията по проблема. Напоследък нова и съвсем различна интерпретация за града предложи *К. Рабаджиев*, Цит. съч.

ката епоха, а е етап от развитието на определена традиция? В такъв случай царската почит към Хермес ще да е била част от мистериите, но за тях мълчи дори иначе много словоохотливия Херодот.

Компютърният анализ на най-масовия материал паметници на тракийската религиозност – оброчните плочки на Тракийския конник – като че ли най-после дава възможността да „пренесем" Херодотовите „Арес, Дионис и Артемида" през вековете и да ги видим върху посветителните релефите от римска Тракия[101]. Най-важният резултат от анализа на базата данни е регистрирането на факта, че олтарът присъства задължително пред Конника тогава, когато върху релефа е изобразена и змия. В същото време олтарът липсва, когато пред Хероса е застанала жена. Очевидно е, следователно, че чрез олтара античният майстор е означавал божествената същност не толкова на Конника, колкото на змията. При това изглежда, че става дума за „божественост", стояща по-високо в иерархията, след като Херосът има нужда от олтар, за да бъде в контакт с нея! Обяснение за този факт би могло да се потърси в сведението на Теофраст, че когато почитателите на Сабазий виждали змия, започвали да произнасят името му (Nat. Hist., 16,

---

[101] Информационният продукт е дело на доц. Юри Тодоров от ИФ на СУ „Св. Климент Охридски". Изграждането на базата данни е част от научно-изследователския проект МУ-ОК-2/94, финансиран в периода 1994–1996 от Националния фонд „Научни изследвания" (фонд „Млади учени") към Министерство на образованието. Част от резултатите на проучването са вече публикувани: *D. Boteva*, The Votive Reliefs of the Thracian Horseman as a Sign System: An Attempt at Modelling Thracian Mythology. – In: *J. Bernard et al.*, Modelling History and Culture. Vol. II (= Angewandte Semiotik 16/17), Wien, 2000, 961–973; *Eadem*, A New Approach to the Monuments of the Thracian Horseman. – Archaeologia Bulgarica, 1997, 1, 25–29; *Д. Ботева*, Тракийският Херос в системата на тракийския пантеон. – В: Jubilaeus I: Юбилеен сборник в памет на акад. Д. Дечев. С., 1998, 23–27; *Същата*, Оброчните релефи на Тракийския конник. I: Изображения-образи. – Проблеми на изкуството, 1997, 3–4, 66–70; *Същата*, Изображения-разкази върху оброчните релефи на Тракийския конник: I. Херосът в света на боговете (анализ на база-данни). – В: Jubilaeus III. Сборник в памет на проф. Б. Геров. С., 2000, 22–43.

4)[102]. В този смисъл интерпретирането на змията при Сабазиевите паметници[103] и мистерии[104] като зооморфен образ на самия бог е напълно оправдано. Възможно е, следователно, да се допусне, че змията, с която Конникът може да общува единствено през олтар, е въплъщение на божествената същност, определена от Херодот като Дионис[105]. Именно това ще да е била персонификацията, на която траките са били отредили най-високото място в техния пантеон – в Тракия богът-змия изглежда е притежавал характеристиките на върховен бог[106]. Длъжна съм да допълня, че за траките този върховен бог освен бог-змия, е и бог-орел[107], както може да се съди от някои късни изображения, дефиниращи иконографски въпросния божествен персонаж чрез змия, орел, скиптър и мълния[108]. Това

---

[102] Цитатът е по *Ат. Милчев*, Към култа на Сабазий в Долна Мизия и Тракия. – ГСУ, ИФ, 66, 1972–1973 (1975), 63.

[103] *М. Тачева-Хитова*, История на източните култове...., 273; *П. Горбанов*, Дионисови култови сдружения, ритуали и жреци в Тракия (I–III в.) – В: България 1300, институции и държавна традиция. Том II. С., 1982, 120; *M. Tacheva-Hitova*, Wesenzüge der Sabazioskultes in Moesia Inferior und Thracia. – In: Hommages à M. J. Vermaseren. Vol. III. Leiden, 1978, 1223.

[104] *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга втора, 89.

[105] За култа на Дионис в Тракия литературата е огромна. Тук ще цитирам само някои от по-важните нови заглавия: *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей. С., 1991; Книга втора: Сабазий. С., 1994; *Ив. Маразов,* Митология на траките. С., 1994, 86–113: „Дионис в Тракия"; *Е. Пенкова*, Характерни черти на култа на Дионис в Тракия. – Известия на НИМ, 5, 1985, 113–127; *Същата*, Тракийският Дионис и вярата в безсмъртието. Сребърното съкровище от Борово и религията на Дионис в Тракия. – ПрИ, 1994, 3, 116–134.

[106] За змея като зооморфен образ на върховно слънчево-скално-ураническо божество във фолклора вж. *В. Фол*, Забравената светица, 48 и 50 с лит. За Сабазий като космогоничен бог срв. *M. Vassileva*, Thrace and Phrygia. Some Problems of the Megalithic Culture. – In: Thrace ancienne. T. I. Komothini, 1997, 197.

[107] Вж. по-долу анализа на Hdt. VII, 110 и текстът „Етрополският свети Атанас, Сабазий и прорицалището на бесите".

[108] *В. Герасимова-Томова*, Светилището при с. Капитан Димитриево, Пазарджишко. – ИМЮБ, 16, 1990, 70–71 с фиг. 2. Тези така характерни изображения ми дадоха основание на друго място да твърдя, че „Великият бог Ол от светилището при с. Капитан Димитриево, Пазарджишко, (...) е

ще да е бил Μέγας Θεός и Θεός Ὕψιστος, засвидетелстван епиграфски през римската епоха.

При така очерталата се ситуация е абсолютно необходимо, макар и засега невъзможно, да се даде приемливо обяснение за отсъствието на орела върху изображенията на Тракийския конник[109]. Ще рече, една от задачите на бъдещите изследвания върху оброчните паметници на Конника е да се изяснят причините, поради които Херосът като правило е в контакт с хипостазата бог-змия, но не и с хипостазата бог-орел.

Твърдяното тук подчинено положение на Конника в системата на тракийския пантеон е в противоречие с отдавна наложилата се теза за него като за универсален, дори върховен, бог на траките – теза, която присъства във всички изследвания върху религията на римска Тракия, макар и не винаги формулирана експлицитно[110]. Подчиненият статут на Хероса обаче се доказва както по иконографски, така и по епиграфски път[111]. Особено

представен в толкова голям ръст, че дори спрямо всемогъщия и плашещ гърците с гнева си Зевс изглежда, образно казано, като Гъливер в страната на лилипутите“ – срв. *Д. Ботева*, Тракийският Херос в системата на тракийския пантеон. – В: Jubilaeus I. Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев. С., 1998, 25.

[109] Досега при един единствен паметник на Тракийския конник е възможно да се предположи изображение на орел. Става дума за оброчната плочка от с. Люблен, Търговищко, публикувана през 1935 г. от Г. Кацаров (Germania 19, 1935, 315 f, no. 2), който обаче тълкува изображението като четирилистна розета. Това тълкуване е възприето и от Зл. Гочева и М. Оперман в CCET, II-2, 572. Орелът, ако правилно „разчитам“ изображението, е представен с разперени крила в горния ляв ъгъл на релефното поле зад гърба на конника (**Обр. 7**).

[110] Срв. напр. *Д. Дечев*, Очерк на религията на древните траки. – БИБ, I, 1928, 3, 30; *Я. Тодоров*, Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. С., 1928, 114 с бел. 3; *Д. Цончев*, Тракийското светилище при с. Варвара, Пазарджишко и стариите в съседната околност. – ГПНБМ, I, 1940, 76; *В. Фол*, Забравената светица, 139: „... главния мъжки тракийски бог, превъплътил се в иконографския образ и в култа към тракийския бог-конник през I–III в.“ Критика на тезата на Д. Дечев за Хероса като „всебог“ у *Е. Теодоров*, Древнотракийско наследство в българския фолклор. С., 1999[2], 161.

[111] За епиграфски наблюдения върху епитетите на Конника вж. *М.*

показателен е релеф от Томи, където Конникът е представен в миниатюрен ръст като част от свитата на Дионис[112]. От друга страна, фактът, че в една немалка част от релефите Херосът е представен само като воинстващ персонаж (а не в момент на лов), ми дава основание да допусна, че именно сред неговите превъплъщения трябва да се търси и Херодотовият Арес.

Върху оброчните плочки на Конника често се явява женската фигура в три, дори четири, иконографски разновидности и не всички те носят характеристиките на Велика богиня, каквато безспорно е Артемида в Hdt. IV, 33, 5, а най-вероятно и в Hdt. V, 7[113]. Въпреки това, нейното присъствие при част от релефите на Хероса е видимо и неоспоримо[114]. Това са онези паметници, при които женската фигура пред Конника е представена седнала според традиционната иконография на Великата богиня. По отношение на тях държа изрично да подчертая, че олтарът, който по принцип липсва между Конника и правата женска фигура, присъства почти винаги[115].

Tacheva-Hitova, Über die Götterepitheta in den griechischen Inschriften aus Moesia Inferior und Thracia. – BHR, 1978, 3, 52–65.

[112] CCET, IV, 33.

[113] За култа на Артемида в Тракия вж. по-горе анализа на Hdt. IV, 33.

[114] *Д. Ботева*, Изображения-разкази..., 35–36.

[115] Тази уговорка бях направила в бел. 6 на ръкописа, предаден за печат в Jubilaeus III. (Сборник в памет на проф. Б. Геров. С., 2000). По неизвестни за мен причини, тази бележка, която се отнасяше към края на третия абзац на статията, е отпаднала. Длъжна съм да поясня, че в нея бе цитирано важното наблюдение на *М. Тачева-Хитова*, История на източните култове..., 215: олтарът е „почти задължителен в ред паметници от територията на понтийските градове със седяща богиня и Тракийския конник." На това изследване на М. Тачева са и позоваванията ми в бел. 28, 42, 81, 82, 84, 90, 91 от отпечатания в Jubilaeus III текст. В същото издание е отпаднала и бел. 5 на ръкописа, която се отнасяше към края на втория абзац на статията ми и съдържаше позоваване на *Ив. Венедиков*, Тракийското съкровище от Летница. С., 1996, 22. Това е изследването на Венедиков, което съм цитирала в бел. 12, 14, 25, 32, 72 и 73 от отпечатания в Jubilaeus III текст. Отпадането на тези две бележки на ръкописа при отпечатването му е променило номерацията в научния апарат. Така в бел. 17, препратката би трябвало да бъде към бел. 5, а не към бел. 7, както и бел. 21 с препратка към бел. 24, а не към бел. 25.

Сигурно е, че в Тракия теонимите не са звучали във вида, съобщен от Халикарнасеца. По-горе вече стана дума, че Херодотовата Артемида най-вероятно е била назовавана от траките с прозвищата „Царицата“ или „Господарката“. Благодарение на схолион към Аристофановите „Оси“ е известно, че Дионис е бил наричан от траките „Сабазий“, а жреците „са́би“ (Schol. ad Aristoph. Vesp. 9)[116], но към момента едва ли може да се обясни, защо Херодот не е съобщил този теоним. А и нека не се забравя, че в цитирания по-горе Севтополски надпис, се явява светилище на Дионис, не на Сабазий! А това означава, че за Тракия проблемите около теонима Дионис/Сабазий са все още реални.

Все пак, най-много са неяснотите по отношение на Арес, когото Херодот съобщава дори на първо място измежду боговете на траките, но пък чиито теоним се явява по изключение на две-три места сред хилядите паметници на тракийската религиозност. Компютърният анализ на оброчните релефи на Тракийския конник ми подсказа възможността за идентификация на персонификацията, която гръцкият историк дефинира като Арес, с копиеносния тракийски конен Херос.

Тук опираме го нерешения засега въпрос за името на Тракийския конник[117]. В многобройните гръкоезични надписи, които съпътстват неговите изображения върху оброчните паметници, то присъства най-често в датив като ΗΡΩΙ (в латиноезичните надписи – HERONI), което се разчита чрез гръцкото Ἥρως, ωος със значения „1. герой, юнак; благородник. – 2. полубог“.[118] Съхранени са обаче и форми, които показват отклонение от общата тенденция. Именно те биха могли да дадат друга посока на мислене. Така например в латиноезични над-

[116] Последно за този схолион вж. *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга втора, 51–58, особено 57.

[117] *Д. Дечев*, Една келто-тракийска религиозна успоредица: ieuru – ἥρωι. – ИИД, V, 1922, 17–33, чиято теза е възприета от Я. Тодоров, Паганизмът..., 114. Последно по този проблем вж. *Ив. Венедиков*, Тракийското съкровище от Летница, 21–22.

[118] *М. Войнов, Д. Дечев* и др., Старогръцко-български речник. С., 1992, 353.

писи се появява и Eroni[119], вместо Heroni, което подсказва, че в тракийска уста придиханието не е било задължително силно. Второто отклонение е гръкоезичното Ἥρωτι[120], което също, макар и неочаквано, би могло да ни отведе към Ἔρως, ωτος – Ерос. Неочаквано, но може би задължително, заради блестящата дефиниция за Ерос, дадена от Платон чрез Диотима в диалога „Пир“:

– ... какво е той (Ерос – б.м., Д.Б.) следователно?

– Велик демон, Сократе. Понеже всяко демонично същество е нещо средно между бог и смъртен.

– Каква е тяхната роля? – попитах аз (Сократ – б. м., Д. Б.)

– Да обясняват и да предават на боговете това, което идва от хората, а на хората – това, което идва от боговете, именно молбите и жертвоприношенията на хората, и заповедите на боговете и възнагражденията за жертвоприношенията, а понеже се намират между тези два елемента, те запълват празнината помежду им, така че Вселената да осъществи вътрешната си връзка. Чрез тях се осъществява цялата мантика и се увенчава с успех жреческото изкуство при жертвоприношенията, посветителните обреди, заклинанията, всяко предсказание и магия. Боговете нямат пряк контакт с човека – чрез демоните се осъществява всяко общуване и разговор на боговете с хора, и будни, и насън. (...) Тези демони, разбира се, са многобройни и от всякакъв вид. Един от тях е именно Ерос. (...) Затова именно Ерос е спътник и служител на Афродита: създаден е на нейния рожден ден и същевременно по природа обича красотата (...) От бащина страна обаче крои коварства на красивите и добрите, понеже е мъжествен, с устрем напред и напрегнатост, страшен ловец, винаги плетящ някакви примки, жа-

[119] ILBulg. 414; CCET, II-2, 567 (= Kaz., 618); 594 (= Kaz., 668); 600 (= Kaz., 558); 669; Kaz., 591.

[120] Kaz., 12, 454, 507. Това отклонение е забелязано и изрично коментирано, но в насока, различна от тук предлаганата – срв. *Ив. Венедиков*, Тракийското съкровище от Летница, 22.

дуващ за разум и изобретателност, занимаващ се през целия си живот с философия, страшен магьосник, знахар и софист. И по природа не е нито безсмъртен, нито смъртен: в един и същи ден той ту цъфти и живее, ту умира и щом му провърви, поради наследенатаот баща си природа, отново оживява. (...) Понеже знанието е измежду най-красивите неща, а Ерос е любов към красивото, така че по необходимост той се стреми към знание и като така, той е по средата между знаещ и незнаещ. *(Превод на Г. Михайлов, срв. Платон, Избрани диалози. С., 1982, 99–145, цитатът тук е от с. 134–136).*

Изглежда именно в този случай сме изправени пред така „липсващото" в античната литература описание на тракийския конен Херос/Ерос. Така, от една страна, чрез текста на Платон ние се докосваме до тракийската демонология – една проблематика, свързана с тракийската вяра, която вече е маркирана[121], но въпреки своята важност е останала все още неразработена.

От друга страна, и това е по-важно, изглежда чрез Ерос се оказва възможно да се стигне и до Арес. Достигналата до нас в римско копие древногръцка статуя от втората половина на IV в. пр. Хр., известна като „Арес Людовизи", представя почиващия Арес, който като че ли е израстнал от седналия под него Ерос[122] (**Обр. 8**). Очевидно, връзката между Херодотовия Арес и тракийския Херос/Ерос поне засега е трудно обяснима, но както изглежда, не и невъзможна. Нека само напомня, че достигналата до нас елинска митологична традиция обвързва и Ерос, и Арес с една и съща богиня, с Афродита.

---

[121] *J. Valeva*, The Sveshtari Figures (an Attempt to Specify Several Hypothesis). – Thracia 11 (= Studia in honorem Al. Fol), 1995, 351 с бел. 47.

[122] Срв. Мифы народов мира. I. Москва, 1980, 102.

5.

Hdt. VII, 110–111: 110. А тракийските племена, през чиито земи преминал, са следните: пети, кикони, бистони, сапеи, дерсеи, едони, сатри. Едни от тях, които живеят край морето, последвали на кораби Ксеркс: всички други, които живеят във вътрешността и са изброени вече от мене, били принудени да го последват по сушата с изключение на сатрите. 111, 1. Сатрите, доколкото ми е известно, не са били покорени още от никого. Само те от траките запазили свободата си до ден днешен, понеже живеят по високи планини, покрити с разнообразни гори и сняг, и са войнствени. 2. Те владеят прорицалището на Дионис, а това прорицалище се намира на най-високата планина[123]. Като прорицатели в светилището са бесите от сатрите. Има жрица, която дава отговорите, както в Делфи, и нищо по-особено. *(Превод Ив. Венедиков и Д. Бояджиев, срв. Извори за Тракия и траките, 250).*

Този христоматиен текст на Херодот е тълкуван безброй пъти. Именно той лежи в основата на несекващите опити да се

[123] Херодотовият текст тук допуска потенциално и друг превод, а именно: „прорицалището се намира в най-високата част на планината“ (срв. превода на П. Димитров в: Херодот. История. Част втора, 188). Според мен, все пак, по-коректен спрямо семантиката на целия разказ е преводът, предложен от Ив. Венедиков и Д. Бояджиев.

локализира Дионисовото прорицалище на бесите. Следвайки формалната логика на Херодотовия разказ за похода на Ксеркс към Елада през 480 г. пр. Хр., в рамките на който е включено разглежданото сведение, изследователите го свързват или с Пангей[124], заради уточнението на самия античен историк, че главно сатрите използват златните и сребърни рудници на Пангей (VII, 112)[125], или с Родопите, заради предпоставената теза, че Херодот визира именно този планински масив, когато говори за вътрешността на Тракия спрямо северното егейско крайбрежие[126]. Забележителна е еволюцията на хипотезата за родопската локализация на търсеното прорицалище – тя постепенно е превърната в неоспорим факт[127]. Сред такива наст-

---

[124] *P. Perdrizet*, Cultes et mythes du Pangée. – Annales de l'Est, 24, f. 1. Paris/Nancy, 1910, 37–43; Ал. Фол, Политическа история, 98.

[125] За сатрите вж. *Ал. Фол*, Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. II. Тракийският логос на Херодот. – ГСУ, ИФ, 67, 1973/1974, С., 1977, 20–21 с цитираната по-ранна литература.

[126] Последно тази постановка е изрично формулирана от *Зл. Здравкова*, Още една хипотеза за родопското светилище на Дионис. – Археология, 1990/3, 1. Подобна е тезата и на *Й. Юрукова*, Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992, 32.

[127] Когато визират разглежданото сведение на Херодот, много изследователи говорят без никакво колебание за „родопското светилище (прорицалище)" – срв. *Зл. Здравкова*, Цит. съч.; *Ст. Райчевски*, Родопското прорицалище на Дионис. – Родопи XI, 1977, 1, 32–33; П. Делев, Светилища. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 244; Т. Спиридонов, Родопа. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 238. Категорично в Родопите светилището се търси също от *М. Домарадски*, Емпорион Пистирос. Том I: Трако-гръцки търговски отношения. Септември, (1995 ?), 37–39, *В. Велков, Л. Домарадска*, Котис I (383/382–359) и емпорион Пистирос в Тракия. – В: *М. Домарадски*, Емпорион Пистирос. Том I: Трако-гръцки търговски отношения. Септември, (1995 ?), 80; *Т. Спиридонов*, Големият път през Родопите. – В: Поселищни проучвания 1, 1992, 10–11; *Същият*, Пътища. – В: *Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо*. Етнология на траките. Съставител Ив. Георгиева. С., 1999, 61; срв. също *T. Spiridonov*, La marche d'Alexandre le Grand en Thrace antique. – Thracia, IV, 1977, 227. *Хр. Данов*, Древна Тракия, 353 не коментира изрично проблема с локализирането на светилището, но настоява, че сатрите „живеели в Родопите". В проучването на *Ал. Фол*, Главното светилище на тракийския Дионис – Култура, 1989, 2, 71–80,

роения самотно и нечуто остава трезвото предупреждение, че „сведението за светилище на Дионис у Херодот не позволява да се извърши каквато и да е локализация, тъй като е много общо“[128]. Фактическо признание за липсата на конкретност в разглеждания текст се открива в тенденцията на очертаване на един по-широк географски ареал, на чиято територия би било потенциално възможно съществуването на съобщеното от Херодот прорицалище[129].

Достигналите до нас антични извори подсказват, че още в древността са съществували разногласия по въпроса за това, къде точно се е намирало Дионисовото светилище. Претенденти за негов дом са били две планини, но между тях не се споме-

---

обвързването на прорицалището с Родопите е вменено на самия Херодот. Така съждението „Дионисови планински светилища обаче, изглежда, има предостатъчно из целия Рило-Родопски край, в Пирин, в Пангей на изток и във Вертискос на запад от долното течение на Струма, в Странджа и Сакар, пък и другаде“ е последвано от уговорката „Не е ясно обаче, кои планини Херодот нарича Родопи...“ (с. 73). Същото твърдение се долавя и по-долу: „Херодот (...) описвал Дионисовото светилище на север от Халкидическия полуостров в т.нар. Родопи“ (с. 74). Очаквано, Ал. Фол достига и до заключението, „че главното светилище на тракийския Дионис следва да се търси на терена най-напред в онези дялове на Родопите, които лежат непосредствено на север от мислената линия Сидерокастрон – Драма“ (с. 80). Херодот обаче никъде не говори за Родопите във връзка със прорицалището на Дионис! Като вероятна е приета родопската локализация на светилището от *Ст. Топалов*, Племена и владетели от земите на Одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI до средата на IV в.пр.н.е. С., 1998, 107. От по-старата литература по въпроса вж. *В. Дечов*, Дребни историко-археологични бележки. Где е старото светилище на Бесите и Сатрите? – Родопски напредък,т. II, 3, 1904, 74–78 и *Г. Кацаров*, Тракийските беси. – ИИД, 1924, VI, 40.

[128] *К. Йорданов*, Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359–281 г. пр. Хр.). С., 1998, 111.

[129] *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга втора, 103: „хомогенната югозападна тракийска орфическа зона“. Срв. също *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга първа, 158; *Същият*, Политика и култура, 189. На един по-ранен етап в своите проучвания, *Ал. Фол* (Главното светилище, 74) е склонен да локализира „Главното светилище на тракийския Дионис“ в областта на крестоните, които „владеели самата планина Дизорон, свързана с Беласица и с Югозападните Родопи“.

нава Родопа. Родопа планина впрочем, нито веднъж в цялата антична и ранносредновековна литература не е била свързана изрично и недвусмислено с търсеното прорицалище. Така, схолион към стих 1267 на Еврипидовата „Хекуба“ твърди:

„Някои казват, че прорицалището[130] на Дионис било на[131] Пангей, други – на[132] Хемус, където се намират и писанията на Орфей, върху дъсчици, за които говори и в „Алкестида“ (ст. 966): „Нито някакъв лек има в тракийските таблички, които изпълни Орфеевото слово.“ *(Превод на С. Янакиева и Л. Гайдова, срв. Извори за Тракия и траките, I 13, но с промени на посочените места).*

Нито един съвременен изследовател не включва планината Хемус сред възможностите за локализация на търсеното прорицалище[133]. Фактът е достатъчно симптоматичен за съществуването на все още упорито защитавани становища, които са в остро противоречие с достигналите до нас изворови данни.

---

[130] В превода на С. Янакиева и Л. Гайдова стои „светилището“ – срв. Извори за Тракия и траките, 113. Тъй като схолиастът, подобно на Херодот, е употребил думата μαντεῖον, считам, че е по-коректно да се преведе като прорицалище. Това разграничение ми се струва важно поради безспорния факт, че Дионисовите светилища в Тракия са много.

[131] В превода на С. Янакиева и Л. Гайдова стои „около“ (срв. Извори за Тракия и траките, 113), което в случая е лишено от смисъл. Употребата на предлога περί с акузатив (τὸ Πάγγαιον) позволява и превод „в областта на; в, на, върху“, който в случая според мен е по-удачен.

[132] И тук в превода на С. Янакиева и Л. Гайдова стои „около“ (срв. Извори за Тракия и траките, 113), което е лишено от смисъл. За употребата на предлога περί с акузатив (τὸν Αἷμον) вж. предходната бележка.

[133] Срв. *Цв. Лазова*, Хемус. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 302–303, където дори не са споменати сведенията, поставящи прорицалището на Дионис в Хемус. От своя страна *К. Йорданов* (Етно-географска и политическа обстановка в Странджа до последната четвърт на IV в. пр. н. е. – В: Странджа. Древност и съвремие. С., 1990, 372) съобщава: „В друг схолион към Еврипидовата трагедия „Алкестида“ е цитиран физикът Хераклид. Изрично е отбелязано, че светилището на Дионис било на Хем, където имало и някакви писания на Орфей върху дъсчици. Същото е повторено и в схолион към Еврипидовата „Хекуба““. Този текст отрежда за К. Йорданов мястото на единствен съвременнен изследовател, който отчита античната традиция локализираща прорицалището

Наличието на една трайна линия в античната традиция, която свързва прорицалището на Дионис с Хемус, се доказва от още няколко сведения. Най-изразителното сред тях се съдържа в схолион към стих 968 на трагедията „Алкестида" от Еврипид и отвежда към IV в. пр. Хр. чрез цитирането на физика Хераклид, който е ученик на Аристотел:

„Физикът Хераклид съобщава, че действително имало някакви таблички на Орфей, като пише така: Това [светилище] на Дионис е построено в Тракия на тъй наречения Хемус, където казват, че имало някакви писания на Орфей върху дъсчици." (Превод на С. Янакиева и Л. Гайдова, срв. Извори за Тракия и траките, 106).[134]

Тези две схолии се допълват от разказа на Диодор за Аристей, където планината Хемус отново е поставена във връзка с тракийския Дионис:

Diod., IV, 82, 5–6: (5) Затова разказват, че Аристей бил почитан като бог, особено от жителите на Сицилия, и то най-вече от събирачите на маслини. (6) Накрая предават, че като отишъл в Тракия при Дионис, взел участие в мистериите и общувайки с бога, научил много полезни неща. След като живял известно време в планината на име Хемус, станал невидим и се сдобил с безсмъртна слава не само сред тамошните варвари, но и сред елините. *(Превод на М. Алексиева, срв. М. Тачева, Д. Ботева, Христоматия по тракология. Том 2. С., 1998, 103).*[135]

на Хемус. Самият той обаче не се осмелява да подхване тази линия на търсене, както личи от следващото твърдение: „...историко-археологическите наблюдения сочат, че места на Дионисови светилища могат да бъдат локализирани не само в Родопите, но и в Рило-Родопския масив, Пирин, Беласица, Пангей и т.н." (*К. Йорданов*, Политическите отношения, с. 111).

[134] За по-подробен анализ на това сведение и на свързаната с него съвременна литература срв. по-долу текстът „Етрополският свети Атанас, Сабазий и прорицалището на бесите".

[135] Благодаря на колегата М. Алексиева, която ми обърна внимание върху този текст.

* * *

Какъв анализ търпи Херодотовото сведение в светлината на тук приведените по-късни спрямо него антични извори? На първо място е необходимо да се подчертае, че говорейки за сатрите, Херодот дава едно максимално общо описание на обитаваните от тях „високи планини (не една планина!), покрити с разнообразни гори и сняг". Поради изричната уговорка, че сатрите единствени от траките „не са били покорени още от никого", именно защото живеели по тези високи планини, се създава впечатлението, че става дума за труднодостъпни и недобре познати райони във вътрешността на Тракия. Собствено Херодотовата „История" не съдържа други вътрешни (преки или косвени) данни, които биха могли да ни служат като ориентир при локализирането на Дионисовото прорицалище[136]. Заслужава може би да се подчертае още веднъж, че разглежданата информация е съобщена от Херодот в рамките на разказа за придвижването на Ксеркс и неговата войска през Егейска Тракия към Македония и Елада.

Допълнителни индикации изглежда се съдържат в един късен разказ за същите тези събития. Става дума за „Historiae Philippicae" на Помпей Трог (I в. пр. Хр.), достигнала до нас благодарение на извлечението, направено от Юстин през III в. сл. Хр. В рамките на VII книга от изложението на Трог/Юстин (VII, 3) е пресъздадено с отделни съкращения, но и с някои допълнения(!), написаното от Херодот (V, 18–21) за персийското пратеничество в македонския царски двор при Аминта и сина му, бъдещия цар Александър I. Разказът на Трог/Юстин за Аминта и Александър I завършва със следната информация:

Trog./Just.VII, 4. 1: Като си заминал Бубар, Аминта починал. Неговият син и наследник Александър дължал на сродяването

[136] За оценка на Херодотовото изложение върху придвижването на Ксеркс по тракийското егейско крайбрежие вж. *D. Müller,* Von Doriskos nach Therme. Der Weg des Xerxes-Heeres durch Thrakien und Ostmakedonien. – Chiron 5, 1975, 1–11).

си с Бубар не само мира, на който се наслаждавал във времето на Дарий, но и приятелството на Ксеркса. Последният, когато подобно на някаква буря връхлетял върху Гърция, му подарил властта над цялата област между Олимп и Хемус. Но Александър разширил царството си, както със щедростта на персите, така и със собствената си смелост." *(Превод на Д. Дечев, срв. Г. Кацаров, Д. Дечев, Извори за Тракия и Македония, 238).*

Това сведение все още не е коментирано пълноценно в българската специализирана книжнина[137], въпреки че е включено в издадените от Г. Кацаров и Д. Дечев български преводи на античните извори за Тракия и Македония, и че е използувано в анализа на А. С. Шофман още в далечната 1963 г.[138] Изглежда, първоначалната спонтанна реакция, която предизвиква този текст, че става дума за „една късна теза, създадена и използувана от македонските владетели с оглед провежданата от тях политика", ще трябва да отстъпи място на задължителния хладнокръвен анализ.

Трябва да се отбележи на първо място фактът, че информацията, макар и отсъстваща в Херодотовата „История", е в отлична хармония с мястото на Александър I в балканската политика на Персия, описано от Халикарнасеца (Hdt. VIII, 136). Следователно, наистина „съществува възможност това сведение да отразява някои действителни политически договорености между двете страни"[139]. По-важен е, струва ми се, въпросът доколко реална е била властта на Ксеркс и след това на Александър „над цялата област между Олимп и Хемус". Най-интересна в случая е появата на Хемус в контекста на Ксерксовото присъствие в Тракия, което намира известен паралел и в анализирания тук текст на Херодот при отчитане на изворовите данни, обвързващи Дионисовото прорицалище на бесите с планината Хемус. Мо-

[137] Доколкото ми е известно, *Ст. Топалов* (Племена и владетели..., 115) е единственият, който се спира на тази информация, но с допусната неточност, тъй като при него вместо Олимп стои Олинт.

[138] *А. С. Шофман*, История античной Македонии. Казань, 1963, 124.

[139] *Ст. Топалов*, Цит.съч., 115.

же ли това да означава, че на практика, завоеванията на персите във вътрешна Тракия са онзи фактор, довел до запознаването на елинския свят с тракийското прорицалище на Дионис? Или, може би, реалният фактор в случая е проникването на самите елини дълбоко във вътрешността на Тракия, което, както показват резултатите от археологическото проучване на Пистирос[140], попада приблизително в същото време. Нормално е наистина да се очаква, че след настаняването си в северните склонове на Родопите, където е разположен емпорион Пистирос, елините от това селище ще научат какво има и какво се случва на Хемус. Чрез тях, или чрез техни братя по съдба, намерили своята втора родина в Тракия във все още неизвестни и непроучени поселения от типа на Пистирос, както и чрез техните интензивни търговски контакти с континентална и островна Гърция, тракийското прорицалище на Дионис е влязло не по-късно от средата на V в. в елинското информационно пространство. Влиза, за да се настани там трайно и да се превърне във вестител на бъдещата слава и успехи на Александър Велики и Октавиан Август – онези две личности, чиито жизнен път ще ги превърне в създатели на цели епохи в историята на древна Европа и в неувяхващ модел за подражание през вековете[141].

Приема се, че Александър се е допитал до тракийския дионисов оракул по време на похода срещу трибали и гети през 335 г. пр. Хр. Приема се, но нито един античен текст не го доказва, или поне подсказва по някакъв начин. Факт е, че и трите достигнали до нас разкази за тази Александрова кампания не съдържат никаква индикация за събитието, съобщено – но без времеви ориентири! – единствено от късния Светоний[142]:

---

[140] *М. Домарадски*, Цит.съч., 23: „Точната дата на възникването на Пистирос все още е забулена в тайна. Откритите многобройни материали (...) се отнасят в края на първата половина на V в. пр. н. е."

[141] За Александър Македонски срв. *Д. Ботева*, Александър Велики: действащият мит. – В сб.: „История и митове". С., 1999, 9–13.

[142] За Светоний като извор за древна Тракия вж. *Al. Fol*, C. Suetonius Tranquillus – une source peu connue pour l'histoire de la Thrace antique. – In: AAPh, St.hist. et philol., Sofia, 1963, 99–107.

Suet., Aug. 94, 6: По-късно, когато Октавий водел войската си през отдалечените места на Тракия и се допитал чрез варварски обичай в свещената гора на Либер-патер за бъдещето на сина си, жреците потвърдили същото (че се родил господар на света – б. м., Д. Б.), понеже, след като излели върху олтара несмесено с вода вино, лумнал пламък, който се извисил над покрива на храма и се възнесъл чак до небето; само веднъж преди това – когато Александър Велики жертвоприносил на същия този олтар, се било явило подобно знамение. *(Превод М. Алексиева, срв. М. Тачева, Д. Ботева, Христоматия по тракология, 177).*

Мълчанието на достигналите до нас Александрови биографи от римско време по повод посещението му при тракийския оракул на Дионис е наистина странно и заслужава да му се обърне внимание[143]. Особено впечатлява отсъствието на този факт от биографията на великия военачалник, предадена от Курций Руф, тъй като този автор се отличава с уменията си на разказвач и с вкуса си към вълнуващи и интересни събития[144]. Налага се усещането, че в епохата на Принципата върху прорицалището на бесите е била наложена damnatio memoriae. Много е възможно в хода на завоевателните войни на римляните в Тракия, и особено във връзка с въстанието на Вологез, жрец на Дионис от племето на бесите (Cass. Dio, LIV, 34, 5–7)[145], храмът да е бил унищожен от победителите като нака-

---

[143] Срв. *D. Boteva*, Following in Alexander's Footsteps: The Case of Caracalla. – In: Ancient Macedonia. Sixth International Symposium. Thessaloniki, 1999, vol. I, 187–188.

[144] *P. Harvey*, The Oxford Companion to Classical Literature, Oxford 1974, 127.

[145] За въстанието виж последно *М. Тачева*, История на българските земи в древността през елинистическата и римската епоха. С., 1997², 86–87. Според *Ал. Фол* („Главното светилище, с. 80) въстанието обхванало „чрез верижна реакция земите на юг от Родопите до Егейския бряг и стигнало чак до Тракийския Херсонес". За съжаление, Дион Касий, единственият автор, който съобщава за действията на жреца Вологез, не ни предлага уточнението, че са били засегнати земите „на юг от Родопите до Егейския

зание. В такъв случай, при евентуални археологически разкопки, тогава, когато това прочуто прорицалище бъде най-после намерено на терена, няма да бъде регистриран строителен хоризонт от периода I–III в. сл. Хр. Нещо повече, може да се окаже, че към края на I в. пр. Хр. комплексът „е затворен" под пласт от разрушения и, вероятно, пожар. Засега обаче, моментът на това „намиране" се отлага за неопределеното бъдеще.

Достигналите до нас антични автори не само мълчат за Александровото посещение при Дионисовия оракул на бесите, но са и безкрайно пестеливи за подробностите от неговия маршрут към земята на трибалите. Поради тази причина и до ден днешен не стихват споровете около уточняването на пътя, следван от Александър по време на тази кампания. В „залаганията" досега са бивали включени почти всички възможни старопланински трасета, като се започне с тези от Западния дял на Хемус и се стигне до Айтоския проход далеч на изток[146]. Това обстоятелство, според забележителната сентенция

бряг". Ако това би било така, много от проблемите и колебанията около локализирането на Дионисовото прорицалище, биха отпаднали отдавна. Вж. и *Th. Chr. Sarikakis*, L.Calpurnius Piso pontifex: A Disputed Governor of Macedonia. – Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson, Thessaloniki 1981, 309–311.

[146] Наскоро *К. Йорданов* (Политическите отношения, с. 111–116) събра и представи почти цялата достъпна, наша и чужда, литература по проблема, без обаче да вземе отношение по предположението, че Александър е преминал Хемус през прохода Златица – Етрополе, публикувано още през 1996 г. в „Минало" (текстът от „Минало" е включен тук като приложение 2 – вж. по-долу), а през 1997 г. и в актите на международния конгрес по тракология, проведен през май 1996 г. в Румъния (срв. *D. Boteva*, L'oracle de Dionysos des Besses. – In: The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. Vol. I. Proceedings of the 7-th International Congress of Thracology. Bucarest, 1997, 667–678). Много са изследванията дори само в българската историография, които коментират проблема: *Вл. Георгиев*, Тракийската дума PARA и походът на Александър Македонски към Истрос. – ИИБЕ, IX, 1962, 3–10; *Al. Fol*, La route d'Alexandre le Grand en Thrace au printemps de 335 av.n.e. – Megas Alexandros. Thessaloniki, 1980; *Ал. Фол*, Пътят Енос – Кабиле – Хем и земите на изток от него. Историко-географски очерк на областта до края на VI в.пр.н.е. – В: Мегалитите в Тракия. Част 2:

на покойния вече проф. Г. Михайлов[147], дава право за нови опити по проблема, още повече, че последните открития допълват изворовата база за такива „есета".

Сред тези открития на първо място трябва без съмнение да се постави новонамереният надпис от Пистирос. Именно той даде възможност най-накрая да се разбере останалото до скоро енигматично място в Арияновия разказ, съобщаващо за участието на „емпорити" в съюз с траките в обща съпротива срещу напредването на Александър през Тракия (Arr., Anab. I. 1, 6)[148]. Склонна съм да приема предположението, че „описаната от Ариан ситуация може да се отнася и за околностите на Пистирос"[149]. Логиката на Арияновия разказ подсказва, че появата на изричната уговорка по отношение на град Филипи и на планината Орбел не е случайна. Тя се дължи в известна степен и на „съкратеното" изложение, което въпреки това е трябвало да съдържа достатъчно точност и да отрази решенията, отклоняващи се от познатите модели на мислене и поведение. На тази база се очертава и моят „опит" върху маршрута на Александър през Тракия[150]: от Амфи-

---

Тракия Понтика. С., 1982, 21–22; *К. Йорданов*, Етно-географска и политическа обстановка в Странджа до последната четвърт на IV в.пр.н.е. – В: Странджа. Древност и съвремие. С., 1990, с. 376 и 385; *К. Йорданов*, Походът на Александър Велики. – Thracia, 10, 113–136; *T. Spiridonov*, La marche d'Alexandre le Grand en Thrace antique. – Thracia, IV, 1977, 225–233; *Т. Спиридонов*, Големият път през Родопите; *Т. Спиридонов*, Пътища. – В: *Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо*, Етнология на траките. Съставител Ив. Георгиева. С., 1999, 61; *V. Velkov*, Alexander der Grosse und Thrakien. – In: Festschrift G. Wirth zum 60 Geburtstag. Amsterdam, 1988, 263.

[147] На заседание на Seminarium Thracicum към Института по тракология при БАН от средата на 80-те години, проф. Г. Михайлов сподели проникновеното си наблюдение, че при наличието на повече от две мнения по даден проблем, не съществува никаква гаранция, че което и да е от тях е коректно спрямо действителността. Възможно е, продължи тогава той, истината да е еднакво далече от всички тях.

[148] Срв. *В. Велков, Л. Домарадска*, Цит.съч; *М. Домарадски*, Цит. съч., 33–34.

[149] *М. Домарадски*, Цит.съч., 34.

[150] Подобно на други автори и аз оставам скептично настроена към възможността Александър да е пресякъл Родопския масив и през Фи-

полис на изток до Филипи; градът остава отляво на македонската войска, когато Александър го заобикаля, за да се влее в трасето на пътя, дефиниран днес като „Драма – Гоце Делчев"; от района на дн. гр. Гоце Делчев на север/северозапад по долината на Места[151] до дн. гр. Якоруда[152]; от Якоруда през Юндола към дн. Белово и околностите на Ветрен/Пистирос, откъдето е тръгнал на север, за да премине Хемус през прохода Златица – Етрополе и да се появи в земите на трибалите в района на днешните Ботевград, Луковит и Ловеч[153]. В тази връзка си струва да се припомни отдавна обоснованата, но преживяла остра критика, локализация на р. Лигин, предложена от Вл. Георгиев въз основа на епиграфски данни и отъждествяваща съобщения от Ариан хидроним с Малък Искър или негов приток в района на Ботевград[154]. Движението на Александър по посока именно към територията между Огоста и Искър е оправдано и дори предвидимо, заради факта, че точно там се е намирал военно-политическия център на трибалския племенен съюз, както и че там „демографската гъстота на трибалската общност е била най-голяма".[155]

липопол да се е насочил към Хемус – срв. *К. Йорданов*, Политическите отношения, 111.

[151] Непонятна ми е причината, поради която трасето по долината на р. Места „е неприемливо (...) от гледна точка географските условия..." (*М. Домарадски*, Цит.съч., 37), след като и до днес между Гоце Делчев и Якоруда функционира второкласен път, а очакванията свързани с бъдещата магистрала Гоце Делчев – Драма са добре известни. За „Античната пътна мрежа в района на Средна Места" срв. *П. Делев, Хр. Попов* – В: Копривлен. Том I. С. 2000 (под печат).

[152] Отсечката Гоце Делчев – Якоруда е част и от трасето, очертано от *М. Тачева* (Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище. – ИПр, 1986, 12, 29).

[153] За Ботевград, Луковит и Ловеч – вж. *М. Тачева*, Пак там, но според нея Александър е използувал прохода Арабаконак, за да се прехвърли северно от Хемус на територията между Искър и Огоста. През Арабаконак е преминала македонската войска и според *М. Домарадски*, Цит.съч., 34.

[154] *Вл. Георгиев*, Тракийската дума... За критиката вж. *К. Йорданов*, Политическите отношения, 115.

[155] *Н. Теодосиев*, Трибалите: някои проблеми на историческото им развитие. – ИПр, 1992, 1–2, 72; 78; 80.

Приложение № 2*

ЕТРОПОЛСКИЯТ СВЕТИ АТАНАС, САБАЗИЙ И ПРОРИЦАЛИЩЕТО НА БЕСИТЕ

Заразителният разказ на проф. Ал. Фол в рамките на неговите лекции по тракология в Историческия факултет на Софийски университет през учебната 1980/1981 година запали моето любопитство и интерес към празника на свети Атанас, честван под Черни връх в Етрополския Балкан. Петнадесет години по-късно извървях стръмния път към върха, за да посрещна там горе изгрева на слънцето и да се приобщя към тази вълнуваща традиция с присъствието си около един от запалените в снега огньове. Усилието си струваше: надявам се следващите редове да го докажат.

В научната книжнина празникът е дефиниран чрез етнографската анкета на Ив. Георгиева и историко-културологич-

---

* Статията „Етрополският Свети Атанас, Сабазий и прорицалището на бесите" е публикувана в сп. Минало III, 1996, 2, 18–28. Тук предлаганият текст е по ръкописа, предаден за печат в „Минало", а не по самата публикация, при която са допуснати отделни промени и неточности. Бележките, дадени с астериск, са по-късно допълнение към изследването. Актуализирана е и бел. 186. Обстоятелства, който реално бяха извън моя контрол, доведоха до едновременното публикуване на два варианта на статията на френски език: *D. Boteva*, St. Athanase d'Etropolé, Sabazios et l'oracle de Dionysos. – DHA, 23/1, 1997, 287–298; *Eadem,* L'oracle de Dionysos des Besses. – In: The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. Vol. I. Proceedings of the VII-th International Congress of Thracology. Bucharest, 1997, 667–678.

ната интерпретация на Ал. Фол.[156] При личната ми среща с „явлението Свети Атанас", състояла се през 1996 г. на 28 януари[157], се сблъсках с неизвестни елементи на празника. Така се породи изкушението да се поуча от Херодот: да запиша видяното и чутото, както и да споделя оформилото се на тази база мое мнение.

На първо място следва да уточня, че подобни тържества се провеждат в неделните дни на различни места в района (вкл. и по съседните върхове на планината) в продължение на около два месеца, като се започва от втората неделя на месец януари. Най-голямото честване обаче се свързва с Атанасовден. Провежда се не на самия Черни връх (1070 м надморска височина), а на един хълм (? връх Свети Атанас) непосредствено на юг под него. Твърди се, че в подножието му има пещера с много злато, което досега не е открито, тъй като трите галерии на пещерата скривали верния път, водещ до богатството. Местното население разказва предание, според което в района порано имало извор, но „турците нахвърляли в него овчи кожи и водата се скрила".

Стана възможно да се допълни и съобщението за „забелязани останки от каменен градеж, който според информаторите някога бил църквичка"[158]. Със сигурност могат да се твърдят останките не от един, а от три различни по време строежа: 1) градеж от дялани средноголеми камъни (местна скална порода) на здрав бял хоросан, примесен с мънички пясъчни камъчета; 2) сух градеж с дялани средноголеми камъни от местната скала; 3) представително изградена постройка, от която въпреки снега успях да регистрирам и документирам фото-

---

[156] *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий. С., 1994, с. 209–211, 231, 289–290; *Същият*, Сабо. – В сп.: Орфей, 1993, кн. 1, с. 42–48; вж. и *Ал. Фол*, Тракийският орфизъм. С., 1986, с. 125.

[157] Честването е в последната неделя на месец януари, а не на самия Атанасовден, който по стар стил би трябвало да се чества на 31 януари; пет-/шестдневната работна седмица на съвременната цивилизация безсъмнение е вдъхновила промяната!

[158] *Ал. Фол*, Дионис (II), 211.

графски шест архитектурни елемента от изветрял варовик, какъвто не се среща като естествена скала в непосредствената околност**. Много е вероятно обаче той да е донесен тук от кариера близо до Етрополския манастир (Варовитец) „Света Троица“, тъй като местните жилети твърдят, че „траките (!? – б.м.) добивали там варовик“.

До неотдавна празникът е включвал като задължителен елемент и паленето на кандило, за което се е грижела една калугерка от Етрополе. Също така доскоро някои са се качвали на върха на кон, а поверието е гласяло, че на този ден всеки трябва да вкуси мечешко месо[159].

Необяснимо е защо досега нищо не е публикувано за начина, по който приключва честването на връх Свети Атанас. Оказа се, че има няколко елемента, които според мен задължително трябва да бъдат отчитани при неговия анализ. Така например около пладне започва подготовката за слизане. Всички участници в празника взимат по един (рядко по два) от шишовете с опечено на тях месо и с него в ръка минават целия път до долу. Налага се да уточня, че тези шишове са с дължина около 2 м и след като месото е опечено, на върха им се забучва цяла глава кромид лук. Така че в готов вид те наподобяват жезъл (? тирс) и при слизането са носени именно като такива. Шествието от носещи шишове-жезли се посреща тържествено в града.

При напускането на върха обаче участниците в честването забиват един готов шиш с месо на мястото, където е бил техният огън. При угасналата вече жарава се оставя и всякаква

** В началото на м. май 1996 г., когато статията вече беше в печатница, ми се удаде поредната възможност да посетя връх Свети Атанас над Етрополе. При това посещение стана ясно, че архитектурните елементи от този градеж са многобройни, като в голямото си множество те се намираха разпръснати не на самия връх, а в неговото непосредствено източно подножие пред високата отвесна скала, която прави върха непристъпен откъм изток/североизток.

[159] За Св. Атанас като „мечи“ пастир вж. *Р. Попов*, Светци бизнаци в българския народен календар. С., 1991, 79; срв. и с. 74: „В Габровско е известно поверието, че на зимния Атанасовден заедно с чумата се е родила и мечката“.

друга храна – хляб, сирене и др. На въпроса ми защо се оставят тези неща, получих отговора „така се прави“. Упоритостта ми да получа и друг отговор бе възнаградена с разказ на очевидци, датиращ от празника през 1995 г., когато те се качили на върха едва по обяд и останали там до късния следобед. Към 16–17 часа станали свидетели на „величествена“ по техните думи гледка: долетели орли, които впрочем са мислени в народното съзнание като „слуги на Св. Атанас“[160], и започнали да се хранят с оставената при огнищата храна.

В специализираната литература вече убедително е доказано, че етрополският Свети Атанас ни изправя пред една реликтова Сабазиева обредност[161]. Към релефно откроените елементи на този празник си струва да се добавят още няколко, безспорно свързани със същия този мито-ритуален комплекс: разкъсването присъства чрез месото, печено на шишове; завършващите с лукова глава шишове-жезли (? тирсове) в ръцете на участниците; наличието на пещера на мястото на празника, въпреки че досега няма сигурни свидетелства за нейното пряко включване в честването.

Струва си да се подчертае и появата на мечка (чрез мечешко месо) като задължителен в миналото елемент на празника. В тази връзка ще припомня, че Порфирий (Vita Pythag. 14–15) обвързва Залмоксис именно с това животно – факт, който вече нееднократно е бил обект на анализ[162].

* * *

От особена важност, изглежда, ще се окаже и присъствието на орлите при изгасналата вече жарава от празничните огньове. Причините за това са поне две. На първо място ще по-

[160] За орлите като „слуги на Св. Атанас“ вж. Р. Попов, Цит. съч., 60.

[161] *Ал. Фол*, Дионис (II), 209–216; *Същият*, Сабо; вж. и Същият, Тракийският Орфизъм, 125.

[162] *И. Маразов*, Култът към мечката в древна Тракия. – Изкуство, 1983, кн. 4, 28–36; Д. Попов, Богът с много имена. С., 1995, с. 199.

соча текста на Аристофан от комедията „Птици“ (864–875) въпреки дефинираното наскоро категорично предупреждение.[163] Защото ми е трудно да приема, че „целият текст за жертвоприношение към боговете-птици е жестоко злоезичие срещу внесените (чуждите) богове“[164], след като са включени „птиците, олимпийци и олимпийки“ и „лебедът Питийски и Делоски“[165]. При това прави впечатление, че „злоезичие“ липсва в думите на жреца; то е поднесено единствено чрез коментарите на Пистетайрос. И тъй като за „фригилос Сабазий“ в случая говори именно жрецът (Aristoph., Av., 873–874), то необходими са допълнителни аргументи в подкрепа на тезата, че „ Frygilos е, разбира се, измислена птица и не бива да става човек герой на Аристофан, като я търси във фауната наоколо. „Фригилецът Сабазий“ откровено пародира „фригийски произход“ на metoikos theos (...) Ще рече, името на птицата се е появило у Аристофан, за да осмее етнонима.“[166] Понастоящем съм склонна да допусна, че на Аристофан е била известна някаква връзка между Сабазий и определена птица, която и той, и неговият схолиаст[167] назовават „фригилос“, но която за съжаление остава неясна за нас. Предстои да се намери обяснение също така на факта, споменат от схолиаста, че тази птица не е спомената другаде[168].

Възможността да става дума именно за орел (или сокол, което на семантично ниво е равнозначно) е голяма заради старофригийските надписи, чиято съпричастност към Сабазиевия култ е убедително доказана[169]. Така стигам и до втората причина: многозначителен според мен е фактът, че върху алабастрова фигурка именно на сокол е съобщен Iman, който „дава

---

[163] *Ал. Фол*, Дионис (II), с. 58.

[164] Пак там

[165] Извори за историята на Тракия и траките. Том I. С., 1981, с. 159: прев. К. Костакиев.

[166] *Ал. Фол*, Дионис II, с. 58–59.

[167] Извори за историята на Тракия и траките, с. 160.

[168] Срв. пак там.

[169] Вж. последно *Ал. Фол*, Дионис (II), passim.

щастие“[170]. Впрочем, само два от публикуваните старофригийски надписи се явяват при скулптурни изображения: единственият фигурален паралел на алабастровия сокол е антропоморфният каменен идол, върху чиито гърди се чете „[аз] съм vaki“[171]. Ал. Фол посочва тези два паметника наред с варовикова стела с надпис epta (? – епитет на богинята)[172], като „основните божески идентификации в саба-обредността“; според него антропоморфният идол е „свещеният (...) обреден посредник или просто образ на този мислим посредник“[173]. Едва ли назоваването на Iman, който „дава щастие“ и е представен чрез въпросната алабастрова фигурка***, може да бъде обяснено задоволително с обстоятелството, че ястребът е атрибут на централно-фригийската Кибела.[174] Още повече че текстът, изписан върху птицата, подсеща за сведението на Аристофановия схолиаст, според което „Самият той (Сабазий – б.м.) пък се нарича Хианит и Еуайос (Ὗας καὶ Εὔαιος)[175]. Според специалистите Εὔαιος идва от бакхическия ликуващ вик εὐαί[176]. Склонна съм да допусна обаче, че εὔαιος отвежда и към εὐ-αίων, -ωνος със значение „даващ щастлив живот, ощастливяващ“. Изглежда, че чрез текста на схолиаста сме дарени с щастието да узнаем две от функционалните характеристики на бога Сабазий: освен като „даващ щастлив живот“, той най-вероятно е честван и като „изпращащ дъжд“ заради въз-

---

[170] *Л. С. Баюн, В. Э. Орел*, Язык фригийских надписей как исторический источник. I. – ВДИ, 1988, 1, с. 194, G-136; вж. и А.Фол, Дионис (II), 259.

[171] *Л. С. Баюн, В. Э. Орел*, Цит.съч., 196, G-178.

[172] Пак там, с. 198, G-112.

[173] *Ал. Фол*, Дионис (II), с. 259, вж. и с. 64.

[174] Пак там, с. 259, 261.

[175] Schol. ad Aristoph. Av. 874. Срв. Извори за историята на Тракия и траките, с. 160: прев. К. Костакиев.

[176] Мнението е на Dr. Istvan Perczel (CEU – Будапеща). Срв. и *P. Chantraine*, Dictionnaire etymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots. T. II, Paris, p. 383.

*** За този паметник и за значението на Iman с допълнителна литература вж. *M. Vassileva*, Paredroi or Once Again on the Phrygian Rock Thrones. – Thracia 11 (= Studia in honorem Al. Fol), 1995, 269–270.

можността Ὗας да бъде изведено от ὗω[177] със значение „пращам дъжд; оросявам, овлажнявам, пращам във вид на дъжд“[178].

Казаното може да се разглежда като допълнителен аргумент в подкрепа на формулираната от М. Тачева хипотеза, обвързваща изображението на орела (със или без змия) върху реверса на Спарадоковите монети с религиозните вярвания на траките и култа към Сабазий[179], а не с традиционната иконография на монетарницата на Олинт[180]. По този начин анализът на монетосеченето на Спарадок преодолява сложното противоречие, очертаващо се при традиционното съпоставяне на неговата иконография, за която се приемаше връзка с района на Югозападна Тракия (чрез Олинт и Македония), и теглото на монетите, приближаващо ги към реалностите на Югоизточна Тракия (чрез Херсонес Тракийски, Енос и персийската монетна система)[181]. Предлаганата нова интерпретация на изображението орел със змия от монетите на Спарадок – ако тя бъде потвърдена от бъдещите изследвания и находки – ни изправя пред най-ранното фигурално представяне на тракийския Сабазий, което, както стана ясно, намира блестящ паралел сред старофригийските надписи от Гордион. При това, както подсказ-

---

[177] На това мнение е и Dr. Istvan Perczel. Тази възможна етимология обаче не е коментирана от *P. Chantraine,* Op.cit., , T. IV-1, p. 1164.

[178] С друга оценка за стойността на тези два епитета, а и на цялостното сведение вж. *Ал. Фол*, Дионис (II), с. 59–60.

[179] *М. Тачева*, Тракийският владетел Спарадок – извори и интерпретация. – ИПр, 1990, 6, 64; на с. 63 се твърди, че „орелът има ролята на символ за Спарадок, възприеман вероятно по-скоро като родов, отколкото като персонален символ“.

[180] *Ал. Фол*, Политическа история на траките. С., 1972, 142; *Й. Юрукова*, Първите монети с име на одриски владетел. – Нумизматика, 1988, кн. 2, 3–8; *Същата*, Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992, 39. Срв. за допълнителни аргументи против такава локализация *С. Топалов*, Одриското царство от края на V до средата на I. в.пр.н.е. Приноси към проучване на монетосеченето и историята му. С., 1994, 152–153 и 155, където орелът със змия е дефиниран като личен владетелски символ, налагащ съпоставката цар на одрисите – цар на птиците.

[181] *Ал. Фол*, Политическа история, с. 131, 142; *Й. Юрукова*, Монетите, 41.

ват многобройните паметници от римската епоха[182], в случая орелът и змията не са антагонисти, а спътници![183] Казаното обяснява, следователно, както присъствието на орлите в Свещарската гробница[184], така и синкретизирането на Сабазий със Зевс при тракийските паметници от периода I–III в.сл.Хр. Поради тази причина свидетелствата за култа към бога Хюпсистос също ще трябва да се свържат с традиционен тракийски култ към един върховен бог****, представян чрез фигурата на орел, а не с късни елинистически влияния[185]. Неслучайно реставрираният през 194 г. (! не 202 г.)[186] храм е бил посветен именно на Зевс Сабазий от построилия го тракийски цар, а надписите, поставени заради последните тракийски владетели Реметалк II и Реметалк III, са посветени точно на Хюпсистос и Зевс Хюпсистос[187].

Впрочем, изглежда, разполагаме и с друг – антропоморфен! – код на представяне на тракийския бог, който присъства върху монетите на Спарадок чрез образа на орел, държащ в клюна си змия. Става дума за „Великия бог Ол" (Μέγας Θεός ΟΛΟΣ) от унищоженото светилище при с. Капитан Димитри-

---

[182] Всички паметници на култа към Сабазий, известни към 1982 г. от долномизийските и тракийските земи, са събрани и анализирани от *М. Тачева-Хитова* (История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. С., 1982, 254–297).

[183] За орела и змията вж. *Ив. Венедиков*, Раждането на боговете. С., 1992, с. 221.

[184] *Ал. Фол*, Втора година „Гетика". – Изкуство, 1983, кн. 4, с. 4.

**** За „вездесъщото" и „универсално космическо божество" на траките вж. *Ал. Фол*, Главното светилище на тракийския Дионис. – Култура, 1989, 2, 72–73.

[185] *М. Тачева-Хитова*, Цит. Съч., с. 327, 339; цялостен анализ на паметниците и на култа към Хюпсистос е направен на с. 302–341. Авторката доказва много убедително несъстоятелността на твърденията, че в тракийските земи култът към Хюпсистос идва под еврейско влияние.

[186] За аргументация вж. *Д. Ботева*, Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г.сл.Хр.) С., 1997, 213–214; 202 г. е датировката в IG Bulg. III-2, 1588; М. Тачева-Хитова, Цит. съч., 275–276; *Ал. Фол*, Дионис (II), 282.

[187] *М. Тачева-Хитова*, Цит.съч., 319–321, № 18 и 21.

ево (Пазарджишко), характеризиран чрез мълния, скиптър, орел и змия[188] и засвидетелстван иконографски за периода II-III в.сл.Хр. в Пловдивско-Пазарджишкия и във Варненско-Поповския район[189].

* * *

Време е вече да подхвана още един проблем, който неизменно съпътства анализите върху тракийските религиозни вярвания: локализирането на „прорицалището на Дионис". Разбира се, както вече е посочено, Дионисови светилища в Тракия има много[190*****]. Следващите редове обаче са посветени на прорицалището, съобщено от Херодот (VII, 111, 2) и, както изглежда, посетено по-късно от Александър Македонски и Гай Октавий (Suet., Aug. 94, 6). Приема се[191], че става дума за същото светилище на Дионис, където според „физика Хераклид" „имало някакви писания на Орфей върху дъсчици" (Schol. ad Euripid. Alkest. 968)[192]. Темата е много експлоатирана и мнозина са поемали бремето на прорицатели, обвързвайки търсено-

---

[188] *В. Герасимова-Томова*, Светилището при с. Капитан Димитриево, Пазарджишко. – ИМЮБ, т. 16, 1990, с. 70.

[189] Оброчните паметници са цитирани от *В. Герасимова-Томова*, Цит.съч., 69–72.

[190] *Ал. Фол*, Политика и култура в древна Тракия. С., 1990, 188–189.

[*****] *Ив. Венедиков*, Медното гумно на прабългарите. С., 1981, 145–146 посочва „няколко от най-големите култови средища на Дионис" в Тракия – при дн. планина Ганос до Галиполския п-в, в Либетра, на границата между Македония и Тесалия, в подножието на Олимп. „Но безспорно най-голямото светилище на Дионис, тракийският Делфи, е било всред високите върхове на Родопите, покрити според Херодот със сняг и разнообразни гори". *Ал. Фол*, Главното светилище..., 73 (= *Ал. Фол*, Политика и култура..., 181–182) цитира сведение за светилище на Дионис в Крестония и допуска възможността да става дума за светилището, за което говори и Херодот.

[191] *Ал. Фол*, Тракийският Дионис. Част първа: Загрей. С., 1992, 158.

[192] Извори за историята на Тракия и траките, с. 106: прев. С. Янакиева и Л. Гайдова.

то прорицалище с конкретен географски район[193]: „Беласица – Родопите с варианти Пангей и Парнас, т.е. в хомогенната югозападна тракийска орфическа зона“[194]. С пророческа категоричност звучи твърдението, че „главното (светилище на Дионис – б. м.), равнозначното на делфийското по значение ще бъде в Югозападна Тракия и никъде другаде. Спорът дали то е в Пангей, в Югозападните Родопи или в Крестония (Дизорон), а и на Парнас, е безпредметен от културно-историческо гледище. То е едно-единствено. С него започва хиперборейският диагонал в Тракия, за да тръгне на североизток“[195].

Настояването на Херодот, че „бесите от сатрите“ служат като прорицатели на светилището (VII, 111, 2), както и традиционното обвързване на бесите с района на Родопите[196] подхранват общата тенденция за неговото локализиране в този планински масив. Напоследък обаче проблемът за племенните територии на бесите бе поставен наново в историографията с аргументация, разполагаща ги по Горен Хеброс, а след 310 г. по Ихтиманска Средна гора като планинска връзка между Рило-Родопския масив и Западен Хемус[197]. Така М. Тачева, авто-

---

[193] Вж. цитираната литература в *Ал. Фол*, Дионис (II), 103; преглед на становищата у *Л. Конова*, Историографски проблеми при проучването на Макробий, „Сатурналии“ I, 18. В: Четвърти висш семинар „Древност и съвремие“, С., 1989, 42–46.

[194] *Ал. Фол*, Дионис (II), 103; *Същият*, Дионис (I), 158. Срв. и P. Perdrizet, Cultes et Mythes du Pangée. – Annales de l'Est, 24, 1, 1910, pp. 42–43; *G. Kazarow*, Thrake (Religion). – RE , VI A, col. 485. Според Г. Кацаров, Макробий (I, 18, 11) съобщава друго светилище и предложената за него локализация е на връх Чепан – вж. *Г. Кацаров*, Принос към старата история на София. С., 1910, 57.

[195] *Ал. Фол*, Политика и култура, с. 189.

[196] Вж. последно *Ал. Фол, Т. Спиридонов*, Историческа география на тракийските племена до III в. пр.н.е. и атлас. С., 1983, с. 20, 24–26, 116. Измежду по-старите проучвания ще посоча *D. Detschew*, Die thrakische Sprachreste. Wien 1976², S. 57; *Т. Сарафов*, Тракийските сатри. – ГСУ ФЗФ 67, 1, 1974, с. 121 сл.; *Ал. Фол*, Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975, 77–82.

[197] *М. Тачева*, За бесите и техните племенни територии. – Минало, 1995, 1, 9–15, особено 12–14.

рът на този нов подход, на практика подкрепи една стара тенденция в историографията за локализиране на бесите в „долината на горна Марица, Западните Родопи и отчасти Средна Стара планина“[198], която обаче в по-късната литература по проблема остава без защитници. Това ситуиране на беския племенен масив се базира на данните на античните автори, които като правило го обвързват не конкретно и единствено с Родопите, а най-често с един много по-обширен планински район, включващ почти винаги и части от Хемус.

Тук си струва да се припомни, че част от античната традиция категорично разполага Дионисовото светилище на Хемус. Особено изразително в това отношение е сведението на „физика Хераклид“, съхранено чрез схолиаст към Еврипидовата „Алкестида“: „Това (светилище – б. м.) на Дионис е построено в Тракия на тъй наречения Хемус“[199]. Без да бъдат приведени необходимите аргументи, в съвременната историография този текст се интерпретира по следния странен начин: „светилището на Дионис в Хем, т.е. в Родопите“[200]. Невъзможно ми е да разбера защо ще е „т.е. в Родопите“, след като по думите на същия автор „сведението възхожда към ранния IV в.пр.н.е.“[201] – т.е. към време, когато оронимията на тракийските земи вече е достатъчно добре усвоена в гръцка среда. При това става дума за Хераклид Понтийски, за когото се знае, че е от витинска Хераклея и че е ученик на Аристотел (Diog.Laert., Vit. Philos. V, 86). Струва ми се, че поради тези причини имаме пълно основание да се доверим на неговите думи, пък макар и достигнали до нас чрез по-късен схолиаст. Аналогична предпоставе-

---

[198] Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С., 1949, с. 380, бел. 34. Срв. *W. Tomaschek*, Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. I. Wien, 19802, S. 72–76. Вж. и *Г. Кацаров*, Тракийските беси. – ИБИД, VI, 1924, 31: „Стратегията Бесика (...) е обемала главно Т. Пазарджишко и Пловдивско и е навлизала отчасти и в Балкана и Родопите.“

[199] Schol. ad Eurip. Alc. 968. Срв. Извори за историята на Тракия и траките, 106: прев. С. Янакиева и Л. Гайдова.

[200] *Ал. Фол*, Тракийският орфизъм, 106.

[201] *Ал. Фол*, Дионис (I), 158.

ност при анализа се открива и по отношение на прочутото сведение на Херодот (VII, 111, 2), според който прорицалището на Дионис е на „най-високата планина“ (но не в „най-високата част на планината“[202]!). Съждението, че „у Херодот светилището е на „най-високата планина“ в Тракия, която е в земята на сатирите (sic!), т.е. в югозападния край на Родопите“[203], не само подменя предпоставено Херодотовите сатри със сатири, но и обявява югозападния край на Родопите за най-високата планина в Тракия!? Необходимо е очевидно да се подчертае, че „бащата на историята“ никъде не обвързва конкретно нито бесите, нито тяхното прорицалище било то с Родопите, било то с маршрута на Ксерксовия поход (срв. Hdt VII, 108–115).

Сведенията на Помпоний Мела също не биха могли да оправдаят локализирането на прочутото Дионисово прорицалище конкретно и като единствена възможност на територията на Родопите: „Във вътрешността на страната (Тракия – б.м.) се издигат планините Хемус, Родопи и Орбел, прочути със свещенодействията на Либер и със сборището на менадите, учредено за пръв път от Орфей. Хемус се издига на такава височина, че от най-високия му връх се вижда и Черно и Адриатическо море“ (Pomp. Mel. II, 2, 17–18)[204]. Внушението на античния автор изглежда ясно: със свещенодействията на Либер са прочути и трите тракийски планини – Хемус, Родопи и Орбел. Измежду тях обаче именно Хемус е забележителен с височината си.

Добра възможност за локализиране на интересуващото ни светилище на планината Хемус подсказва великолепното досещане, че Филип V Македонски е посветил олтари на Юпитер и Сол и е принесъл жертва именно в Дионисовото прорицалище на бесите[205]. Текстът на Тит Ливий (40, 22, 7) е с из-

---

[202] Херодот, История. Част втора. С., 1990, с. 188: прев. П. Димитров.

[203] *Ал. Фол*, Дионис I, с. 158–159.

[204] Извори за старата история и география на Тракия и Македония, с. 260: превод Г. Кацаров и Б. Геров.

[205] *Ал. Фол*, Дионис (I), 158.

ключителна стойност за настоящото изследване, поради което си позволявам да го приведа тук цялостно: „Филип преминал най-напред през Медика, после през пущинаците, които лежат между Медика и Хемус, и най-сетне на седмия ден достигнал до полите на планината. Тук Филип се забавил един ден, за да избере кои да води със себе си и на третия ден тръгнал. Отначало били изминати без много труд ниски хълмове, но колкото по-високо се качвали, местността ставала все повече и повече гориста, а често и непроходима. Достигнали после до един такъв гъсталак, та през дърветата и преплетените им клони едва могло да се види небето. А когато приближили до билото, имало толкова гъста мъгла – нещо, което е рядко във високите места – че се спъвали, като че ли вървели в нощен мрак. На третия ден най-после стигнали върха. Когато се върнали, не опровергали нищо от общоприетото мнение, навярно за да не станат за смях с безсмисленото си изкачване, а не защото наистина са могли да видят от едно и също място отдалечените помежду си морета, реки и планини. Всички и особено самият цар, който бил в по-напреднала възраст, били уморени от трудния път. След като посветил на Юпитер и на слънцето два олтара и принесъл жертва, слязъл за два дни през там, през където се бил качил за три дни, страхувайки се най-много от нощните студове, които при изгрев на съзвездието Сириус приличали на зимен мраз.“[206]

Изразителният разказ на Тит Ливий пресъздава една картина, която по никакъв начин не би могла да се свърже с алпийските условия както на Рила, така и на Витоша[207]. Доколкото ми е известно, в случая не съществуват сериозни аргументи, кои-

[206] Срв. Извори за старата история и география на Тракия и Македония, с. 157: прев. И. Венедиков и Д.Дечев.

[207] За Рила вж. Извори за старата история и география на Тракия и Македония, 171, бел. 70; *G. Kazarow* в: Wochenschrift für klass. Philologie, 1904, 830; *Г. Кацаров*, в: Български турист XIV, 1922, 56. За Витоша срв. *F. W. Walbank,* Prelude to Spartacus: The Romans in Southern Thrace, 150–70 B.C. – In: Spartacus. Simposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 a., Sofia, 1981, 15.

то биха поставили под съмнение достоверността на сведенията, оставени ни от римския историк. А той е категоричен: Филип V е достигнал планината Хемус.

* * *

Казаното ми дава основание да изкажа предположението, че главното прорицалище на Дионис в Тракия се е намирало на днешния връх Свети Атанас в Етрополския Балкан. Там, където и до днес се тачи „светецът – безсмъртник“[208]! А това означава, че в древността този район от Западна и Средна Стара планина е бил населяван от беси. Именно с част(!) от беския племенен масив ще трябва да свържем в такъв случай както системата от крепости, регистрирана в Ботевградско и Етрополско, включително намиращата се само на около два часа път крепост Чертиград със сигурно датирани материали от „латенската епоха“[209], така и разкопаните при Етрополе надгробни могили с погребения от V–IV в. пр. Хр.[210] Тази локализация на част от бесите не противоречи на комплексните данни на античните автори, включително на тези[211], които дефинират бесите като рудари[212]. Тъй като е добре известно, че в района на Етрополе „някога било добивано желязо, олово,

---

[208] *Ал. Фол*, Дионис (II), 210.

[209] *В. Велков, Зл. Гочева*, Тракийската крепост „Чертиград“ в Стара планина. Предварително съобщение. – Археология, 1971, 4, 58–59; *V. Velkov, Zl. Gočeva*, Die thrakische Festung Čertigrad im Balkan. – Thracia 1, 1972, S. 174 ff; *Зл. Гочева, М. Домарадски*, Антични останки в Ботевградско. – Векове, 1974, 6, 45–53.

[210] *Р. Попов*, Материали за проучване на халщатската и ла-тенската култури в България и Македония. – ГНМ III, 1921, 162–163; *Д. Агре*, Разкопки на тракийски надгробни могили в землището на Етрополе. – Археологически разкопки и открития през 1991 г. С., 1992, 51–52; вж. и сп. Балкански древности 2, 1992, 18–19.

[211] Fl. Vegetius Renatus, Epit. rei milit. IV, 24; Paneg. Lat., 12, 28.

[212] *М. Тачева*, За бесите, 11; *А. Орачев*, Беси. – В: Кратка енциклопедия Тракийска древност. С., 1993, 38–40.

сребро, плавело се злато“[213]. И ако в началото на XX в., когато П. Мутафчиев пише своето изследване върху Етрополе и Етрополския манастир, „липсват определени сведения за него (рударството в този край – б. м.) из епохата на древността и средните векове“[214], то разкопките на Чертиград, проведени в средата на 60-те години, документираха развитие на желязодобива още „през латенската епоха“[215].

И още. Знае се, че „благосъстоянието и значението си градът (Етрополе – б. м.) дължал още и на своето положение като станция на големия път, който още през средните векове от Тракия през Златишката котловина превалял Стара планина. Тогава Етрополският проход, както изглежда, е бил едничката пряка съобщителна линия между Северозападна България и земите на юг от Балкана. Клон от него се отделял в Златишкото поле и водил към Средец, а оттам към Велбъжд или Ниш (...). През Етрополе, Златица и оттам към Пловдив или София е ставала главното съобщение между западните български земи, северно и южно от Балкана, и през цялата турска епоха до времето, когато Митхад паша построява пътя през Арабаконак.“[216] Става дума за пътна артерия, която подсигурява сравнително лесно преодоляване на Старопланинската верига и с това си качество очевидно е била предпочитана за връзка между земите на юг от Балкана (вкл. през дн. Кюстендилско към Македония) и района на Дунавската равнина. В епохата на римското владичество военните нужди на империята са наложили изграждането на по-пряка транспортна връзка между двата военни лагера по Дунав – Ескус и Нове – и диагоналния път от Европа за Азия, минаващ през Филипополис. Така се

---

[213] *Ив. Батаклиев*, Характерни историографски черти на нашите старопланински градове. – В: Сборник в памет на проф. П. Ников (= ИБИД, XVI–XVIII), 1940, 21; П. Мутафчиев, Из нашите старопланински манастири. – В: *П. Мутафчиев*, Избрани произведения. Т. II. С., 1973, 303–304.

[214] *П. Мутафчиев*, Цит. съч., с. 304.

[215] *В. Велков, Зл. Гочева*, Цит. съч., с. 59.

[216] *П. Мутафчиев*, Цит. съч., с. 306–307.

стига до построяването на римския военен път през Троянския проход, за чиято поддръжка обаче са били необходими значителни средства и редовни строително-възстановителни работи[217]. Изглежда, че когато Ескус и Нове са загубили своето значение на основни отбранителни пунктове по Дунавския лимес, пътят през Троянския проход бил изоставен, а средновековният трафик на стоки и хора, включително войска, отново – както преди идването на римляните! – е бил поет от трасето през Етрополския проход и Златишкото поле[218].

В такъв случай може да се допусне, че именно през този проход е минавал пътят на Александър Македонски при похода му срещу трибалите през 335 г. Тази възможност е в хармония с предположението на В. Томашек[219], че споменатите от Ариан „автономни траки", които пресрещнали великия пълководец из теснините на Хемус (Arr., Anab., I, 1, 16), са били беси. След Александър оттук са минали най-вероятно и Филип V, и Гай Октавий.

* * *

В контекста на съобщената по-горе хипотетична локализация на главното Дионисово прорицалище в Тракия е възможно връх Свети Атанас (но не Черни връх! – вж. обяснението по-горе) в Етрополския Балкан да се идентифицира с хълма, който Макробий, позовавайки се на Александър Полихистор, ще назове Зилмисос (Macr., Sat., I, 18, 11). Не бих се ангажирала с категорична позиция по въпроса дали сме изправени

---

[217] Вж. последно *М. Маджаров*, Пътят Ескус-Филипопол (I–IV в.). – Археология, 1990, 1, 18–29 с лит. Срв. и *Д. Николов*, Нови данни за пътя Филипопол-Ескус. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев С., 1958, 285–288.

[218] Срв. предположението, че именно оттук са преминали Стара планина и Исак Комнин през 1059 г., и Исак II Ангел през 1189 г. – *П. Мутафчиев*, Цит. съч., 307. За Златишкия проход през римската епоха вж. *М. Тачева*, Римските пътища на територията на Улпия Пауталия и Улпия Сердика. – ИИМ Кюстендил, т. 6 (под печат).

[219] *B. Tomaschek*, Op. cit., 73; *М. Тачева*, Цит. съч., 11.

пред реален ороним, или пред „идеологически код."[220] Но вероятно с основание в името Зилмисос се вижда коруптелът на Залмоксис.[221] Така поне изглежда и заради появата на мечката в обредния комплекс, свързан с етрополския Св. Атанас, с което се потвърждава и късното сведение на Порфирий, обвързващо това животно с култа към Залмоксис (Porphyr., Vita Pythag. 14–15). В такъв случай може да се твърди, че там, където в днешно време на Атанасовден се палят огньовете в очакване на слънцето, в древността е имало кръгъл храм, който според описанието на Макробий е бил с отворен покрив. При това става дума не за едно от многобройните кръгли светилища в Тракия[222], а за това, в което според Хераклид „имало писания на Орфей върху дъсчици" (Schol. ad Eurip. Alc. 968)[223], а Александър Македонски и Гай Октавий се допитали до Дионисовия оракул (Suet., Aug. 3, 2)******. Тук най-вероятно Филип V Македонски е посветил олтари на Юпитер и Сол, след което е принесъл и жертва (T. Liv. 40, 22, 7). Изглежда именно това е земята, която през 28 г.пр.Хр. Марк Лициний Крас подарява на одрисите, които „са почитатели на Дионис", след като я „отнел от бесите, които я владеели" (Cass. Dio 51, 25, 5). Това довежда няколко години по-късно до въстанието на „тракиеца от племето беси Вологез, жрец на Дионис", за което съобщава Дион Касий (54, 34, 5–7)[224].

Много са основанията да се търси приемственост. Не само заради обстоятелството, че съвсем доскоро жена е палила кан-

---

[220] *Ал. Фол*, Дионис II, с. 103.

[221] *Ал. Фол*, Тракийският орфизъм, с. 99; *Същият*, Политика и култура, с. 189; Същият, Дионис I, с. 158.

[222] Срв. *Ал. Фол*, Дионис (II), 244.

[223] Срв. Извори за историята на Тракия и траките, с. 106: прев. С. Янакиева и Л. Гайдова.

****** За Гай Октавий вж. *T. Sarafov*, Les Besses et Rome (Le rôle des Besses dans la lutte des tribus thraces contre la pénétration romaine dans les Balkans). – Actes du premier congrès international des études balkaniques et Sud-est européennes, II, Sofia, 1970, 146.

[224] За въстанието срв. *М. Тачева*, История на българските земи в древността, с. 84–85.

дилото на връх Св. Атанас, което подсеща за изричното съобщение на Херодот, че в Дионисовото прорицалище „има жрица, която дава отговорите, както в Делфи“ (VII, 111, 2). Многозначителен според мен е фактът, че църквата на намиращия се в непосредствена близост, откъм най-лесния подстъп към върха, Етрополски манастир е посветен на „Света Троица“, ще рече на единството на трите хипостази, чрез които, според православния догмат, съществува единният и неделим Бог: „Бог Отец, Вседържател, Творец на небето и земята, на всичко видимо и невидимо“, „Синът Божи, Единородният, Който е от Отца, роден преди всички векове: Светлина от Светлина, Бог истинен от Бога истинен, роден, несътворен, единосъщен с Отца, чрез когото всичко е станало; Който (...) се въплъти от Духа Светаго и Дева Мария и стана Човек“ и Светият Дух „Господа, Който животвори“. Защото според предложената сполучлива формулировка богът, когото траките са почитали на днешния връх Св. Атанас, „като Син на Великата богиня-майка, ще покрие понятийно неоплатоническото Единство или Всичко-то. (...) Сабазий не е „владетел на космоса“, а негова същност, той е „уранически бог“, но не господства на/от небето, а е небето и, следователно, всичко останало е немислимо без него.“[225] Това обяснява сведението на св. Теодосий за съществуването на особен храм, в който „бесите отправяли на своя си език молитви на общия за всички ни Господ“ (PG 114, 506).[226]

* * *

Накрая ще кажа няколко думи и за споменатите по-горе останки от три градежа, датиращи от различни исторически периоди. Сигурното времево отнасяне на сухата зидария със средни по големина дялани камъни от местна скална порода е невъзможно без допълнително проучване. Заради очертаващи

[225] *Ал. Фол*, Дионис II, с. 289–290.
[226] *Ат. Орачев*, Цит. съч., с. 40.

се близки паралели с разкопаната край село Мирково църква по отношение състава на използувания хоросан[227] съм склонна да допусна, че засвидетелстваният на връх Св. Атанас хоросанов градеж, подобно на църквата при Мирково, се отнася към XIII–XIV в.[228]

От особен интерес за настоящото изследване са шестте архитектурни елемента от изветрял варовик, какъвто не се среща като естествена скала в непосредствената околност. Те безспорно са части от представително изградена постройка, чиито характеристики изключват обвързването ѝ както със средновековието, така и с класическата гръко-римска древност[229].

[227] *Кр. Миятев*, Стара църква при Мирково. – ИБАИ VIII, 1934, с. 442.

[228] Пак там, с. 443.

[229] Информацията дължа на арх. к.и.н. Дафина Василева и на Албена Миланова, за което им изказвам сърдечна благодарност. Признателна съм и на колегите И. Перцел (Будапеща), Г. Вълчинова, И. Илиев, Св. Лекова и Н. Калоянова за отделеното време и оказаната помощ при изясняването на някои от проблемите, възникнали в хода на работата по текста.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Не са необходими многословия, когато човек се разделя с петнадесет, дори – двадесет години от живота си. Представеното в тази книга достатъчно красноречиво говори само за себе си, за да се налагат допълнителни пояснения. Слава Богу, чужда ми е амбицията да предлагам истини от последна инстанция! Нормално и задължително би било да се появят алтернативни „четения“ на анализираните тук антични текстове. Бих била безкрайно щастлива, ако това бъде сторено и от мои студенти. Тогава ще съм сигурна, че съм изпълнила коректно задължението си на семинарните упражнения да въведа студентите в проблематиката на античното изворознание.

Стореното тук подсказва също така съществуването на един огромен потенциал за бъдещото моделиране на тракийската история и култура, ако всяко едно от съществуващите антични сведения бъде наново „прекарано през ситото“ на текст-критичния анализ с изрично отчитане на семантиката на авторовата лексика и вътрешната логика на цялостните произведения, там, където такива са налице. Не бих искала тези мои думи да бъдат възприемани като критика към стореното досега – те не са и казани с такава идея! Факт е, че именно задълбочените и проникновени анализи на разгледаните тук сведения на Херодот и Тукидид, предложени преди всичко от Ал. Фол и М. Тачева, създават онази изследователска среда, която провокира мисълта за активна позиция. Дано и настоящият текст даде своя принос в тази посока.

SUMMARY

Issues of Thracian History & Culture

Fresh Readings of Herodotus and Thucydides

Hdt. IV, 89–93 and Hdt. VII, 59, 1

Analyzing Herodotus, the author concludes that Darius found parts of southern Thrace already under Persian control when he moved against the Scythians. Thus she realised there was no contradiction between the Tabula Capitolina and the Late Babylonian Oracle on the war against the Europeans around Propontis in 515. She argues that the Persian campaign cited in the Oracle was led not by Darius I but by Megabasos, his lieutenant. Meanwhile, the Tabula explicitly refers to Darius building a bridge "against" the Scythians in 512.

In 515, Megabasos gained control of the area between Byzantion, Salmydessos, Doriskos and Arteskos River. In addition, he subjugated Miltiades the Younger, ruler of Thracian Chersonesos. During this campaign, Persia obtained from the Obrysians safe passage south of the Haemus Mountains for Darius in his campaign against the Scythians while Megabasos probably pushed the border out to the Arteskos River.

There also remains the issue of whether in 512 Darius reached the Danube along the Black Sea coast or took a route far inland. Citing Herodotus, the author argues that he may well have chosen a route lying along „two days" of travel from the coast.

When Herodotus mentions Apollonia and Mesambria, he is not referring to Darius' route but merely explaining the two eth-

nonyms of Skyrmiadai and Nipsaioi to his audience. Adding this fact to the archeological data from ancient Mesambria, the author concludes that the colony may well have been founded after the Ionian Uprising, i.e. at the start of the 5th century BC.

Thuc. II, 29

The terms of the treaty of 431 BC actually seem to have favoured Athens, Perdikkas and Nymphodoros (who must have been prominent in Abdera since his sister married the Odrysian King) but not Sitalkes. The author argues that Nymphodoros brokered Athenian citizenship for Sadokos because he was his nephew and not because he was the son of Sitalkes. From Thuc. II, 29 there was plainly a period of tense relations between Nymphodoros and Athens. If Sadokos was politically active in 430, he must have been at least 20 years old at the time. This dates the marriage of Sitalkes to his Abderian bride to 450 BC at the latest. Thus the political tension that opposed Nymphodoros and Abdera to Athens should date to the same timeframe. It is obviously no coincidence that, between 454/3 and 452/1, there was a drastic change in the amount of phoros paid out by Abdera, as witnessed in the Athenian tribute lists. As a result, we need earlier datings for the beginning of the active Odrysian interest towards the north Aegean colonies and of Sitalkes' reign – perhaps even to 453/2–452/1.

Thuc. II, 67

The author notices that Thucydides mentions both Sitalkes and his son Sadokos once in 431 and once at the end of 430, but that Seuthes suddenly arrives on the scene in 429 and we hear of Sadokos no more. This may be because Seuthes had been busy with tasks beneath the interest of Thucydides until the moment when Sadokos switches over to tasks of lesser interest, but the author finds significant that the switch occurs in 430, the year in

which Sadokos betrayed the Spartan embassy to Athens that was trying to convince his father to join Sparta. She therefore holds that Sitalkes was not aware of his son's doings and put an abrupt end to his son's political career once he discovered the betrayal.

Such a version of events helps explain the timing for the writing of *Tereus* by Sophocles. The parallel he was sketching out may not have been between Teres, the Odrysian king and founder of a powerful state and Tereus, the legendary king of the Daulis, as normally explained. If that were so, the standard interpretation would only extend to cover the homonymy between the two names. The author argues that the real reason for Sophocles' *Tereus* was the similarity in the fates of Sitalkes and the legendary king. We do know that Tereus was responsible for the death of his son and Sophocles would therefore be alluding to what Sitalkes must have done to his own son. If this is so, we can now pin down the writing of this tragedy of Sophocles to after the end of 430 BC. Furthermore, it gives a new reading of Demosth. Epist. *Philip.* (Croiset), 12.9 which identifies the Athenian citizen killed as Sadokos and Sitalkes as the assassin whom the Athenians subsequently befriended. Indeed, Thucydides records that the Athenians sent another embassy to Sitalkes in 429 to enlist his help.

Hdt. IV, 78–80, Hdt. VII, 137 and Thuc. II, 67

The author compares these three texts to map out a reasonable chronology of events. Because of Thuc. II, 67, it is clear that Hdt. VII, 137 records an event dated to 430 BC which is far later than usually given for the writing of Herodotus' *History*. In VII 137, Herodotus explains that Sitalkes was the son of Teres and King of Thrace but he does not identify Teres any further. Back in IV, he tells the hitherto undatable story of the Scythian king Skyles who had to flee the country because his people became irate over his admiration for Greek culture and replaced him with his brother Oktamasades. However a careful reading of IV shows that

Sitalkes and Teres are the only figures cited without any qualifiers; everyone else is identified by rank and/or ethnic origin. This suggests these two figures were too famous to need any. However, another way to explain this lack is to refer to Hdt. VII 137 which does qualify Sitalkes. If Herodotus added IV 78-80 into his *History* just after adding in VII 137, which qualifies Sitalkes, there was no need to re-qualify him in IV. If this is so, the story about Skyles becomes datable and would fall in about 430 BC. Moreover, it means that Herodotus might have erred in recording that it was Sitalkes' brother who fled the country, when in fact it would have been his son. Herodotus might well have made this error because his information sources were Scythian and not Odrysian. This version of events tallies satisfactorily with the data in Euripides' *Rhesos*, as argued by R. Goossens who offers a brilliant analysis of *Rhesos* and its relevance to the policies of Sitalkes.

Hdt. IV, 33,5–34,1

The author holds that the supreme female divinity of the Thracians which Herodotus calls „Artemis Basileia" has the features of Μεγάλη θεά and certainly not Θεὰ μήτηρ, Μητρὸς θεῶν or Ρότνια θηρῶν. Her cult differs from that of the Mother Goddess usually associated with fertility. This would explain the fact, that Artemis Basileia was definitely worshipped with wheat stalks, not wheat grain or ears of wheat. In Thrace, she may actually have had no name and was usually just referred to as the „Queen" or „Lady" (Potnia). Although certainly part of her persona, her powers of reproduction were not her main attribute: it was her role as master of the universe. And because wheat grain was not offered her, celebrations in her honour must have fallen outside of the harvest season. However women presented the offerings which had to include both blood and wheat stalks and the rituals were obviuosly mysterious in nature. We can only speculate whether men played any role at all in the offerings, but

in any event it would not have included wheat stalks. It is also obvious that τὰ ἱρὰ of the Hyperboreans differed from the τὰ ἱρὰ of the Thracian and Paionian women. As noted by Herodotus, what the two rituals shared was not the offerings, but merely the presence of wheat stalks, which is hardly the same thing.

Hdt. V, 3,2 and V, 5

Archaeological data from a grave in the West Rhodope Mountains offers clues about „those who dwell κατύπερθε the Crestonaeans". The grave contains a man with a beheaded woman beside him (with the cranium on her ribcage). This practise recalls the comment by Herodotus about the polygamists living κατύπερθε the Crestonaeans. When the husband died, the women would vie for the title of most beloved wife, upon which she would be slain and buried alongside him. The couple obviously belongs to the people cited by Herodotus. Therefore we should probably be looking in the West Rhodope Mountains for „those who dwell κατύπερθε the Crestonaeans" especially since κατύπερθε translates as both 'above, up-country' and 'inland' and Herodotus is indeed referring to a population living inland.

Hdt. V, 6,2

The author asserts that the faces on the greave from Vratca (Bulgaria) and two others from Adjigiol (Romania) actually represent their male owners and not any female divinity. She bases this position on the comment by Herodotus that tattooing was a mark of nobility in Thrace: the two tattoo patterns differ in such a way as to suggest differences of social or religious status while the third face is bare, also suggestive of a status difference.

Hdt. V, 7

The author underscores that Herodotus was referring to all the Thracian tribes when naming Ares, Dionysos and Artemis as their divinities. Computer processing of the votive reliefs of the Thracian Horseman helped her identify these three divinities on them. It transpires that the serpent on these reliefs represents Sabasios (Dionysos), the supreme Thracian divinity while the Horseman himself was only a mediator between worshippers and the Serpent, not the supreme divinity himself. The author also advances that the Horseman's name might derive from Ἔρως, ωτος, not Ἥρως, ωος. She cites Plato's quote of Diotima's definition of Eros in *The Banquet* to support this position.

Hdt. VII, 111

The author applies the ancient sources to state the case for situating the Thracian Oracle of Dionysos possessed by the Bessi near the present town of Etropole in the Haemus Mountains rather than the generally accepted location in the Rhodope Mountain. She reasons that Alexander the Great followed the Nestos River and after that took the Zlatitca-Etropole Pass through the Haemus Mountain in his campaign against the Triballoi in 335 BC.

Обр. 1. Сребърен наколенник от гробница № 1 на Могиланската могила във Враца

Обр. 2. Сребърен наколенник № 1 от Аджигьол край Тулча, Северна Добруджа (по D. Berčiu, p. 53)

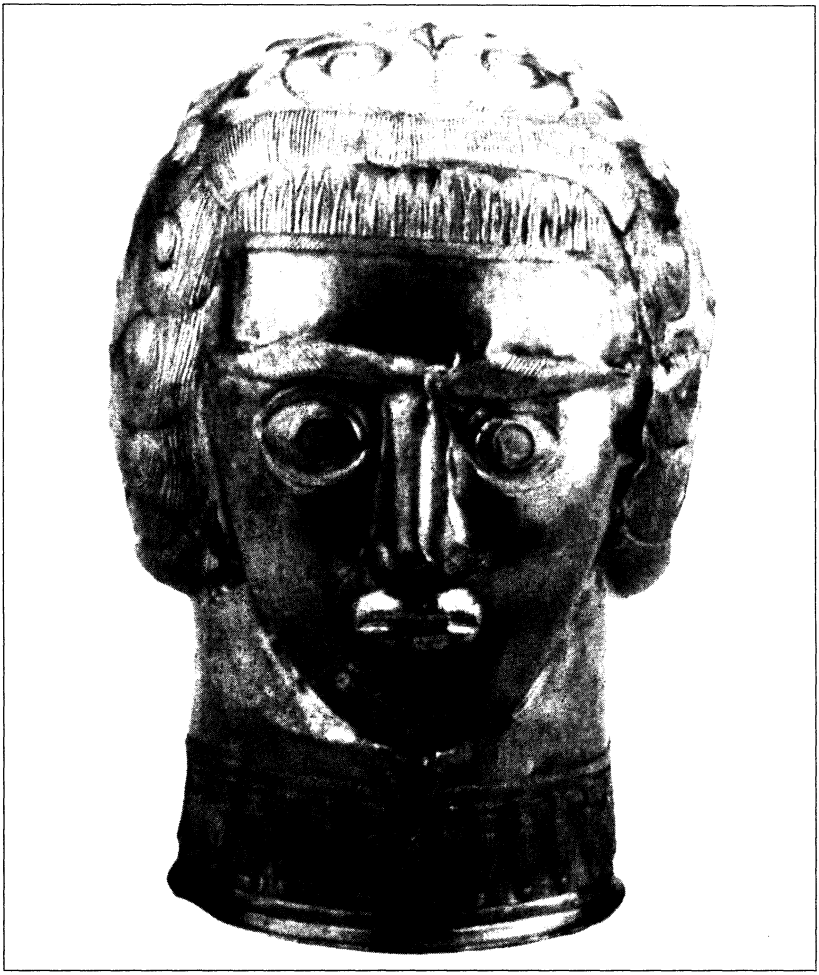

Обр. 4. Сребърен бюст от Перету

←

Обр. 3. Сребърен наколенник № 2 от Аджигьол край Тулча, Северна Добруджа (по D. Berčiu, p. 54)

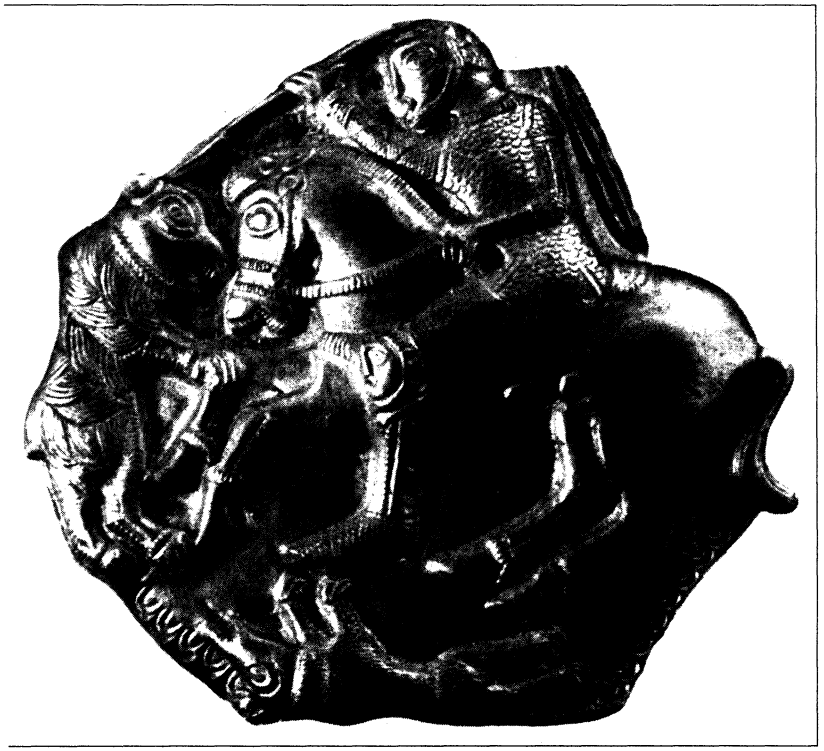

Обр. 5. Апликация № 13 от съкровището от Летница, Ловешко

Обр. 6. Сребърен съд от Мастюгино

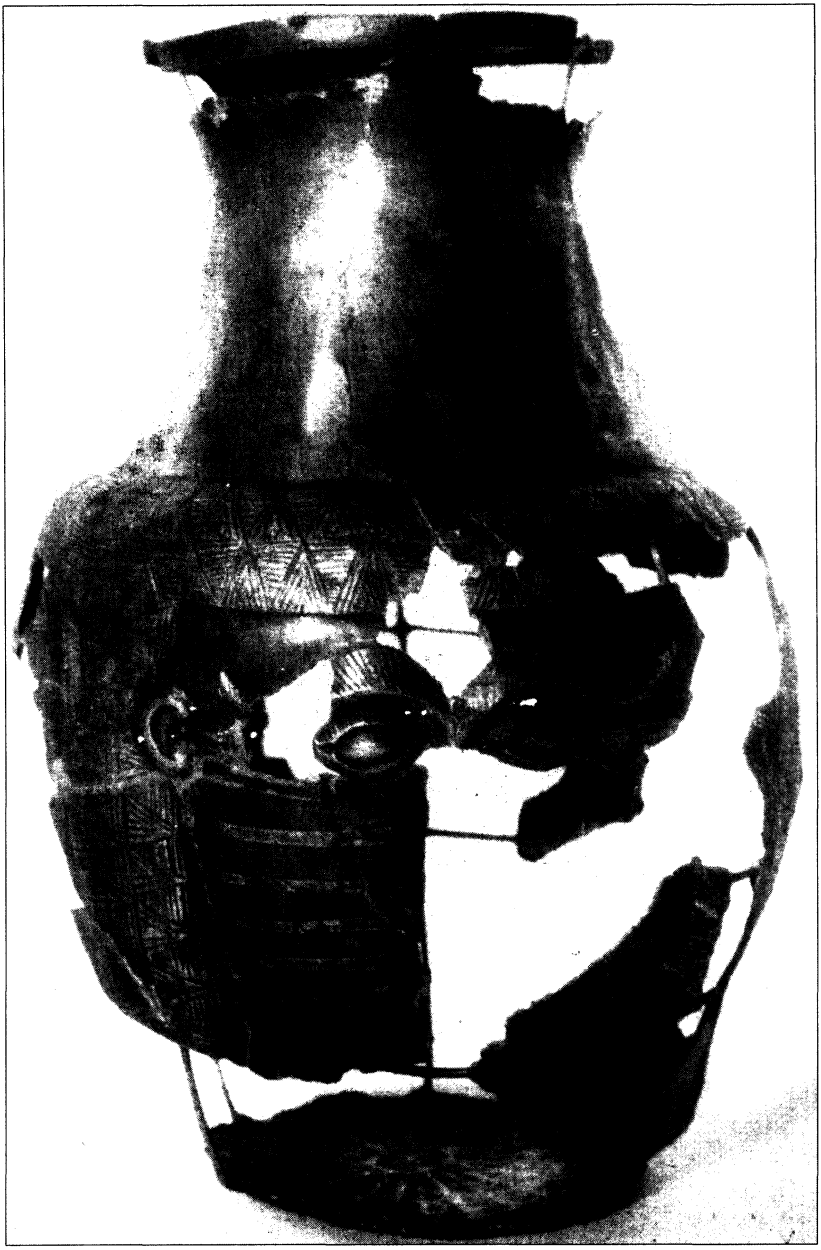

Обр. 7. Оброчна плочка от с. Люблен, Търговищко

Обр. 8. „Арес Людовизи“, Национален музей – Рим

Диляна Ботева-Боянова

ПРОБЛЕМИ НА ТРАКИЙСКАТА ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Художник на корицата
Владимир Минчев
Графичен дизайн и техническа редакция
Симеон Айтов

Българска. Първо издание, 2000 г.
Формат: 60×84/16. Печатни коли 11
Цена 5,50 лв.

Предпечатна подготовка
ЕТ „Алкор – Владислав Кирилов"

ISBN 954-9943-12-7